

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Konrad Pawłowski

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich

Cz. I: Serbia, Kosowo

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzenci dr hab. Marcin Orzechowski,
Uniwersytet Szczeciński
dr Spasimir Domaradzki,
Uniwersytet Warszawski

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 14/2020
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-33-7
Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Korekta Agnieszka Zajdel
Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Konrad Pawłowski

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Konrad Pawłowski

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich

Cz. I: Serbia, Kosowo

Spis treści

Résumé	7
Wstęp	9
I. Wpływy rosyjskie w Serbii	17
1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki	19
2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie	43
3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki	58
4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa	67
5. Podsumowanie	75
II. Wpływy rosyjskie w Kosowie	79
1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki	80
2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie	94
3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki	102
4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa	108
5. Podsumowanie	112
Tabela. Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich: cele, instrumenty i mechanizmy, uwarunkowania, skutki	114
Źródła	117

Résumé

Obecność i zaangażowanie Rosji w regionie Bałkanów Zachodnich stanowi element szerszej rywalizacji geostrategicznej mocarstw europejskich i pozaeuropejskich, związanej z kształtowaniem się pozimnowojennego ładu międzynarodowego.

Władze w Moskwie dążą do zwiększenia obecności rosyjskiej i ograniczenia wpływów państw zachodnich w regionie Bałkanów, którego znaczenie geostrategiczne sukcesywnie rośnie.

Rosja zainteresowana jest przekształceniem Bałkanów w ważny węzeł transportowy i infrastrukturalny, który omijałby Ukrainę i służył do tranzytu gazu i ropy z Rosji do Europy Zachodniej.

Kontynuacja „zamrożonych” konfliktów regionalnych, spowalniających postępy państw WB6 na drodze do członkostwa w NATO i UE, leży w interesie decydentów na Kremlu, zainteresowanych pozostawieniem regionu Bałkanów Zachodnich w „szarej strefie” wpływów między Zachodem i Rosją.

Rosja podejmuje działania na rzecz pogłębienia stosunków politycznych i gospodarczych z państwami regionu, stanowiących w zamierzeniu władz w Moskwie atrakcyjną alternatywę dla integracji euroatlantyckiej Bałkanów Zachodnich.

Rosyjskie wpływy gospodarcze w regionie są ograniczone, ale koncentrują się w strategicznych dla państw WB6 obszarach gospodarki, tj. sektorze paliwowo-energetycznym, sektorze bankowym, rynku nieruchomości i sektorze turystycznym.

Władze w Moskwie wspierają rozwój współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” na poziomie partii politycznych, organizacji i ruchów społeczno-politycznych, ośrodków naukowych, fundacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych.

Wpływy rosyjskie są różnicowane pod względem geograficznym. Ostoję wpływów rosyjskich w regionie WB6 stanowią: Republika Serbska w Bośni i Hercegowinie, Serbia, północne Kosowo oraz część opozycyjnych środowisk

politycznych w Czarnogórze i Macedonii Północnej. Różna jest również wrażliwość oraz podatność państw i społeczeństw bałkańskich na wpływy rosyjskie. Zaangażowanie Rosji w regionie Bałkanów Zachodnich pozostaje wyzwaniem dla stabilności, demokratyzacji, modernizacji i integracji regionu oraz postępów państw WB6 na drodze do NATO i UE.

W przeciwieństwie do zaangażowania państw i instytucji UE, wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich są mało transparentne, faktycznie spersonalizowane i w dużym stopniu mają charakter niesformalizowany. Ich egzemplifikacją pozostają *inter alia* zakulisowe naciski polityczne, nieformalne układy personalne i relacje klientystyczne w świecie polityki i biznesu, korupcja polityczna, penetracja instytucji publicznych i państwowych, egzotyczne połączenie patronażu politycznego i przyjacielskiego szantażu, dezinformacja i propaganda, a w skrajnej postaci – mieszanie się w sprawy wewnętrzne. Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich są faktycznie ograniczone. Mimo podejmowanych wysiłków Rosja nie jest w stanie kreować dynamiki politycznej w regionie, posiada jednak potencjał w zakresie blokowania lub opóźniania niekorzystnych dla siebie decyzji politycznych oraz zdolność do wykorzystywania kryzysów regionalnych do własnych celów politycznych. W efekcie Rosja – przy stosunkowo niewielkim nakładzie sił i środków – może odnosić sukcesy taktyczne w zakresie podsycania napięć w regionie i komplikacji procesu integracji euroatlantyckiej państw bałkańskich.

Niepowodzenia Rosji w zakresie zablokowania akcesji Czarnogóry i Macedonii Północnej do NATO oraz poparcie większości mieszkańców regionu dla członkostwa państw bałkańskich w UE prowadzą do wniosku, że wpływy rosyjskie w istocie słabną, a region Bałkanów Zachodnich powoli, ale konsekwentnie włącza się w ramy prawne i instytucjonalne głównych transatlantyckich i europejskich procesów integracyjnych.

Niejasna i odległa perspektywa członkostwa państw WB6 w UE prowadzi do zniechęcenia społeczeństw bałkańskich procesem integracji europejskiej, osłabia determinację władz w zakresie implementacji reform wewnętrznych oraz – paradoksalnie – przyczynia się do podtrzymania wpływów rosyjskich w części państw regionu.

Stan faktyczny na 15 października 2020 r.

Wstęp

Analiza zjawiska wpływu w stosunkach międzynarodowych stanowi z pewnością interesujący problem badawczy. Pisanie o wpływie w odniesieniu do relacji między państwami nie jest jednak rzeczą łatwą z uwagi na szereg ograniczeń poznawczych i metodologicznych, a niekiedy może być także sprawą *par excellence* niezręczną. Wpływy bywają również wyolbrzymiane lub bagatelizowane. Jakkolwiek zjawisko określane mianem wpływu pozostaje fenomenem złożonym i trudnym do analizy, w istocie stanowi ono jeden z kluczowych elementów systemu międzynarodowego i jest

dostrzegane oraz analizowane zarówno na gruncie nauki, jak i praktyki stosunków międzynarodowych¹.

Zjawisko wpływu w stosunkach międzynarodowych

Pojęciem wpływu określić można pewną specyficzną formę oddziaływań w sferze stosunków międzynarodowych będącą konsekwencją istniejących powiązań i współzależności między państwami. Nie oznacza ona zwierzchnictwa i podległości, lecz bardziej subtelny, mniej czytelny i najczęściej asymetryczny formę interakcji między aktorami międzynarodowymi, w przypadku której prawdopodobieństwo zaistnienia zamierzonej modyfikacji stanowiska lub działania innego podmiotu jest znacznie mniejsze niż w przypadku stosunku władzy, opartego *ex definitione* na przymusie i podporządkowaniu².

Z uwagi na szeroko definiowaną siłę (ang. *power*), tj. siłę polityczną, ekonomiczną, militarną i atrakcyjność kulturową oraz będącą ich konsekwencją zwiększoną zdolność do wywierania skutecznych nacisków na innych aktorów międzynarodowych, pojęcie wpływu w stosunkach między-

¹ Zob. i por.: P.R. Baehr, *Power and Influence in International Politics*, „Netherlands International Law Review” 1977, vol. 24 nr 1-2, s. 1-20; S. Hast, *Spheres of influence in international relations: History, theory and politics*, Abingdon – New York 2016, s. 1-6; V. Jackson, *Understanding spheres of influence in international politics*, „European Journal of International Security” 2020, vol. 5 nr 3, s. 255-273.

² M. Pietraś, *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006, s. 18-20; Cz. Maj, *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 1, s. 7-15.

narodowych dotyczy przede wszystkim wielkich mocarstw i potwierdza ich szczególną pozycję międzynarodową³.

We współczesnym świecie wywieranie wpływu na politykę innych państw oraz świadomość zbiorową ich obywateli ułatwiają zwiększona otwartość granic państwowych, nowe technologie i mechanizmy komunikacji społecznej, tabloidyzacja mediów oraz wyraźna mediatyzacja polityki⁴.

Nihil novi sub sole: Bałkany jako obszar wpływów zewnętrznych

Analiza procesów i wydarzeń historycznych, które na przestrzeni wieków miały miejsce na Bałkanach, uprawnia do stwierdzenia, że region ten stanowi tradycyjnie obszar wpływów zewnętrznych oraz rywalizacji geopolitycznej mocarstw, dążących do realizacji własnych, partykularnych celów, nierzadko kosztem interesów narodów i państw bałkańskich.

Także współcześnie region Bałkanów pozostaje przedmiotem szerszej, geopolitycznej rywalizacji, w ramach której światowe i regionalne mocarstwa odmiennie – lub częściowo odmiennie – definiują swoje interesy. Na Bałkanach tradycyjnie już ścierają się wpływy i interesy wielu państw europejskich i pozaeuropejskich, do których należą *inter alia* Austria, Chiny, Francja, Grecja, Niemcy, Rosja, Stany Zjedno-

³ V. Jackson, dz.cyt., s. 260-261 i n.

⁴ Cz. Maj, dz.cyt., s. 7.

czony, Turcja, Wielka Brytania, Włochy oraz państwa Zatoki Perskiej. W regionie tym „zderzają” się także różne koncepcje geopolityczne i geoekonomiczne. Tu również przebiega południowa granica dwóch wielkich transatlantyckich i europejskich ugrupowań integracyjnych, tj. NATO i UE⁵.

Rosja na Bałkanach: od cesarskiej Rosji do „Rosji Jelcyna”

Historia Europy Południowej i Wschodniej pokazuje niezbicie, że na przestrzeni ostatnich 250 lat Bałkany niezmiennie pozostawały obszarem zainteresowania i zaangażowania Rosji⁶.

Po zakończeniu zimnej wojny, wskutek niekorzystnej dla Rosji zmiany geopolitycznej, sąsiedzki w perspektywie rosyjskiej region Bałkanów oddalił się od Rosji. Federacja Rosyjska borykała się w tym czasie z szeregiem poważnych problemów wewnętrznych, zagrażających jej stabilności i integralności, oraz koncentrowała swe działania na próbach integracji przestrzeni poradzieckiej, w praktyce godząc się z osłabieniem swej pozycji międzynarodowej oraz utratą strefy wpływów na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej. Niekorzystne dla Rosji zmiany w międzynarodowym układzie sił po zakończeniu zimnej wojny skutko-

⁵ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018, s. 322-323.

⁶ D. Bechev, *Rival Power: Russia in Southeast Europe*, Padstow 2017, s. 3-13.

wały również „zbliżeniem się” politycznych, ekonomicznych, militarnych i kulturowych wpływów Zachodu (m.in. poprzez rozszerzenie NATO i UE) do granic Federacji Rosyjskiej. Jednocześnie Rosja niezmiennie krytykowała polityczne i militarne zaangażowanie Zachodu na Bałkanach pod niekwestionowanym przywództwem Stanów Zjednoczonych⁷.

„Rosja Putina”: aksjologia, gaz i propaganda

Dostrzegaliśmy na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat dążeniom Rosji do zatrzymania – względnie spowolnienia – procesu integracji euroatlantyckiej państw Bałkanów Zachodnich towarzyszy rozwój współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” na poziomie partii politycznych, organizacji i ruchów społeczno-politycznych, ośrodków naukowych, fundacji i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych, a także inwestycje rosyjskie w strategicznych dla państw Bałkanów Zachodnich obszarach gospodarki, tj. sektorze paliwowo-energetycznym, sektorze bankowym, rynku nieruchomości i sektorze turystycznym⁸.

Działania te uzupełniają asertywna i antyzachodnia retoryka płynąca z Kremla, rewizjonizm historyczny oraz nar-

⁷ A.S. Chernishev, *Balkans. A Mirror of the New International Order*, red. G.G. Özdoğan, K. Saybasili, Istambul 1995, s. 243-244; T. Marshall, *Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce*, Poznań 2017, s. 28; K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 401-408.

⁸ P. Stronski, A. Himes, *Russia's Game in the Balkans*, Carnegie Endowment for International Peace, 06.02.2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235> [24.03.2020].

racje prorosyjskie, adresowane do mieszkańców regionu. Rosja przypisuje sobie zatem rolę obrońcy ładu prawnomiędzynarodowego oraz konsekwentnie oskarża państwa Zachodu o odejście od geograficznych ograniczeń aktywności mocarstw, istniejących w okresie zimnej wojny, naruszenie pozimnowojennych ustaleń dotyczących architektury bezpieczeństwa europejskiego, odbudowę linii podziału w Europie oraz ekspansję polityczną, ekonomiczną i militarną, zagrażającą bezpieczeństwu Bałkanów i stabilności systemu międzynarodowego. Wskazuje się także na korzyści dla państw bałkańskich wynikające z rozwoju stosunków politycznych i gospodarczych z Rosją, będących w perspektywie Kremla atrakcyjną alternatywą dla integracji euroatlantycznej Bałkanów Zachodnich⁹.

Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich: wyzwanie czy zagrożenie?

Widoczna aktywizacja polityki Rosji w odniesieniu do Bałkanów Zachodnich prowadzi czasem do wniosku, że – jak twierdzą niektórzy politycy, politolodzy i publicyści – „Rosja wróciła na Bałkany”¹⁰. Wskazuje się również, że polityka Rosji

⁹ Путин считает, что попытки США закрепить доминирование на Балканах дестабилизируют регион, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/politika/6003111> [24.03.2020].

¹⁰ Zob. i por.: D. Bechev, dz.cyt., s. 1-2; Djukanovic: Russia has returned to the region again, CdM, 01.01.2018, <https://www.cdm.me/english/djukanovic-russia-returned-region/> [26.03.2020]; E. Bećirević, *Russia's New Cold War in the Western Balkans*,

w odniesieniu do regionu uległa zmianie, a wzmocniona na arenie międzynarodowej wskutek wysokich cen ropy i gazu, coraz bardziej autorytarna i nieprzewidywalna Rosja dąży do odbudowy utraconej strefy wpływów – zarówno na obszarze poradzieckim, jak i na Bałkanach, będących z punktu widzenia decydentów w Moskwie regionem geograficznie, historycznie, kulturowo i politycznie bliskim Rosji¹¹.

Czy jest tak rzeczywiście? Czy alarmistyczne tony na temat celów, skali i charakteru rosyjskiego zaangażowania w regionie Bałkanów Zachodnich są uprawnione, czy może nieco przesadzone? Czy działania Rosji stanowią zagrożenie dla stabilności regionu i integracji europejskiej Bałkanów Zachodnich? A może krytyczne opinie na temat roli „czynnika rosyjskiego” w odniesieniu do regionu bałkańskiego są nieuprawnione, stanowią skutek stereotypów, uproszczeń, teorii spiskowych, przeczulenia i „antyrosyjskiej histerii”, na które wskazują sami Rosjanie i środowiska prorosyjskie na Bałkanach? Czy w kontekście aktywizacji rewizjonistycznej polityki rosyjskiej pod sztandarami „Noworosji” zasadne jest mówienie o nowym rozdziale w stosunkach międzynarodowych? Wreszcie, czy słowiańskie i prawosławne narody

Institute for War & Peace Reporting, 21.09.2020, <https://iwpr.net/global-voices/russias-new-cold-war-western-balkans> [27.03.2020].

¹¹ T. Judah, *The Serbs*, New Haven 2009, s. 358; S. Domaradzki, *Rosja na Bałkanach w nowej zimnej wojnie*, [w:] *Lepiej nie będzie? Europa w dobie przesilenia*, red. A. Supińska, Kraków 2018, s. 145-147; P. Stronski, A. Himes, dz.cyt.; E. Bećirević, dz.cyt.

bałkańskie stanowią w perspektywie rosyjskiej część rozszerzonego „ruskiego świata”?¹²

Tego rodzaju pytania badawcze, dotyczące uwarunkowań, obszarów, instrumentów, mechanizmów i skutków obecności rosyjskiej w regionie Bałkanów Zachodnich, stanowiły punkt wyjścia do przygotowania niniejszej publikacji. Praca ta jest jakościowym studium przypadku (ang. *case study*) – stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o obecność, skalę i konsekwencje współczesnych wpływów rosyjskich w odniesieniu do sześciu państw Bałkanów Zachodnich (*Western Balkans Six*, WB6): Albanii, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry, Kosowa, Macedonii Północnej i Serbii.

¹² *Montenegro's accession to NATO a purely geopolitical project, won't boost security* – Lavrov, RT, 06.06.2017, <https://www.rt.com/news/391160-montenegro-na-to-geopolitical-project-lavrov/> [28.03.2020]; *US Senate Cmte. report: Attack on Serbia, Trump, or Putin?*, b92, 12.01.2018, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=01&dd=12&nav_id=103258 [30.03.2020]; M. Lakić, *Dodik to Warn Putin of West's Anti-Russian Actions*, Balkan Insight, 25.05.2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/25/bosnian-serb-leader-dodik-with-putin-05-24-2018/> [31.03.2020].

Wpływy rosyjskie w Serbii

Nierzadko wskazuje się, że Serbia stanowi „przyczółek” wpływów rosyjskich w regionie Bałkanów. W istocie wpływy rosyjskie dostrzec można w wielu obszarach funkcjonowania serbskiego państwa i społeczeństwa, w świadomości zbiorowej i pamięci historycznej. Vuk Vuksanović stwierdza, że „[...] Rosja odgrywa ważną rolę w serbskiej polityce”, zaś Dušan Janjić wskazuje, że „[...] wpływ Rosji na struktury polityczne w Serbii pozostaje znaczący”¹³. Jelena Milić wprost pisze o ist-

¹³ *Kremlj odlučuje ko će biti lider opozicije*, Pobjeda, 23.10.2019, <https://www.pobjeda.me/clanak/kremlj-odlucuje-ko-ce-biti-lider-opozicije> [09.05.2020]; V. Vuksano-

nieniu w Serbii tzw. „orkiestry Putina”, tj. niesformalizowanej, ponadpartyjnej frakcji prorosyjskiej – życzliwej Rosji *grupy wpływu*, której członkowie funkcjonują w wielu ważnych instytucjach państwa (m.in. w rządzie), na scenie politycznej, w wielkim biznesie, sektorze energetycznym, społeczności akademickiej, mediach, organizacjach pozarządowych, świecie kultury i nauki oraz *mutatis mutandis* w Serbskiej Cerkwi Prawosławnej. Jak stwierdza Milić, „głównym celem »orkiestry Putina« w Serbii jest osłabienie poparcia społecznego dla procesu integracji europejskiej i opóźnienie zbliżenia Serbii z Zachodem”¹⁴. W jej perspektywie wpływy rosyjskie wywierają zatem „[...] negatywny wpływ na procesy demokratyzacji i integracji europejskiej [Serbii]”¹⁵.

J. Milić konsekwentnie informuje serbską opinię publiczną o wrogich rosyjskich operacjach wpływu w różnych częściach Bałkanów, mających na celu powstrzymanie procesu stabilizacji i demokratyzacji Bałkanów Zachodnich oraz odizolowanie Serbii od świata zachodniego. Konsekwentnie wskazuje również, że wpływy rosyjskie stanowią poważny problem dla Serbii¹⁶. Tego rodzaju twierdzenia znajdują za-

vić, *Russia Remains the Trump Card of Serbian Politics*, Carnegie Moscow Center, 17.06.2020, <https://carnegie.ru/commentary/82090> [25.08.2020].

¹⁴ J. Milić, *The Russification of Serbia*, „New Eastern Europe” 2014, nr 4, s. 98.

¹⁵ Tamże; Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции Москвы*, Radio Svoboda, 24.05.2016, <https://www.svoboda.org/a/27754148.html> [28.08.2020].

¹⁶ „*Ruski uticaju Srbiji je veći problem od kineskog*”, b92, 22.07.2020, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=07&dd=22&nav_category=12&nav_id=1709841 [10.08.2020].

równy zwolenników, jak i zagorzałych przeciwników w serbskim społeczeństwie¹⁷.

1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki

Szeroko definiowane wpływy rosyjskie w świecie serbskiej polityki są dość oczywiste i mają głęboką tradycję, a obecność „czynnika rosyjskiego” w dyskusji publicznej w Serbii jest powszechnie uświadomiona i zasadniczo niekwestionowana¹⁸.

Bliskie relacje międzynarodowe. Na poziomie międzynarodowym wpływy polityczne Rosji w obszarze serbskiej polityki determinuje formalne partnerstwo strategiczne obu państw. Jego egemplifikacją są regularne konsultacje polityczne, wymiana informacji, koordynacja działań na szczeblu międzynarodowym oraz liczne spotkania bilateralne i wzajemne wizyty (oficjalne i robocze) przedstawicieli najwyższych władz państwowych Rosji i Serbii.

Relacje te cechuje duża dynamika kontaktów między państwowymi na wysokim szczeblu (tj. spotkania prezydentów, premierów, ministrów spraw zagranicznych, spotkania prezydenta lub ministra spraw zagranicznych Serbii z am-

¹⁷ J. Milić wprost stwierdza, że „serbski rząd otwiera drzwi rosyjskim złowrogim wpływom”, a „najważniejszymi trollami Rosji w Serbii są tutejsi ministrowie i członkowie serbskiego establishmentu, wliczając w to Kościół prawosławny i szkolnictwo wyższe”. Cyt. za: J. Aro, *Trolle Putina. Prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*, Kraków 2020, s. 289-293, 296, 312.

¹⁸ V. Vuksanović, dz.cyt.

basadorem FR w Belgradzie itp.), uzupełnionych o budowę bardziej spersonalizowanych relacji między przedstawicielami serbskiej i rosyjskiej elity politycznej¹⁹. W stosunkach Serbii i Rosji funkcjonuje również zinstytucjonalizowana współpraca międzyrządowa²⁰ i międzyparlamentarna²¹. Ca-

¹⁹ W styczniu 2019 r. w niemal serwilistycznym tonie prezydent Serbii Aleksandar Vučić podkreślił swój szacunek i zaufanie do osoby prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina oraz bliskie relacje łączące obu polityków („Zawsze konsultuję się [...] z prezydentem Putinem, pytam go o radę, oczekuję od niego rady, proszę go o radę. [...] Jest przywódcą wielkiego państwa, ja zaś jestem liderem niewielkiego państwa, wobec którego okazuje on szacunek, za co jestem do niego wdzięczny”). Z kolei w grudniu 2019 r. – w czasie 17. już spotkania z prezydentem W. Putinem i 3. spotkania w 2019 r. – Vučić stwierdził, że każde spotkanie z prezydentem Rosji stanowi dla niego olbrzymi zaszczyt oraz „[...] ma olbrzymie znaczenie dla Serbii”. Egzemplifikacją powyższych relacji między Serbią i Rosją są regularne rozmowy telefoniczne między prezydentami Vučićem i Putinem, dające możliwość wymiany poglądów na różne tematy z zakresu stosunków dwustronnych i szerszych problemów międzynarodowych. Zob.: *Президент Сербии заявил, что всегда советуется с Путиным*, ТАСС, 16.01.2019, <https://tass.ru/obschestvo/6003797> [19.08.2020]; *Uživo – Soči – Sastanak predsednika Srbije i Rusije Aleksandra Vučića i Vladimira Putina*, Tanjug, 04.12.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=IlRv3Qpoq3I> [10.12.2019].

²⁰ W Serbii funkcjonuje Krajowa rada ds. koordynacji współpracy z Federacją Rosyjską i Chińską Republiką Ludową (*Nacionalni savet za koordinaciju saradnje sa Ruskom Federacijom i Narodnom Republikom Kinom*). Rada stanowi organ centralny, powołany do koordynacji i rozwoju stosunków z dwoma strategicznymi partnerami Serbii. Współpracę sektorową w relacjach serbsko-rosyjskich rozwija także Komitet międzyrządowy ds. handlu, współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej (*Međuvladin komitet za trgovinu, ekonomsku i naučno-tehničku saradnju*).

²¹ Serbsko-rosyjska dyplomacja parlamentarna realizowana jest w formule Komisji ds. współpracy Dumy Państwowej Zgromadzenia Federalnego Federacji Rosyjskiej i Zgromadzenia Narodowego Republiki Serbii (*Komisija za saradnju Državne Dume Federalne skupštine Ruske Federacije i Narodne skupštine*). Komisja funkcjonuje w trybie sesyjnym i stanowi forum dyskusyjne przedstawicieli obu parlamentów, gdzie omawiane są wybrane zagadnienia dotyczące stosunków bilateralnych.

łości dopełniają wzajemne uprzejmości, ostentacyjne gesty przyjaźni i odznaczenia państwowe²².

Dominujący przekaz medialny. W Serbii spotkaniom na wysokim szczeblu między przedstawicielami obu państw zawsze przyznaje się szeroką oprawę medialną, której tradycyjnie towarzyszy prorosyjski przekaz informacyjny ze strony organów państwowych Republiki Serbii, serbskich mediów publicznych oraz bliskich obozowi władzy mediów prywatnych. W przekazie informacyjnym adresowanym do serbskiego społeczeństwa podkreśla się zatem tradycyjnie przyjazne, wyjątkowe i bliskie („braterskie” i „szczególne”) relacje między Serbią i mocarstwową Rosją, wzajemne zaufanie, konsekwentne wsparcie rosyjskie dla Serbii na arenie międzynarodowej (i równie niezmienną serbską wdzięczność za zaangażowanie Rosji w obronę suwerenności i integralności terytorialnej Republiki Serbii), wspólne interesy, dynamiczne i pogłębiające się partnerstwo strategiczne, sukcesy współpracy Serbii i Rosji oraz obustronną gotowość do jej pogłębienia w obszarze stosunków politycznych, gospodarczych, energetycznych i kulturalnych oraz bezpieczeństwa międzynarodowego.

²² W czasie wizyty w Belgradzie w styczniu 2019 r. w uznaniu zasług dla rozwoju stosunków rosyjsko-serbskich prezydent Putin wręczył prezydentowi Vučićowi Order Aleksandra Newskiego. Z kolei prezydent Serbii w grudniu 2017 r. przyznał pośmiertnie Order Serbskiej Flagi ambasadorowi Witalijowi Czurkinowi, stałemu przedstawicielowi Federacji Rosyjskiej przy Organizacji Narodów Zjednoczonych, wyrażając w ten sposób wdzięczność za obronę interesów i dobrego imienia Serbii na forum międzynarodowym.

„Przyjaciele Moskwy” («друзья Москвы»). Tradycyjna życzliwość Serbów wobec Rosji, antyzachodnie uprzedzenia i traumy serbskiego społeczeństwa oraz świadomość wagi wsparcia rosyjskiego na arenie międzynarodowej (będąca stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa ONZ Rosja od lat pozostaje kluczowym sojusznikiem Serbii w sprawie Kosowa) powodują, że serbskie elity polityczne zwykle uważnie wsłuchują się w głosy płynące z Kremla. Co więcej – jak stwierdza Giennadij Sysojew – na szczytach władzy w Serbii funkcjonują politycy, których można uznać za prorosyjskich²³.

Ugrupowania konserwatywne i radykalne charakteryzuje niemal ideologiczne rusofilstwo. Partie te uznają rozwój relacji z Rosją za jedyne słuszne rozwiązanie oraz alternatywę dla niechcianej współpracy Serbii z państwami Zachodu. Inne ugrupowania widzą w rozwoju stosunków z Rosją działanie pozytywne, korzystne i pragmatyczne. Podejście takie charakteryzuje politykę Socjalistycznej Partii Serbii (*Socijalistička partija Srbije*, SPS), której politykom – na czele z szefem partii, Iwicą Dačićem – nierzadko przypisuje się rzeczywiste sympatie prorosyjskie. Z kolei dominująca na scenie politycznej Serbska Partia Postępowa (*Srpska napredna stranka*, SNS) pod przywództwem prezydenta Aleksandra Vučića prezentuje stanowisko bardziej pragmatyczne

²³ *Russia's support for Vucic has strings attached* – journalist, b92, 27.02.2018, https://www.b92.net/news/politics.php?yyyy=2018&mm=02&dd=27&nav_id=103584 [08.06.2020].

i realistyczne, łączące aspiracje europejskie z ostentacyjnymi deklaracjami na temat przyjaźni Serbii i Rosji oraz uświadomioną koniecznością utrzymania dobrych stosunków z władzami na Kremlu. W efekcie, mimo pojawiających się napięć w stosunkach serbsko-rosyjskich – konsekwentnie dementowanych przez obie strony – Serbia pod rządami SNS pozostaje państwem najbardziej prorosyjskim w regionie Bałkanów Zachodnich, a Rosja uważa Serbię za swojego najważniejszego bałkańskiego sojusznika²⁴.

Na scenie politycznej w Serbii, gdzie większość wyborców podziela uproszczony i pozytywny obraz Rosji, otwarte krytykowanie działań Kremla nie jest popularnym stylem uprawiania polityki. Zdarzają się jednak wyjątki. Z pewnością należy do nich Čedomir Jovanović, lider Partii Liberalno-Demokratycznej (*Liberalno-demokratska partija*, LDP), który publicznie wskazuje na niebezpieczeństwo rosyjskiej ingerencji na Bałkanach oraz instrumentalne traktowanie Serbii przez władze na Kremlu („[...] chcą nas wykorzystać, a my jesteśmy idealnym narzędziem do [powstania] nowego bałaganu w tej części Europy. Oni wspierają siły [polityczne] z lat 90., nacjonalistyczne. [...] każda wojna na Bałkanach jest korzystna dla Rosji”)²⁵.

²⁴ K. Pawłowski, *Serbia: między „falszywą rusofilią” a „nieskrywaną rusofobią”?*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 295, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-miedzy-falszywa-rusofilia-a-nieskrywana-rusofobia/> [10.12.2020].

²⁵ E. Fazliu, *Cedomir Jovanovic: If we only take care of Kosovo Serbs, we will only sacrifice them*, Kosovo 2.0, 16.11.2017, <https://kosovotwopointzero.com/en/cedomir->

Naturalne zaplecze wpływów politycznych Rosji stanowią serbskie środowiska antyunijne, antynatowskie, antyamerykańskie, konserwatywno-klerykalne, kombatanckie (tj. weterani wojen z lat 90.), nacjonalistyczne, ksenofobiczne, radykalne i rewizjonistyczne. Grupy te najsilniej wsłuchują się w antyzachodni populizm i propagandę oraz opinie i sugestie płynące z Moskwy, otwarcie odrzucają ideę włączenia Serbii w międzynarodowe struktury współpracy państw Zachodu, popierają politykę Rosji na arenie międzynarodowej, odwołują się do idei tradycyjnej przyjaźni Serbii i Rosji, prorosyjskich haseł i symboli, opowiadają się za zacieśnieniem współpracy bilateralnej oraz silnym, politycznym i gospodarczym – a w niektórych przypadkach także militarnym – sojuszem Serbii z Rosją²⁶. Jessikka Aro wprost stwierdza, że

-jovanovic-take-care-kosovo-serbs-will-sacrifice/ [15.09.2020].

²⁶ W marcu 2017 r. podczas wizyty w Zgromadzeniu Serbii wysokiej przedstawiciel ds. wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Federiki Mogherini poślowie Serbskiej Partii Radykalnej zakłócili wystąpienie wysokiej przedstawiciel UE, wznosząc okrzyki „Serbia, Rosja, nie potrzebujemy Unii!”. W czasie wizyty w Dumie Państwowej w grudniu 2017 r. Stefan Stamenkovski, przewodniczący ówczesnego ruchu Dotrzymujących Przysięgi (*Zavetnici*), stwierdził, że organizacja ta jest przeciwna integracji europejskiej, która oddala Serbię od jej historycznych sojuszników oraz bezpośrednio podważa jej integralność terytorialną i niezależność. Zob.: *Могерини о мирној кампањи у узаврелом парламенту*, РТС, 03.03.2017, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2657/izbori-2017/2651784/mogherini-o-mirnoj-kampanji-u-uzavrelom-parlamentu.html> [17.08.2020]; *ЗАВЕТНИЦИ у дипломатској офанзиви – у руској Думи говорили о КиМ!*, СРБИН.инфо, 15.12.2017, <https://srbin.info/politika/zavetnici-u-diplomatskoj-ofanzivi-u-ruskoj-dumi-govorili-o-kim/> [23.08.2020]; A. Filimonova, *Rusija gubi podršku srpskog naroda*, Koreni, 06.10.2019, <http://www.koreni.rs/rusija-gubi-podrsku-srpskog-naroda/> [24.08.2020].

serbskie środowiska narodowo-radykalne „[...] rozpowszechniają ekstremistyczną ideologię i putinizm odziane w szaty patriotyzmu”²⁷.

Przykładami ugrupowań z życzliwością spoglądających w stronę Rosji lub skrajnie prorosyjskich są: narodowo-konserwatywne partie polityczne, jak Demokratyczna Partia Serbii (*Demokratska stranka Srbije*, DSS) i Serbska Partia Ludowa (*Srpska narodna partija*, SNP), nierzadko kontrowersyjne i skrajnie prawicowe partie, stowarzyszenia, ruchy i organizacje polityczne, takie jak Serbska Partia Radykalna (*Srpska radikalna stranka*, SRS), Serbski Ruch „Drzwi” (*Srpski pokret Dveri*), Ruch Patriotyczny „Obraz” (*Otadžbinski pokret Obraz*), Serbski Ruch Narodowy 1389 (*Srpski narodni pokret 1389*), Serbska Partia Dotrzymujących Przysięgi (*Srpska stranka Zavetnici*), Narodowy Ruch Wyzwoleńczy (*Narodni slobodarski pokret*) czy Wschodnia Alternatywa (*Istočna alternativa*), ugrupowania ekstremistyczne, jak Narodowy Porządek (*Nacionalni stroj*), organizacje patriotyczno-historyczne i kombatanckie, jak Związek Kozaków Bałkanów „Bałkańska Armia Kozacka” (*Savez Kozaka Balkana «Balkanska Kozacka Vojska»*), wreszcie organizacje paramilitarne – Serbski Honor (*Srbska čast*), Serbskie Wilki (*Srpski Vukovi*) i inne²⁸.

²⁷ J. Aro, dz.cyt., s. 295.

²⁸ K. Kirillova, *Serbian nationalists on Moscow's service*, Euromaidan Press, 30.11.2016, <http://euromaidanpress.com/2016/11/30/serbian-nationalists-russia/> [14.08.2020].

W Serbii istnieją także dwie niewielkie partie polityczne, które bezpośrednio odwołują się do szeroko definiowanej idei rosyjskiej, tj. Partia Rosyjska (*Ruska stranka*) oraz Zjednoczona Partia Rosyjska (*Jedinstvena Ruska stranka*). Jakkolwiek ugrupowania te deklarują, że reprezentują mniejszość rosyjską w Serbii, w praktyce jednak zrzeszają głównie osoby narodowości serbskiej o sympatiach prorosyjskich, względnie obywatele Serbii, którzy posiadają jakieś rosyjskie korzenie. Partie te opowiadają się za daleko idącym i wielowymiarowym zbliżeniem Serbii i Rosji, integracją eurazjatycką (*a contrario* integracji europejskiej) oraz przystąpieniem Serbii do Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ)²⁹.

Jakkolwiek środowiska silnie nacjonalistyczne i radykalne kierują pod adresem władz Serbii oskarżenia o prowadzenie polityki pod dyktando Zachodu, pozorowanie współpracy z Rosją oraz zdradę interesów narodowych (m.in. zbytnią ugodowość w sprawie Kosowa), władze te pozostają pobłażliwe wobec prokremlowskich serbskich nacjonalistów, ponieważ same deklarują sympatię i poparcie dla Rosji. Co więcej, SNS łączy z rosyjskimi decydentami kolejne już, podpisane w 2018 r. formalne porozumienie o współpracy z putinow-

²⁹ W wyborach parlamentarnych i samorządowych z czerwca 2020 r. obie partie posługiwały się wizerunkiem prezydenta Putina, zaś na plakatach wyborczych Zjednoczonej Partii Rosyjskiej – której nazwa w języku serbskim zapewne nieprzypadkowo kojarzy się z Jedną Rosją (*Jedinstvena Rusija*) – widniał napis o treści „Serbia w sercu, Rosja w duszy”. Zob.: *Ruska stranka nije uspela da bude partija manjine u Srbiji*, Radio Slobodna Evropa, 18.07.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruska-stranka-izborni-cenzus/30677878.html> [24.07.2020].

ską partią władzy – Jedną Rosją (Единая Россия). Wyraża ono wolę dalszego wzmacniania stosunków między Serbią i Federacją Rosyjską oraz przewiduje dwustronne, między-partyjne konsultacje, wymianę informacji oraz organizację spotkań eksperckich, seminariów i konferencji, poświęconych kluczowym kwestiom w stosunkach rosyjsko-serbskich³⁰. W 2016 r. deklarację o współpracy z Jedną Rosją podpisały także inne partie serbskie o orientacji konserwatywno-prawicowo-nacjonalistycznej, tj. DSS, SNP oraz ruch „Drzwi”, którego lider Boško Obradović należy obecnie do najzagorzalszych krytyków rządzącej SNS i prezydenta Serbii A. Vučića³¹.

„Czynnik rosyjski” («Русский фактор»). Tradycyjnym kanałem „dystrybucji” wsparcia (i wpływu) rosyjskiego na politycznej scenie Serbii pozostaje ambasada Federacji Rosyjskiej w Belgradzie, która stanowi instytucję wpływową i dobrze poinformowaną. Na przestrzeni ostatnich lat podobną rolę pełniły *inter alia* Fundacja Wspierania Dyplomacji

³⁰ Pierwsze porozumienie o współpracy między opozycyjną wówczas SNS i Jedną Rosją zostało podpisane w 2010 r. Zob.: *Sankt Peterburg: Jedinstvena Rusija i SNS potpisali sporazum o saradnji*, Nova srpska politička misao, 27.10.2010, <http://www.nspm.rs/hronika/sankt-peterburg-jedinstvena-rusija-i-sns-potpisali-sporazum-o-saradnji.html?alphabet=l> [26.08.2020]; K. Kirillova, dz.cyt.; *Sporazum o saradnji SNS-a i Jedinstvene Rusije*, RTS, 25.10.2018, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3301259/porazum-o-saradnji-sns-a-i-jedinstvene-rusije.html> [26.08.2020].

³¹ *Deklaracija DSS, Dveri i SNP s Jedinstvenom Rusijom*, b92, 28.06.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=06&dd=28&nav_category=11&nav_id=1148944 [14.07.2020]; *Srpski saveznici Putinove politike*, Radio Slobodna Evropa, 03.12.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/29634674.html> [15.07.2020].

Publicznej im. Aleksandra Górczakowa, moskiewskie Bałkańskie Centrum Współpracy Międzynarodowej (zlikwidowane w 2016 r.), Centrum Medialne im. Nogina i Kurinnoja „Rosyjski Ekspres” w Belgradzie oraz Przedstawicielstwo Handlowe Federacji Rosyjskiej w Republice Serbii³².

Środowiska, ruchy oraz partie polityczne o antyzachodniej i prorosyjskiej proweniencji mogą liczyć na gesty politycznego poparcia ze strony organów Rosji oraz związanych z Kremlm rosyjskich instytucji, zwiększoną obecność w mediach rosyjskich w języku serbskim, bliskie relacje oraz formalne porozumienia o współpracy z prokremlowskimi, rosyjskimi organizacjami prawosławno-nacjonalistycznymi i ultraprawicowymi („rosyjskimi braćmi”)³³, a także wspar-

³² „TAČNO JEDANAM RUSI POMAŽU” DSS, Dveri, Zavetnici i Treća Srbija rade protiv Srbije u EU, Blic, 24.03.2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/tacno-je-da-nam-rusi-pomazu-dss-dveri-zavetnici-i-trecja-srbija-rade-protiv-srbije-u-g9kq9vf> [10.06.2020]; OTKRIVAMO Četiri Rusa utiču na izbore u Srbiji, Blic, 23.03.2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/otkrivamo-cetiri-rusa-uticu-na-izbore-u-srbiji/vvs22ln> [10.06.2020].

³³ Przykładem jest oficjalna współpraca między ruchem „Drzwi”, Serbskim Ruchem Narodowym 1389 oraz istniejącym do 2013 r. prokremlowskim Młodzieżowym Demokratycznym Antyfaszystowskim Ruchem „Nasi” (*Молодежное демократическое антифашистское движение «Наш»*). Jak wskazywał w 2008 r. jeden z liderów ruchu „Nasi”, Roman Werbickij, podstawę ideologiczną współpracy między organizacjami stanowią „[...] zasady prawosławia i patriotyzmu, które są jednakowo bliskie Rosjanom i Serbom”. Bliskie relacje łączą także organizację Serbski Honor i rosyjskie stowarzyszenie „Spadkobiercy Zwycięstwa” (*Союз граждан и организаций по сохранению историко-культурного наследия «Международный Союз «Наследники Победы»*). Zob.: *Zajedno DSS, Dveri i Naši*, Danas, 05.04.2008, <https://www.danas.rs/drustvo/zajedno-dss-dveri-i-nasi/> [17.06.2020]; J. Diković, *Moskva ih podržava, i to besplatno*, Danas, 02.11.2011, <https://www.danas.rs/politika/moskva-ih-podrzava-i-to-besplatno/> [19.07.2020]; SRBSKA ČAST: Zašto humanitarni radnici vjezbaju gađanje u vojnom centru u Nišu?,

cie finansowe ze strony Rosji, wzmacniające obecność i aktywność ugrupowań prorosyjskich na politycznej scenie Serbii³⁴. Z kolei ich liderzy mogą liczyć na wyjazdy do Rosji, uczestnictwo w organizowanych wydarzeniach (debaty, seminaria, wykłady, konferencje itp.), spotkania i konsultacje oraz budowę przyjacielskich kontaktów z wysokimi rangą przedstawicielami organów władzy Federacji Rosyjskiej i głównych partii politycznych, w tym putinowskiej partii władzy – Jednej Rosji³⁵.

Aktywność Kremla w zakresie budowania relacji politycznych (i personalnych) oraz wspierania życzliwych Rosji środowisk politycznych w Serbii potwierdzają *inter alia* następujące przykłady:

Żurnal, 15.01.2018, <https://zurnal.info/novost/20919/zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu> [20.07.2020].

³⁴ Ugrupowania te zwykle ostro zaprzeczają, iż korzystają z jakiegokolwiek rosyjskiego wsparcia finansowego, wskazując, że jedynie otrzymują wsparcie polityczne od przyjaciół w Moskwie. J. Milić podkreśla jednak, że „[...] ich finansowanie jest całkowicie nieprzejrzyste [...]”, i wprost stwierdza, że „[...] niektórzy członkowie »orkiestry Putina« są finansowani bezpośrednio z Moskwy”. Zob.: J. Milić, dz.cyt., s. 98; „TAČNO JE DA NAM RUSI POMAŽU” DSS, Dveri, Zavetnici i Treća Srbija...; Kremlj odlučuje...; Ю. Петровская, Негуманитарные амбиции...

³⁵ Lider SRS Vojislav Šešelj od lat 90. utrzymuje dobre kontakty z przywódcami Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej (Коммунистическая партия Российской Федерации, KPRF) oraz Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji (Либерально-демократическая партия России, LDPR), które w praktyce są częścią głównego nurtu politycznego w Rosji. Zob.: OTKRIVAMO Četiri Rusa...; J. Diković, dz.cyt.; Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju: Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti*, Beograd 2016, s. 93-94, 99-100, https://www.ceas-serbia.org/images/publikacije/CEAS_Studija_-_Sirom_zatvorenih_ociju_-_Jacanje_ruske_meke_moci_u_Srbiji.pdf [13.08.2020].

- W październiku 2015 r. wizytę na Krymie złożyła grupa serbskich parlamentarzystów oraz członków – poza parlamentarnego wówczas – ruchu „Drzwi”. W czasie wizyty ówczesna szefowa DSS Sanda Rašković Ivić oświadczyła publicznie, że w odróżnieniu od władz w Belgradzie siły patriotyczne w Serbii w postaci DSS i ruchu „Drzwi” uznają Krym za część Rosji.
- W czasie oficjalnej wizyty w Serbii w styczniu 2016 r. wicepremier Rosji Dmitrij Rogozin spotkał się nie tylko z przedstawicielami władz Serbii, ale również – co wzbudziło pewną konsternację – znalazł czas na „spotkanie o charakterze nieformalnym” z liderem SRS Vojislavem Šešeljem.
- W grudniu 2017 r. Stefan Stamenkovski i Milica Đurđević, przedstawiciele ruchu politycznego, który w 2019 r. przybrał formę Serbskiej Partii Dotrzymujących Przysięgi, złożyli oficjalną wizytę w Dumie Państwowej Federacji Rosyjskiej, gdzie spotkali się m.in. z Siergiejem Gawriłowem, przewodniczącym komitetu ds. rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, stowarzyszeń publicznych i związków wyznaniowych, oraz Aleksandrem Juszczenką, wiceprzewodniczącym komitetu ds. polityki informacyjnej, technologii informacyjnych i komunikacji.
- W maju 2018 r. Nenad Popović, minister bez teki w rządzie Serbii, lider SNP oraz polityk otwarcie prorosyjski, wobec którego kierowane są oskarżenia, iż jest

„rosyjskim lobbystą”, uczestniczył w uroczystej inauguracji prezydenckiej Władimira Putina w Wielkim Pałacu Kremlowskim³⁶.

Rozważania te prowadzą do wniosku, że czasem dwuznaczne, niejasne i niespójne stanowisko Moskwy w odniesieniu do wydarzeń na scenie politycznej Serbii (i kwestii Kosowa) stanowi element tradycyjnej polityki Rosji, nastawionej na utrzymanie dobrych relacji zarówno z władzami Serbii, jak i środowiskami prorosyjskiej serbskiej opozycji. Rosja świadomie „buduje” relacje zarówno z władzą, jak i częścią opozycji. Dobre kontakty z obiema stronami konfliktu politycznego – oczywiście w różnym stopniu, w zależności od sytuacji i zmieniających się okoliczności – pozwalają Moskwie na odgrywanie znaczącej roli w serbskiej polityce, a przede wszystkim – na zachowanie tradycyjnej pozycji najważniejszego sojusznika Serbii, bez względu na okresowe turbulencje i zmiany na najwyższych szczeblach władzy w Belgradzie. Jest to z pewnością podejście funkcjonalne, pozwalające Rosji na ochronę własnych interesów geopolitycznych w zmieniającym się środowisku międzynarodowym³⁷.

³⁶ Centar za evroatlantske studije, dz.cyt., s. 94; *Russia: Leader of Serbian delegation states "Crimea is a part of Russia"*, RT, Ruptly TV, 27.10.2015, <http://www.youtube.com/watch?v=1jsiK4Gvsw0> [10.05.2020]; *Rogozinovi darovi*, DW, 13.01.2016, <https://www.dw.com/sr/rogozinovi-darovi/a-18975096> [19.05.2020]; „ТАЧНО ЈЕ ДА НАМ РУСИ ПОМАЖУ” ДСС, *Dveri, Zavetnici i Treća Srbija...*; K. Kirillova, dz.cyt.; ЗАВЕТНИЦИ у дипломатској офанзиви...

³⁷ A. Poolos, *Yugoslavia: Russia Plays Both Sides In Serbia*, Radio Free Europe/Radio Liberty, 05.05.2000, <https://www.rferl.org/a/1094044.html> [12.08.2020]; М. Јакшић,

Pozdrowienia z Kremla. Antyzachodnie uprzedzenia, powojenne traumy oraz – trudne do zignorowania przez polityków – prorosyjskie sentymenty serbskiego społeczeństwa powodują, że serbskie elity polityczne zwykle bardzo uważnie wsłuchują się w głosy płynące z Moskwy. Z uwagi na szacunek, jakim serbskie społeczeństwo darzy decydentów na Kremlu, Rosja nierzadko pełni również rolę mediatora w wewnątrzserbskich sporach politycznych³⁸.

O sile politycznego *soft power* Rosji w Serbii dobitnie świadczy fakt, iż serbscy politycy i decydenci faktycznie zabiegają o utrzymanie dobrych relacji z władzami na Kremlu. Nierzadko też wzmacniają swój wizerunek polityczny w oparciu o Rosję i osobę prezydenta Putina, manifestując lub deklarując posiadane polityczne (i personalne) poparcie Moskwy. Serbskie elity polityczne doskonale zdają sobie sprawę, że poparcie płynące z Kremla przekłada się na kolejne punkty

Нису ни Руси безгрешни, Нова српска политичка мисао, 18.05.2016, <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/nisu-ni-rusi-bezgresni.html> [10.03.2020].

³⁸ Kiedy ważyły się losy reżimu Slobodana Miloševicia, w maju 2000 r. trzej liderzy serbskiej opozycji – Zoran Đinđić, Vuk Drašković i Vojislav Koštunica – udali się do Moskwy, gdzie spotkali się z urzędnikami rosyjskiego MSZ niskiego szczebla oraz członkami Dumy Państwowej. Przedstawiciele opozycji starali się o uzyskanie poparcia politycznego władz na Kremlu i przekonanie rosyjskich decydentów do zaprzestania wspierania prezydenta Miloševicia. Świadomy szeroko definowanego wpływu Rosji na scenie politycznej Serbii Drašković stwierdził wówczas, że Rosja jest jedynym państwem, które może pomóc serbskiej opozycji w odsunięciu od władzy Miloševicia („Jeśli istnieje dzisiaj jakikolwiek głos, który musi zostać wysłuchany, jest to głos Rosji”). Moskwa ostatecznie uznała zwycięstwo w wyborach prezydenckich kandydata opozycji V. Koštunicy, co według niektórych opinii faktycznie przesądziło o ustąpieniu Miloševicia. Zob.: A. Poolos, dz.cyt.

wyborcze³⁹. Nikita Bondariew wprost stwierdza, że serbskie partie polityczne w walce o poparcie wyborcze ze strony własnego społeczeństwa niezmiennie odwołują się do „argumentu rosyjskiego”, ostentacyjnie demonstrują dobre relacje z Moskwą i faktycznie rywalizują między sobą o miano „prawdziwego patrioty” i „prawdziwego przyjaciela Rosji”. W kontekście wyborów parlamentarnych z 2016 r. stwierdza on również, że „[...] różne partie polityczne, w tym rządząca SNS, podczas całego wyścigu wyborczego zajmowały się wyłącznie wzajemnym obijaniem się portretami Putina”⁴⁰.

Rosja oczywiście doskonale rozumie wagę tego poparcia, a prorosyjskie gesty, przedwyborcze wizyty przedstawicieli Rosji w Serbii oraz płynące z Kremla głosy poparcia, wyrażanie pokazujące, kogo Rosja widzi u sterów władzy w Serbii, stały się już elementem serbskiego folkloru politycznego. Jak pisze V. Vuksanović, „Dla Vučića i jego Serbskiej Partii Postępowej [...] wsparcie rosyjskie stanowi cenny atut w polityce krajowej. Wyraźnie unaocniają to wizyty zagraniczne, które korespondują z serbskimi cyklami wyborczymi. Vučić odwiedził Putina w Moskwie w kwietniu 2017 r., na kilka dni przed wygranymi przez niego wyborami prezydenckimi.

³⁹ *Putin warns West on Balkans as Serbia provides lavish welcome*, BBC, 19.01.2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-46892363> [20.01.2019]; V. Vuksanović, dz.cyt.

⁴⁰ Н. Бондарев, *Парламентские выборы в Сербии: факты и домыслы*, Российский институт стратегических исследований, 04.05.2016, <https://riss.ru/analitics/30081/> [27.08.2020].

Wcześniej, w marcu 2014 r., Vučić również udał się do Moskwy w okresie między serbskimi wyborami parlamentarnymi a jego nominacją na urząd premiera nowego rządu Serbii. Po wyborach parlamentarnych w Serbii w maju 2016 r. ponownie odwiedził Moskwę⁴¹. Podobnie argumentuje Siniša Dedeić, który stwierdza, że „wyjazd Vučića do Moskwy i spotkania z Putinem przed wyborami lub bezpośrednio po nich stają się już niemal tradycją”⁴². Wskazuje również, że „zaraz po wyborach, a przed ukonstytuowaniem się nowej władzy wykonawczej, w 2012, 2014 i 2016 roku przywódcy Postępowców [SNS] udawali się do stolicy Rosji”⁴³.

Podobny scenariusz miał również miejsce w czasie ostatnich wyborów w Serbii. W dniu 15 czerwca 2020 r., na tydzień przed wyborami powszechnymi, prowincjonalnymi i samorządowymi (21 czerwca), prezydent Vučić i prezydent Putin odbyli rozmowę telefoniczną, w czasie której, poza tradycyjnymi uprzejmościami i deklaracjami przyjaźni – jak donosiła oficjalna strona internetowa prezydenta Serbii, a także serbskie media – „prezydent Federacji Rosyjskiej Władimir Władimirowicz Putin wyraził przekonanie o zwycięstwie w nadchodzących wyborach listy, na której czele stoi prezydent Republiki Serbii Aleksandar Vučić, oraz życzył mu wszel-

⁴¹ V. Vuksanović, dz.cyt.

⁴² S. Dedeić, *Vučić tradicionalno u Moskvi pred izbore ili odmah posle njih*, Istinomer, 02.06.2020, <https://www.istinomer.rs/analize/vucic-tradicionalno-u-moskvi-pred-izbore-ili-odmah-posle-njih/> [04.06.2020].

⁴³ Tamże.

kich sukcesów, zarówno osobistych, jak i politycznych”⁴⁴. Stwierdzenie, iż Putin spodziewa się zwycięstwa SNS, stanowiło jasny dla wszystkich obywateli Serbii znak i deklarację, że Moskwa popiera Vučića i SNS. Kiedy 23 czerwca 2020 r. prezydent Vučić przybył do Moskwy z dwudniową wizytą, prezydent Putin publicznie pogratulował mu „przekonującego zwycięstwa” wyborczego. Następnego dnia prezydent Serbii, razem z innymi zaproszonymi głowami państw, wziął udział w uroczystych obchodach na placu Czerwonym z okazji 75. rocznicy zakończenia II wojny światowej. Powyższe – i w dużym stopniu ostentacyjne – działania mają zapewne zagwarantować dążącemu do członkostwa Serbii w UE i coraz bardziej krytykowanemu za zbytnią prozachodniość prezydentowi Vučićowi zachowanie wizerunku rusofila i utrzymanie poparcia własnego, prorosyjskiego elektoratu⁴⁵.

Serbskie elity polityczne – z prezydentem Vučićem na czele – są również boleśnie świadome, że społeczeństwo oczekuje od nich pozytywnego nastawienia wobec Rosji,

⁴⁴ *Telephone conversation with the President of the Russian Federation, The President of the Republic of Serbia*, 15.06.2020, <https://www.predsenednik.rs/en/press-center/press-releases/telephone-conversation-with-the-president-of-the-russian-federation-28958> [10.08.2020].

⁴⁵ L. Cvetković, *Putin pozeleo Vučiću uspeh na izborima*, Radio Slobodna Evropa, 27.03.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-u-moskvi/28391948.html> [15.08.2020]; Vučić: *Imao sam odličan i vrlo srdačan sastanak sa Putinom*, Danas, 23.06.2020, <https://www.danas.rs/politika/rts-odrzan-sastanak-vucica-i-putina-u-moskvi/> [24.06.2020]; Путин поздравил Вучича с победой Сербской прогрессивной партии на парламентских выборах, ТАСС, 23.06.2020, <https://tass.ru/politika/8801095> [24.06.2020].

a otwarty spór polityczny z decydentami na Kremlu może doprowadzić do spadku zaufania społecznego oraz poważnie skomplikować proces reelekcji⁴⁶. W końcu władze Rosji potrafią dość klarownie wskazać, kogo popierają na scenie politycznej Serbii.

Dobitnym tego przykładem jest wsparcie Moskwy udzielone przed wyborami prezydenckimi i powszechnymi z 2012 r. opozycyjnej wówczas SNS. We wrześniu 2011 r., podczas międzynarodowej konferencji naukowej i eksperckiej „Belgrade Security Forum”, w której uczestniczyli m.in. wysoce rangą przedstawiciele władz Serbii, ówczesny ambasador Rosji Aleksandr Konuzin dosyć obcesowo zapytał publiczność, „czy na sali są Serbowie?”. W mało zakamuflowany sposób Konuzin zarzucił politykom rządzącej wówczas proeuropejskiej i liberalnej Partii Demokratycznej (*Demokratska stranka*, DS) – w tym również samemu prezydentowi Serbii Borisowi Tadicowi, który niewiele wcześniej przemawiał do uczestników konferencji – prowadzenie polityki prozachodniej, sprzecznej z interesami Serbii (i Rosji). Jakkolwiek szeroko dyskutowana w serbskich mediach kontrowersyjna wypowiedź szefa misji dyplomatycznej wywołała szereg spekulacji, wydaje się, że nie była ona przypadkowa – Konuzin nie został bowiem odwołany ze stanowiska, a jego oświadczenie nie zostało zdementowane przez rosyjskie MSZ. O specyfice (i wrażliwości) stosunków serbsko-rosyj-

⁴⁶ L. Cvetković, *Putin pozeleo Vučiću...*

skich świadczy fakt, iż ambasador Konuzin nie został wówczas uznany za *persona non grata*. Przemawiając w czasie konwencji przedwyborczej opozycyjnej SNS w Niszu w dniu 29 października 2011 r., Konuzin stwierdził z kolei, że „Serbska Partia Postępowa stała się jednym z głównych wyrazicieli nastrojów serbskiego społeczeństwa”⁴⁷. Jakkolwiek część Serbów pozytywnie oceniała „patriotyczne” wypowiedzi ambasadora Konuzina, wpisujące się w tradycyjną retorykę przyjaźni serbsko-rosyjskiej, inni wskazywali jednak, że aktywność polityczna ambasadora FR przekraczała standardy dyplomatyczne i oznaczała *de facto* mieszanie się w wewnętrzne sprawy Serbii. Aktywność ta w jasny sposób pokazywała także, jakie ugrupowanie na serbskiej scenie politycznej cieszy się poparciem Rosji⁴⁸.

Pułapka Kosowa. Jakkolwiek władze Serbii są w pełni świadome wagi wsparcia rosyjskiego na arenie międzynarodowej, niezmiennie i pryncypialne stanowisko Rosji w kwestii statusu Kosowa, przedstawiane przez władze na Kremlu jako bezinteresowne wsparcie swego bałkańskiego sojusznika, w praktyce coraz bardziej ciąży władzom Serbii. Analiza prowadzonej na przestrzeni ostatnich lat polityki Serbii w odniesieniu do problemu Kosowa pozwala bowiem

⁴⁷ K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji: uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 102, <https://ies.lublin.pl/komentarze/partnerstwo-strategiczne-serbii-i-rosji-uwarunkowania-miedzynarodowe-i-wewnetrzne/> [20.01.2020].

⁴⁸ Tamże.

na stwierdzenie, że dążące do członkostwa Serbii w UE władze w Belgradzie w praktyce oceniają problem Kosowa realistycznie oraz wyrażają wolę wypracowania politycznego kompromisu z władzami w Prisztinie, który uwzględniłby również oczekiwania i interesy strony serbskiej oraz pozwoliłby Serbii na członkostwo w UE⁴⁹.

Wypracowanie takiego porozumienia z wielu powodów pozostaje jednak zadaniem niełatwym i politycznie karkołomnym. Skomplikowana i daleko traumatyczna kwestia Kosowa nadal budzi bowiem emocje w społeczeństwie serbskim i nieustannie powraca w wewnątrzserbskiej debacie politycznej. Co więcej, prowadzone w ciągu ostatnich lat działania władz Serbii na rzecz uregulowania sporu z Kosowem wywołują także otwarte głosy krytyczne, a nawet skutkują kierowanymi pod adresem władz w Belgradzie – nierzadko skrajnie upolitycznionymi – oskarżeniami ze strony opozycji politycznej (i części serbskiego społeczeństwa) o zbytnią uległość wobec nacisków i żądań instytucji UE i jej państw członkowskich, prowadzenie polityki sprzecznej

⁴⁹ Dążące do członkostwa Serbii w UE władze w Belgradzie opowiadają się za wypracowaniem rozwiązania kompromisowego. W praktyce – mimo tradycyjnie „twardej” retoryki – oznacza to zapewne gotowość Serbii do uznania niezależności Kosowa w jakiejś formule prawnomiędzynarodowej. Prezydent Vučić konsekwentnie domaga się jednak pozostawienia północnego Kosowa w granicach Serbii. Zob.: M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace: Why Serbia Has Tired of Russian Support*, Carnegie Moscow Center, 22.01.2019, <https://carnegie.ru/commentary/78173> [15.01.2020]; K. Pawłowski, *Dialog Serbia–Kosowo: w poszukiwaniu formuły porozumienia*, „Komentarze IeŚ” 2019, nr 40, <https://ies.lublin.pl/komentarze/dialog-serbia-kosowo-w-poszukiwaniu-formuly-porozumienia/> [16.01.2020].

z interesami państwa i obywateli, a nawet o *par excellence* zdradę interesów narodowych. Część serbskich środowisk politycznych i serbskiego społeczeństwa – zwłaszcza zaś konserwatywna i prorosyjska część elektoratu – faktycznie dystansuje się od polityki własnych władz państwowych i żywi przekonanie, że stanowisko władz Serbii i Rosji w sprawie Kosowa nie jest identyczne, a Rosja i prezydent Putin chronią interesy Serbii lepiej niż własne, konformistyczne, skorumpowane oraz uległe wobec nacisków i żądań Zachodu elity polityczne. Przekonanie to wzmacniają płynące z Kremla niezmiennie gesty solidarności, konsekwentna negacja państwowości Kosowa oraz antyzachodnia propaganda, które pogłębiają popularność Rosji w serbskim społeczeństwie⁵⁰.

Obiektywna złożoność problemu Kosowa, perspektywa trudnego kompromisu oraz świadomość podatności serbskiego społeczeństwa na płynące z Rosji deklaracje polityczne w praktyce ograniczają pole politycznego manewru i możliwość wypracowania porozumienia w ramach dialogu z władzami Kosowa. Serbscy decydenci pozostają bowiem w pełni świadomi faktu, że w oczach własnego społeczeństwa nie mogą w sprawie Kosowa prezentować pozycji bardziej ugodowej i mniej patriotycznej niż władze Rosji.

⁵⁰ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 661-664; K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji...*; „Отаџбина”: Дачић лаже, ставови Русије и Србије о Косову нису идентични, Србија данас, 25.09.2018, <https://www.srbijadanas.net/otadz-bina-dacic-laze-stavovi-rusije-i-srbije-o-kosovu-nisu-identicni/> [23.06.2020].

W efekcie można się spodziewać, że władze Serbii nie zdecydują się na przyjęcie ostatecznego rozwiązania w kwestii Kosowa bez aprobaty i poparcia („błogosławieństwa”) decydentów na Kremlu⁵¹. W tej sytuacji problem Kosowa nie tylko w istotnym stopniu komplikuje europejskie aspiracje Serbii, ale również – w sposób nie zawsze korzystny dla interesów tego państwa – wiąże Republikę Serbii z Federacją Rosyjską i przyczynia się do kontynuacji rosyjskich wpływów politycznych w Serbii⁵².

Całość komplikuje dodatkowo fakt, iż szybkie uregulowanie problemu Kosowa, na które naciskają państwa członkowskie UE, faktycznie nie leży w interesie Rosji. Zakończenie sporu między władzami w Belgradzie i Prisztinie w naturalny sposób zmniejszyłoby bowiem zależność Serbii od wsparcia rosyjskiego (i podatność na naciski Kremla), przybliżyłoby Serbię do członkostwa w UE, a w perspektywie wzmocniłoby związki Serbii z państwami Zachodu i osłabiło stosunki serb-

⁵¹ Jak pisze Maksim Samorukow: „Jeśli więc Vučić, zainspirowany perspektywą członkostwa w UE, rzeczywiście odważy się uznać Kosowo bez zgody Rosji, Kreml z łaski będzie w stanie zniszczyć go jako polityka. Może po prostu zadeklarować, że jako prawdziwy sojusznik narodu serbskiego, odmiennie od sprzedajnej elity politycznej, Rosja będzie nadal bronić integralności terytorialnej Serbii, odmawiając uznania Kosowa. Vučić doskonale rozumie to ryzyko [...]”. Zob.: M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace...*

⁵² M. Santora, N. MacFarquhar, *Putin Gets Red Carpet Treatment in Serbia, a Fulcrum Once More*, The New York Times, 17.01.2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/17/world/europe/serbia-putin-russia-belgrade-vucic.html> [10.01.2020]; M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace...*; K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji...*; Г. Сысоев, *Цуццванг для президента*, Коммерсантъ, 21.06.2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4389137> [25.08.2020].

sko-rosyjskie. Byłoby to również wyzwanie dla wiarygodności międzynarodowej Rosji. W efekcie Rosja – odmiennie od naciskanej przez instytucje i państwa członkowskie UE Serbii – pozostaje zainteresowana utrzymaniem obecnego *status quo* w kwestii Kosowa. Jakkolwiek politycy rosyjscy wielokrotnie deklarowali, że w sprawie Kosowa nie mogą być i nie będą „większymi Serbami niż sami Serbowie”, w praktyce jednak nie jest to takie pewne, a Rosja, nawet po wypracowaniu porozumienia między Belgradem i Prisztiną, może pryncypialnie sprzeciwiać się jego akceptacji na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ i nadal blokować członkostwo Kosowa w ONZ⁵³.

Uwagi te prowadzą do wniosku, że pryncypialne stanowisko Rosji w sprawie Kosowa stanowi jeden z najsilniejszych instrumentów wpływu Rosji w Serbii. Jak stwierdza w tym kontekście Boško Jakšić, „oba zagadnienia – wpływy rosyjskie i kwestia Kosowa – są ze sobą bezpośrednio powiązane [...]. Rosjanie potrafią bardzo umiejętnie wykorzystywać ten kryzys [w sprawie Kosowa], który jest w istocie alfą i omegą serbskiej polityki wewnętrznej i zagranicznej”⁵⁴. Sposobem

⁵³ Ё. Георгиевски, *Косово как «сербский Крым». Россия ищет свой шанс на Балканах*, Крым.Реалии, 16.12.2019, <https://ru.krymr.com/a/kosovo-kak-serbskiy-krym-rossiya-na-balkanah/30326813.html> [29.08.2020]; K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji...*; Kolbanovski: *Tri koraka Rusije u sprečavanju međunarodnog priznanja Kosova*, Naslovi.net, 11.03.2020, <https://naslovi.net/cir/2020-03-11/beta/kolbanovski-tri-koraka-rusije-u-sprecavanju-medjunarodnog-priznanja-kosova/25055665> [03.04.2020].

⁵⁴ I. Fedyk, *Bosko Yakshich: "Russia is perceived in Serbia as a 'sacred defender' and receives everything for it"*, CACDS, 22.03.2019, <https://cacds.org.ua/en/?p=6327> [21.05.2020].

na osłabienie wpływów Rosji na scenie politycznej Serbii pozostaje zatem zakończenie sporu politycznego w kwestii statusu Kosowa⁵⁵.

Fot. 1. Plakaty wyborcze Inicjatywy obywatelskiej Lista Serbska (*Građanska inicijativa Srpska Lista*) w Kosowskiej Mitrowicy z wizerunkiem ówczesnego wicepremiera Serbii A. Vučića, wzywające kosowskich Serbów do udziału w organizowanych przez władze Kosowa wyborach samorządowych w listopadzie 2013 r.

Fot. K. Pawłowski (2013)

Lista Serbska (*Srpska lista*) to największa partia polityczna reprezentująca kosowskich Serbów na szczycie organów centralnych i samorządowych Kosowa. Stanowi ona stworzoną w 2013 r., wspieraną i *de facto* sterowaną przez władze Serbii strukturę polityczną (partię polityczną od 2017 r.), realizującą politykę Serbii w odniesieniu do tego terytorium („długie ramię Belgradu w Prisztinie”). Politycy Listy Serbskiej podkreślają wprawdzie

⁵⁵ Tamże; T. Less, *Bosnia's 'Second Collapse' is Starting to Look Inevitable*, Balkan Insight, 28.02.2020, <https://balkaninsight.com/2020/02/28/bosnias-second-collapse-is-starting-to-look-inevitable/> [31.08.2020].

poparcie ze strony Jednej Rosji, w praktyce jednak pozostaje ono elementem szerszej współpracy międzypartyjnej między Jedną Rosją i Serbską Partią Postępową oraz pochodną – nie zawsze transparentnych – uzgodnień między najważniejszymi decydentami w Moskwie i Belgradzie. Poparcie władz Federacji Rosyjskiej dla Listy Serbskiej ma w istocie niejednoznaczny charakter oraz mieści się w ramach ogólnego wsparcia działań Serbii i ludności serbskiej w Kosowie. Poparcie Rosji dla SNS w Serbii oraz „zgoda” Kremla na funkcjonowanie Listy Serbskiej w ramach systemu prawnego i instytucjonalnego Kosowa budzą rozczarowanie serbskich środowisk nacjonalistyczno-radykalnych. Akceptacja przez Rosję obecności Listy Serbskiej na politycznej scenie Kosowa jest ważna dla władz Serbii. Forsowane i podkreślane przez decydentów w Belgradzie poparcie polityczne dla Listy Serbskiej ze strony Kremla – w istocie nadinterpretowane za milczącym przyzwoleniem władz Rosji – wzmacnia legitymację tej partii wśród tradycyjnie prorosyjskich kosowskich Serbów i pozwala władzom Serbii na implementację porozumień zawartych w ramach dialogu w Brukseli. Istotną kwestią pozostaje cena poparcia politycznego udzielanego przez Rosję dla – kontrowersyjnych w opinii części serbskiego społeczeństwa – działań Belgradu w sprawie Kosowa. Na kwestię tę zwraca uwagę Ljudmila Cvetković, która stwierdza, że „[...] trudno oczekiwać, iż Moskwa udzieli poparcia Liście Serbskiej, nie oczekując niczego w zamian”. Cenę tego poparcia stanowią zapewne gwarancja, że w składzie rządu Serbii znajdą się politycy prorosyjscy, tj. osoby, które zapewnią rozwój stosunków między Rosją i Serbią⁵⁶.

2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie

Z pewnością nie wszystko w stosunkach międzynarodowych można sprowadzić do (geo)polityki i ekonomii. Istotne znaczenie odgrywają tu bowiem również inne czynniki, a przede wszystkim – czynnik kulturowy. W przypadku relacji serbsko-rosyjskich czynnik ten odgrywa ważną rolę, która z pewnością nie może być zignorowana. Jak stwierdza J. Milić, „Serbia, będąca największym, w większości prawosławnym

⁵⁶ D. Morina, *Serb Party Pushes Belgrade's Agenda in Kosovo*, Balkan Insight, 19.10.2016, <https://balkaninsight.com/2016/10/19/highs-and-downs-in-relations-between-listasrpska-and-kosovo-institutions-10-11-2016/> [05.09.2020]; B. Trivić, *Preko Putina do birača na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 14.09.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-izbori-srpska-lista-rusija-putin/28733700.html> [30.08.2020]; L. Cvetković, *Sluša li Srpska lista Moskvu: 'Odgovoriću vam drugi dan'*, Radio Slobodna Evropa, 03.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-izbori-kosovo/28770764.html> [20.07.2020].

i słowiańskim państwem w Europie Środkowej, [...] stanowi łatwy cel dla *soft power* Rosji⁵⁷.

Wizerunek Rosji w świadomości zbiorowej Serbów. Po-
datność Serbów na wpływy Kremla z pewnością ułatwia
i tłumaczy – częściowo zmitologizowana – historia serbsko-
rosyjskiej przyjaźni i braterstwa oraz bliskość kulturowa⁵⁸.
Społeczeństwo serbskie jest tradycyjnie prorosyjskie, a pre-
zydent FR Władimir Putin cieszy się sympatią większości
Serbów i od lat pozostaje najpopularniejszym przywódcą
zagranicznym w Serbii, a być może również w ogóle najpo-
пулярniejszym politykiem w tym państwie⁵⁹.

⁵⁷ J. Milić, dz.cyt., s. 98.

⁵⁸ Jak stwierdził w styczniu 2019 r. prezydent A. Vučić: „I żeby nasi rosyjscy przyja-
ciele nie zapomnieli: nigdzie, w żadnym europejskim kraju nikt nie przywita ich
z tak otwartymi ramionami, z taką miłością, jak Serbowie”. Jakkolwiek wypowiedź
tę można uznać za dyplomatyczną uprzejmość, faktycznie jednak odzwierciedla
ona rzeczywistość i szczerą sympatię Serbów wobec Rosjan. J. Milić stwierdza jed-
nak, że „wsparcie dla Rosji i jej pozytywny wizerunek w dużej mierze opierają się
na stereotypach i braku informacji. W rzeczywistości nie ma wielu kanałów praw-
dziwej komunikacji, bardzo niewiele osób w Serbii mówi po rosyjsku, rosyjskie
filmy, muzyka i ogólnie kultura są zasadniczo słabo reprezentowane na serbskiej
scenie”. Zob.: Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции...; Мы не собираемся
вступать в НАТО*, Российская газета, 16.01.2019, [https://rg.ru/2019/01/16/alek-
sandr-vuchich-my-ne-sobiraemsia-vstupat-v-nato.html](https://rg.ru/2019/01/16/aleksandr-vuchich-my-ne-sobiraemsia-vstupat-v-nato.html) [28.02.2020].

⁵⁹ Badania ankietowe z marca 2018 r. pokazały, że spośród światowych liderów naj-
większe zaufanie Serbów wzbudza obecny prezydent Federacji Rosyjskiej (58%).
Co ciekawe, na drugim miejscu znalazła się kanclerz Niemiec Angela Merkel (42%),
a na trzecim – przewodniczący Chińskiej Republiki Ludowej Xi Jinping (34%). Od-
zwierciedleniem popularności Rosji i samego prezydenta pozostaje fakt, iż w Bel-
gradzie można kupić kubki, koszulki i inne suveniry z wizerunkiem W. Putina,
w tym t-shirty z napisami o treści „Rosja Serbia”, „Kosowo jest Serbią, Krym jest
Rosją”, ze zdjęciem prezydenta Rosji na tle symboli państwowych Rosji i Serbii itp.
Tego typu przejawy *sui generis* popkulturowej obecności Rosji w serbskim spo-

Badania ankietowe z marca 2017 r. pokazują, że większa część serbskiego społeczeństwa niezmiennie opowiada się za sojuszem Serbii z Rosją (65,7%) niż za członkostwem w UE (47,7%). W przypadku konieczności dokonania wyboru 30,3% ankietowanych opowiada się za sojuszem z Rosją, za członkostwem Serbii w UE – 16,2%, a za zachowaniem obecnej neutralności – 36,7%. Wynik ten – najniższy wśród aspirujących do członkostwa państw Bałkanów Zachodnich – uznać można za konsekwencję nadal widocznego sceptycyzmu serbskiego społeczeństwa wobec instytucji Zachodu, popularności postaw nacjonalistycznych oraz aktywnej dyplomacji publicznej i *soft power* Rosji⁶⁰.

Wielu Serbów widzi w mocarstwowej Rosji najważniejszego sojusznika i obrońcę interesów Serbii na arenie międzynarodowej. A *contrario* pragmatyczny i proeuropejski kurs polityczny władz w Belgradzie – w tym gotowość do zaakceptowania niekorzystnego kompromisu w kwestii Ko-

łeczeństwie cieszą się największym zainteresowaniem ze strony zagranicznych turystów. Zob.: *Срби Путину верују колико и Руси*, Политика, 13.03.2018, <http://www.politika.rs/scc/clanak/400047/Srbi-Putinu-veruju-koliko-i-Rusi> [13.03.2020]; *Serbia: Putin-mania takes over Belgrade*, RT Ruptly, 15.10.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=kQnwqmtZg4g> [14.03.2020]; Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции...*

⁶⁰ *Србија, март 2017. – председнички избори*, Nova srpska politička misao, 22.03.2017, <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/srbija-mart-2017-predsednicki-izbori.html> [09.04.2020]; *Western Balkans backsliding on democracy, says Lords committee*, The Guardian, 10.01.2018, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jan/10/western-balkans-backsliding-on-democracy-says-lords-committee> [30.05.2020].

sowa – budzi niezrozumienie lub niezadowolenie części serbskiego społeczeństwa. W efekcie przynajmniej część Serbów dystansuje się od polityki własnych władz państwowych i jest przekonana, że Rosja i prezydent Putin chronią interesy Serbii lepiej niż własne elity polityczne. Jak na ironię przekonanie to wzmacniają ostentacyjnie gesty przyjaźni i deklaracje na temat wagi rosyjskiego wsparcia dla Serbii, płynące ze strony serbskich decydentów i elit politycznych, oraz przychylny Rosji dominujący przekaz medialny, serwowany przez serbskie media publiczne i prorządowe media prywatne⁶¹. Jak stwierdza w tym kontekście J. Aro, „wielu Serbów chełpi się, że ich rząd ma »dobre stosunki« z Rosjanami, oraz czuje dumę z powodu wielkich rosyjskich inwestycji w kraju – chociaż naprawdę dużo większy kapitał niż Rosja lokuje w Serbii Unia Europejska”⁶².

W pamięci zbiorowej Serbów romantyczny i uproszczony wizerunek Rosji uzupełnia poczucie krzywdy doznanej ze strony „wrogów Serbii” i oczekiwanie na zmianę niekorzystnej sytuacji, w której znalazły się Serbia i naród serbski.

⁶¹ M. Misić, *Why is the US Probing Serbian Loyalties?*, Balkan Insight, 27.10.2017, <https://balkaninsight.com/2017/10/27/why-is-the-us-probing-serbian-loyalties-10-27-2017/> [23.05.2020]; NATO Strategic Communications Centre of Excellence, *Russia's Narratives Toward the Western Balkans: Analysis of Sputnik Srbija*, Riga 2020, s. 33, <https://stratcomcoe.org/russias-narratives-toward-western-balkans-analysis-sputnik-srbija> [19.08.2020]; M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace...*; K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji...*; J. Presić, *How Russia influences Serbian media*, Global Voices, 07.02.2020, <https://globalvoices.org/2020/02/07/how-russia-influences-serbian-media/> [20.08.2020].

⁶² J. Aro, dz.cyt., s. 292.

W efekcie w świadomości przynajmniej części serbskiego społeczeństwa wyraźnie obecny jest wątek geopolitycznej zmiany, która doprowadzi do odwrócenia niekorzystnej dla Serbów sytuacji międzynarodowej, pozwoli Serbii na realizację własnych celów politycznych, ochronę serbskich interesów narodowych i odzyskanie Kosowa. Szczególne znaczenie przypisywane jest w tym scenariuszu Rosji („tradycyjnemu sojusznikowi”), która – stosownie do serbskiej narracji – ponownie, jak wiele razy wcześniej, wesprze Serbię na arenie międzynarodowej⁶³.

Jakkolwiek opinie na temat rusofili serbskiego społeczeństwa bywają nierzadko przesadzone, nie ulega jednak wątpliwości, że – jak stwierdza Nikola Tanasić – w kulturze serbskiej funkcjonuje „[...] szereg specyficznych mitów serbskich na temat Rosji, które leżą u podstaw pozytywnej opinii, jaką nasz naród ma o niej”, a przychylny „[...] stosunek serbskiej opinii publicznej do Rosji jest wyjątkowy [...]”⁶⁴. Co ważniejsze, korzystne dla Rosji metanarracje historyczno-polityczne stanowią dogodną podstawę do dalszego

⁶³ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999-2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016, s. 175-177; N. Tanasić, *Rusija u srpskim medijima – između srpskih mitova i zapadne propagande*, Nova srpska politička misao, 11.11.2016, <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/rusija-u-srpskim-medijima-%E2%80%93-između-srpskih-mitova-i-zapadne-propagande.html?alphabet=1> [21.08.2020]; K. Kirillova, dz.cyt.; *Јачину западњег српских у ратних политичких акција*, PTPC, 16.12.2017, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=282147> [10.06.2020].

⁶⁴ N. Tanasić, dz.cyt.

i świadomego wzmacniania wpływów rosyjskich w serbskim społeczeństwie⁶⁵.

Fot. 2. „Do braterskiego sojuszu! Chcemy sojuszu z Rosją!” – wyraz przyjaźni serbsko-rosyjskiej w czasie oficjalnych uroczystości z okazji 74. rocznicy wyzwolenia Belgradu w czasie II wojny światowej (20 października 2018 r.)

Fot. K. Pawłowski (2018)

W walkach między 12 a 20 października 1944 r. zginęło ok. 3000 żołnierzy Narodowo-wyzwoleńczych Wojsk Jugosławii oraz 960 żołnierzy Armii Czerwonej. Pamięć o wielowiekowym braterstwie broni oraz wspólnej walce z szeroko definiowanym *faszyzmem* – kiedyś i współcześnie – stanowi stały element narracji politycznej i przekazu informacyjnego adresowanego do Serbów ze strony Rosji. W przekazie tym pojawiają się m.in. twierdzenia o zawłaszczaniu pamięci historycznej, świadomej manipulacji historią, rewizjonizmie historycznym części państw Zachodu itp. Tego rodzaju argumentacja tra-

⁶⁵ I. Fedyk, dz.cyt.; И. Дамјановић, *Лидер српске патриотске странке „Заветници“: „Знам да Русија никада неће заборавити Србију*, Балканист, 03.04.2020, <https://balkanist.rs/lider-srpske-patriotske-stranke-zavetnici-znam-da-rusija-nikada-ne-ce-zaboraviti-srbiju/> [04.05.2020].

fia do części serbskiego społeczeństwa. W Serbii, gdzie wciąż żywa pamięć zbiorowa o tragicznych wydarzeniach z okresu niemieckiej okupacji w czasie II wojny światowej łączy się ze świeżymi traumami z wojen sukcesyjnych lat 90. na obszarze byłej Jugosławii, antyfaszystowska narracja i oskarżenia dalej stanowią ważny oręż w wewnętrznej walce politycznej oraz powracają w odniesieniu do nadal skomplikowanych relacji Serbii z jej najbliższymi sąsiadami⁶⁶.

Dyplomacja publiczna Rosji. Nie ulega wątpliwości, że za pomocą działań w sferze publicznej Rosja stara się wykorzystać swoje historyczne i kulturowe powiązania z Serbią (i innymi państwami regionu), antyzachodnie uprzedzenia serbskiego społeczeństwa oraz prorosyjskie sympatie i szacunek Serbów w celu wywierania szeroko definiowanego wpływu na społeczeństwo i klasę polityczną w Serbii⁶⁷.

Funkcje rosyjskiej dyplomacji publicznej realizują w odniesieniu do Serbii: (1) deklaracje decydentów na Kremlu, opinie prominentnych rosyjskich polityków i wypowiedzi przedstawicieli dyplomatycznych Federacji Rosyjskiej, które są tradycyjnie cytowane przez serbskie media; (2) promocja i popularyzacja kultury rosyjskiej, którą zajmuje się m.in.

⁶⁶ *Russian, Serb, Israeli leaders take part in Moscow ceremony*, b92, 09.05.2018, https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2018&mm=05&dd=09&nav_id=104116 [10.05.2020]; *Belgrade hosts parade marking liberation anniversary*, N1, 20.10.2018, <http://rs.n1info.com/English/NEWS/a429374/Belgrade-hosts-parade-marking-liberation-anniversary.html> [10.05.2020]; *Бочан-Харченко: Ревизија политике/3646109/bocan-harcenko-revizija-istorije-je-opasna.html* [13.09.2019]; *Vulin i Šojgu: Saradnja u oblasti odbrane u uzlaznom trendu*, N1, 17.02.2020, <http://rs.n1info.com/Vesti/a570140/Vulin-i-Sojgu-Saradnja-u-oblasti-odbrane-u-uzlaznom-trendu.html> [20.02.2020].

⁶⁷ *Central European states urge EU to speed up enlargement in west Balkans*, Reuters, 10.07.2017, <https://www.reuters.com/article/us-europe-cee-integration-idUSKB-N19V1FT> [08.07.2020].

istniejące w Belgradzie Rosyjskie Centrum Nauki i Kultury „Dom Rosyjski” (*Российский центр науки и культуры «Русский дом»*), będące placówką Federalnej Agencji ds. Wspólnoty Niepodległych Państw, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej (*Россоотрудничество*) w Republice Serbii; (3) kształtujące opinię publiczną w Serbii media rosyjskie w języku serbskim, wśród których prym wiodą sponsorowane przez Kreml portal internetowy i stacja radiowa *Sputnik Srbija*. Wiadomości prezentowane przez *Sputnik* stanowią bazowe źródło informacji dla wielu opiniotwórczych portali serbskich, rozgłośni radiowych, stron na Facebooku o tematyce politycznej itp. Inne rosyjskie portale internetowe w języku serbskim to m.in. *Балканизм*, *Russia Beyond Србија* oraz *News Front*⁶⁸; (4) prorosyjski aktywizm w serbskojęzycznych mediach społecznościowych; (5) rozwój kontaktów oraz współpracy kulturalnej i naukowej, czym zajmuje się np. istniejące w Woroneżu Centrum Współpracy Międzynarodowej „Dialog rosyjsko-serbski” (*Центр международного сотрудничества «Русско-Сербский Диалог»*), realizujące wraz z serbskimi partnerami działania edukacyjne i popularyzatorskie, mające na celu budowanie więzi obu narodów (konferencje, seminaria, imprezy integracyjne, publikacje

⁶⁸ Jak stwierdzają autorzy raportu NATO, „sponsorowany przez Kreml serwis informacyjny *Sputnik* został uznany za jeden z głównych kanałów rosyjskich wpływów w przestrzeni medialnej Bałkanów Zachodnich [...]”. Zob.: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, dz.cyt., s. 6-7; J. Aro, dz.cyt., s. 296.

naukowe i popularnonaukowe na temat historii i współczesnych stosunków między narodami rosyjskim i serbskim itd.); (6) bliskie relacje między Rosyjską Cerkwią Prawosławną oraz Serbską Cerkwią Prawosławną, instytucją cieszącą się powszechnym szacunkiem w serbskim społeczeństwie, która tradycyjnie podkreśla historyczną i duchową bliskość obu narodów oraz konsekwentne wsparcie ze strony Rosji w sprawie Kosowa⁶⁹; (7) kontakty przedstawicieli świata nauki, kultury i sztuki itd.

Jakkolwiek działania te wpisują się w definicję dyplomacji kulturalnej, w praktyce jednak nierzadko – zwłaszcza w odniesieniu do treści medialnych – świadomie i celowo rozpowszechnia się i propaguje informacje powierzchowne,

⁶⁹ W czasie oficjalnej wizyty w Moskwie w grudniu 2017 r. patriarcha Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irinej w niedzielnym kazaniu w podniosłym tonie podkreślił: „my, Serbowie, jesteśmy szczególnie przywiązani do naszej matki Rosji”, „zawsze oczekiwaliśmy nadziei i pomocy od bratniego narodu rosyjskiego”, a dziś „zmuszają nas, żebyśmy się oddalili od Rosji. [...] Dla nas to niemożliwe. Oddalenie od Rosji, narodu rosyjskiego, Cerkwi rosyjskiej to dla nas oddalenie samych od siebie, i my tego nigdy nie zaakceptujemy ani nie będziemy w stanie zrozumieć takich życzeń i oczekiwań. [...] Radujemy się, że Rosja stanęła na własnych nogach, cieszymy się, że chrześcijaństwo w Rosji rozkwitło, tak jak to było zawsze w Rosji, ponieważ Cerkiew rosyjska i naród rosyjski są nadzieją wszystkich prawosławnych. [...] My, Serbowie, mamy wielką ranę, którą posiada każdy Serb [...] z powodu Kosowa i Metochii. To jest nasza święta ziemia [...]. Dziś chcę nam ją odebrać. Walczymy! Naszą nadzieję pokładamy przede wszystkim w Bogu i w Rosji i liczymy na szerokie wsparcie w obronie tej świętej ziemi – Kosowa i Metochii”. Zob.: O. Ikodinović, „*Prisiljavaju nas...“ Patrijarh Irinej u Moskvi poslao istorijsku poruku (foto, video)*”, Sputnik, 03.12.2017, <https://rs-lat.sputniknews.com/politika/201712031113664106-patrijarh-irinej-udaljavanje-od-rusije-udaljavanje-od-sebe/> [09.10.2020].

pozornie obiektywne, często o konfrontacyjnym wydźwięku, półprawdy, *fake newsy* i teorie spiskowe. W efekcie działania te tworzą fałszywy przekaz, podsycają bałkańskie konflikty i antagonizmy, a w wielu przypadkach bliższe są pojęciom propagandy, dezinformacji, imperializmu kulturowego czy też agresywnej manipulacji politycznej⁷⁰.

⁷⁰ A. Metodieva, *Russian Narrative Proxies in the Western Balkans*, Washington 2019, s. 5-6, 12-13, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/Russian%20Narrative%20Proxies%20in%20Balkans.pdf> [19.07.2020]; *Sharp Power Grip: Dimensions of Russian Influence in Southeast Europe Introductory Remarks*, U.S. Embassy in Serbia, 27.06.2019, <https://rs.usembassy.gov/sharp-power-grip-dimensions-of-russian-influence-in-southeast-europe-introductory-remarks/> [20.07.2020]; M. Samorukov, *A Spoiler in the Balkans? Russia and the Final Resolution of the Kosovo Conflict*, Carnegie Moscow Center, 26.11.2019, https://carnegie.ru/2019/11/26/spoiler-in-balkans-russia-and-final-resolution-of-kosovo-conflict-pub-80429#_edn25 [04.01.2020]; V. Cvejić, *Uticaj Moskve na balkanske prilike: Počelo otvoreno ispoljavanje ruske moći u političkom životu*, Pobjeda, 12.01.2020, <https://www.pobjeda.me/clanak/uticaj-moskve-na-balkanske-prilike-pocelo-otvoreno-ispoljavanje-ruske-moci-u-politickom-zivotu> [13.04.2020]; J. Presić, dz.cyt.; J. Aro, dz.cyt., s. 294.

Fot. 3. Pomnik Mikołaja II Romanowa, cesarza Rosji (1894-1917), w Belgradzie

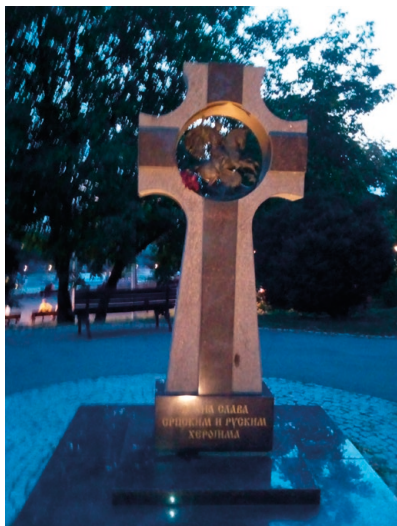

Fot. K. Pawlowski (2019)

Pomnik stanowi dar Federacji Rosyjskiej dla miasta Belgrad. Został wzniesiony w celu upamiętnienia stulecia wybuchu I wojny światowej. W odsłonięciu pomnika w listopadzie 2014 r. udział wzięli prezydent Serbii Tomislav Nikolić, ambasador Rosji w Serbii Aleksandr Czepurin, szef Federalnej Agencji ds. Wspólnoty Niepodległych Państw, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej Konstantin Kosaczew, minister kultury Federacji Rosyjskiej Władimir Medinskij, burmistrz Belgradu Siniša Mali i inne znane osobistości. Poświęcenia pomnika dokonali wspólnie patriarcha Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Cyryl oraz patriarcha Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irinej. W czasie uroczystości prezydent Nikolić wskazał m.in., że pomnik przypomina o wspólnej historii oraz stanowi kolejny symbol tradycyjnej przyjaźni serbsko-rosyjskiej. Patriarcha Cyryl stwierdził z kolei, że ostatni rosyjski imperator „[...] poświęcił swoją koronę, swoje cesarstwo i swoje życie, by uratować Serbię i by ocalić Europę”. Pomnik znajduje się w centrum Belgradu, niedaleko siedziby prezydenta Serbii i budynku Zgromadzenia Narodowego, w miejscu, gdzie przed stu laty stała ambasada Cesarstwa Rosyjskiego. Monument wykonali rosyjscy rzeźbiarze Andriej Kowalczuk i Giennadij Prawotorow⁷¹.

⁷¹ *Николић открио споменик руском цару Николају*, Политика, 16.11.2014, <http://www.politika.rs/scc/clanak/310913/Nikolic-otkrio-spomениk-ruskom-caru-Nikolaju>

Fot. 4. Pomnik upamiętniający żołnierzy serbskich i rosyjskich, poległych w obronie Belgradu w czasie I wojny światowej. Na monumencie napis o treści: „Wieczna chwała serbskim i rosyjskim bohaterom”

Fot. K. Pawłowski (2018)

Pomnik został odsłonięty we wrześniu 2014 r., w ramach obchodów 100. rocznicy wybuchu Wielkiej Wojny. W uroczystości udział wzięli prezydent Serbii Tomislav Nikolić i ambasador Federacji Rosyjskiej w Serbii Aleksandr Czepurin. Pomnik został poświęcony przez patriarchę Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irineja, przy współudziale biskupa Nazarija, przedstawiciela patriarchy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Cyryla. Monument jest darem rosyjskiej organizacji Centrum Chwały Narodowej (*Центр национальной славы*) i Fundacji św. Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania (*Фонд апостола Андрея Первозванного*). Pomnik znajduje się w historycznej części Belgradu, na terenie twierdzy Kalemegdan⁷².

[23.10.2020]; Кирил: Николаж је жртвовао круну, царство и живот за Србију, СРБИН. инфо, 16.11.2014, <https://srbin.info/drustvo/kiril-nikolaj-je-zrtvovao-krunu-carstvo-i-zivot-za-srbiju/> [23.10.2020]; Памятник Николāju Второму открыт в Белграде, РИА Новости, 16.11.2014, <https://ria.ru/20141116/1033565984.html> [23.10.2020].

⁷² Otkriven spomenik ruskim i srpskim borcima na Kalemegdanu, Vojska Srbije, 18.09.2014, http://www.vs.rs/sr_lat/vesti/35646B5C3F4711E4997200163E135009/otkriven-spomenik-ruskim-i-srpskim-borcima-na-kalemegdanu [25.08.2020].

Fot. 5 i 6. Świątynia Świętego Sawy w Belgradzie – największa prawosławna cerkiew w Serbii, jedna z trzech największych cerkwi na świecie

Fot. K. Pawłowski (2018)

Wkład w budowę świątyni wniosła także Rosja (10,5 mln EUR), która częściowo sfinansowała koszty mozaiki zdobiącej wnętrze cerkwi. Autorem projektu i wykonawcą mozaiki jest rosyjski artysta i członek Rosyjskiej Akademii Sztuk Mikołaj Muchin. W styczniu 2019 r., w czasie oficjalnej wizyty w Serbii, prezydent FR W. Putin odwiedził świątynię w towarzystwie prezydenta Serbii A. Vučića i patriarchy Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irineja. Obaj prezydenci symbolicznie dokończyli tworzenie cerkiewnej mozaiki, wykonanej przez 70 rosyjskich i serbskich artystów, mocując niewielkie elementy mozaiki w kolorze flag obu państw. Gest ten – jak relacjonowała telewizja *Russia Today* – symbolizował „wspólnotę Rosji i Serbii”. Na tablicy przedstawiającej projekt dekoracji wnętrza świątyni widnieją m.in. flagi państwowe Rosji i Serbii oraz napis „Partnerstwo dla przyszłości”⁷³.

Licentia poetica: rosyjski przekaz informacyjny. Adresowane do serbskiego społeczeństwa deklaracje polityczne płynące z Kremla oraz dystrybuowane przez nadawców rosyjskich (i prorosyjskich) treści medialne mają dychoto-

⁷³ M. Santora, N. MacFarquhar, dz.cyt.; *Serbia: Putin, Vucic witness mosaic completion ceremony in Church of St. Sava*, RT Ruptly, 18.01.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=tgDF-4cSmFU> [10.01.2020].

miczny charakter, są zatem pozytywne (prorosyjskie) i negatywne (anty zachodnie).

W pierwszym przypadku konsekwentnie buduje się pozytywny obraz współczesnej Rosji jako państwa silnego (politycznie, militarnie, ekonomicznie itd.) – dynamicznie rozwijającego się mocarstwa światowego i wiarygodnego partnera międzynarodowego, stanowiącego atrakcyjną alternatywę dla rozwoju stosunków z państwami Zachodu i członkostwa Serbii w UE. Konsekwentnie podkreśla się: historyczną, kulturową, duchową, religijną i polityczną bliskość Serbii i Rosji oraz wyjątkowość tej relacji, opartej na prawdziwej przyjaźni, wzajemnym szacunku i zaufaniu; istotne, niezmiennie i wielozakresowe wsparcie udzielane Serbom i Serbii przez Rosję na przestrzeni wieków i współcześnie; zdecydowany i oparty na prawie międzynarodowym sprzeciw Rosji wobec państwowości Kosowa; serbsko-rosyjskie braterstwo broni; wspólnotę interesów; niezmienną („wieczną”) przyjaźń serbsko-rosyjską; obustronną wolę rozwoju partnerstwa strategicznego; jedność Serbii i Rosji itd.⁷⁴

⁷⁴ Szereg powyższych elementów dostrzec można w filmie Andrieja Wołgina pt. „Bałkańska rubież” (2019), który łączy konwencje filmu historycznego i patriotycznego, melodramatu oraz kina akcji. Film ten wpisuje się w tradycyjną ideę braterstwa broni obu narodów oraz odzwierciedla wiele współczesnych rosyjskich stereotypów na temat wojny w Kosowie. Zob.: „As Serbs say – God in Heaven, Russia on Earth”, b92, 21.11.2017, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&m=11&dd=21&nav_id=102850 [04.06.2020]. *Disappointment with the West is crucial for growth of pro-Russian narratives in the Balkans, says researcher*, Global Voices, 30.07.2019, <https://globalvoices.org/2019/07/30/disappointment-with-the-west-in-the-balkans-is-crucial-for-growth-of-pro-russian-narratives-says->

Jak pisze J. Aro, „Kreml dba o mit Serbii jako lojalnej sojuszniczki Rosji, jej »siostry«, i ten przekaz rozpowszechnia”⁷⁵.

Z drugiej strony ma miejsce agresywna antyzachodnia retoryka, konsekwentnie wskazująca na: krzywdy doznane przez Serbów ze strony państw Zachodu oraz będącą ich konsekwencją dyskryminację i tragiczne położenie narodu serbskiego; bezprawne działania, polityczny dyktat, stronnictwość, hipokryzję i podwójne standardy Zachodu w odniesieniu do Serbii (m.in. w sprawie Kosowa); agresywne działania Zachodu zmierzające do destabilizacji Bałkanów oraz wciągnięcia Serbii do NATO; narastającą słabość wewnętrzną UE; atak na cywilizację prawosławną; presję polityczną ze strony Stanów Zjednoczonych i stolic zachodnioeuropejskich, wywieraną na Serbię; mieszanie się w sprawy wewnętrzne Serbii; narzuconą Serbii konieczność wyboru między współpracą z UE i Rosją itd.⁷⁶

-researcher/ [26.08.2020]; *Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Serbian newspaper Srpski Telegraf, published on December 20, 2019*, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 20.12.2019, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/international_safety/regprla/-/asset_publisher/YCxFJnKuDW/content/id/3965980 [27.04.2020].

⁷⁵ J. Aro, dz.cyt., s. 291.

⁷⁶ NATO Strategic Communications Centre of Excellence, dz.cyt., s. 10-27, 60-64; *США вмешиваются во внутренние дела Сербии, заявил Лавров*, РИА Новости, 31.10.2017, <https://ria.ru/20171031/1507895132.html> [19.10.2020]; *“As Serbs say...”,*

3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki

Bliskość relacji gospodarczych między Serbią i Rosją w oczywisty sposób powoduje, że rosyjskie wpływy ekonomiczne w Serbii są w istocie trudne do podważenia.

Współpraca gospodarcza. Według danych Urzędu Statystycznego Republiki Serbii za rok 2019 Rosja była drugim pod względem wielkości kierunkiem importu i piątym odbiorcą serbskiego eksportu⁷⁷. Dane Narodowego Banku Serbii wskazują z kolei, że w latach 2010-2019 państwa UE odpowiadały za 66,9% bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) w Serbii. Dane te pokazują równocześnie, że w rankingu państw Rosja (10,7%) była drugim kierunkiem napływu FDI do Serbii⁷⁸. Świadomie budowany wizerunek mocarstwowej Rosji oraz medialne doniesienia o roli inwestycji rosyjskich w Serbii oraz rozwijającej się współpracy ekonomicznej obu państw powodują, że 73% Serbów uważa Rosję za najważniejszego partnera gospodarczego Serbii⁷⁹.

W Serbii działa ok. 1000 przedsiębiorstw, które są w całości lub częściowo własnością kapitału rosyjskiego. Fir-

⁷⁷ Statistical Office of the Republic of Serbia, *EXTERNAL TRADE, final data, 2019*, 16.07.2020, <https://www.stat.gov.rs/en-us/> [20.09.2020].

⁷⁸ National Bank of Serbia, *Foreign direct investments, by country, 2010-2019 (BPM6)*, https://www.nbs.rs/en/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/ [20.09.2020].

⁷⁹ Center for Insights in Survey Research, *Western Balkans Region Poll, February 2, 2020 – March 6, 2020*, s. 58, https://www.iri.org/sites/default/files/final_wb_poll_deck_for_publishing_1.pdf [25.06.2020].

my te generują ok. 13% PKB Serbii⁸⁰. Należą do nich m.in. przedsiębiorstwa z branży energetycznej (*Lukoil, Gazprom Neft, Naftna Industrija Srbije, Yugorosgaz*), bankowej (*Expo-bank, Sberbank, API Bank*), ubezpieczeń korporacyjnych (*Sogaz*), budowlanej (*Technopromexport*), inżynieryjnej (*Silovye Mashiny*), metalurgicznej (*Fabrika Bakarnih Cevi*), agrochemicznej (*Azot Agro Dunav*) i transportu kolejowego (*Zarubezhstroytekhnologiya*)⁸¹.

Sektor energetyczny. Specyfikę rosyjskich wpływów gospodarczych Serbii determinuje przede wszystkim zależność od rosyjskiego gazu (w przypadku Serbii ponad 80% zapotrzebowania na gaz zaspokaja import z Rosji) oraz skoncentrowanie inwestycji na strategicznym dla gospodarki sektorze paliwowym (ropa i produkty ropopochodne). Przyciąga on niemal 90% rosyjskich inwestycji w Serbii⁸². Ich konsekwencją są wymierne udziały (i wpływy) rosyj-

⁸⁰ M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinowska, S. Dimiškova, *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018, s. 17, <https://csd.bg/publications/publication/russian-economic-footprint-in-the-western-balkans-corruption-and-state-capture-risks/> [28.06.2020].

⁸¹ Tamże, s. 38-39; Торгово-промышленная палата Российской Федерации, *Российские организации и компании*, <http://www.tikrf.org/ru/category/ruske-institucije-i-kompanije/> [14.08.2020].

⁸² European Commission, Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA II) 2014-2020, *Serbia: EU Support to the Energy Sector*, s. 4, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2017-040500.06-eu_support_to_the_energy_sector.pdf [10.07.2020]; S. Bjelotomić, *Truth about Russian investments in Serbia*, Serbian Monitor, 26.06.2017, <https://www.serbianmonitor.com/en/truth-about-russian-investments-serbia/> [14.07.2020].

skie w serbskim sektorze gazowym, zdominowanym przez przedsiębiorstwo *Naftna Industrija Srbije* (w NIS ponad 56% udziałów posiada *Gazprom Neft*), serbski koncern państwowy *Srbijagas* (będący głównym partnerem handlowym koncernu *Gazprom* w Serbii) i przedsiębiorstwo *Yugorosgaz* (50% udziałów *Gazprom*, 25% *Srbijagas*, a kolejne 25% – powiązana z *Gazpromem* firma *Centrex*)⁸³. Podobna dominacja firm rosyjskich ma miejsce na rynku paliw ciekłych, gdzie NIS i *Lukoil* dominują na rynku hurtowym i detalicznym. Firmy te posiadają 34% wszystkich stacji paliw w Serbii (2015), a NIS dodatkowo dostarcza 78% paliw sprzedawanych przez inne stacje benzynowe⁸⁴.

Wpływy rosyjskie pogłębiają dodatkowo pożyczki międzyrządowe, udzielone Serbii przez Rosję w latach 2010-2019 na stabilizację bilansu płatniczego i wsparcie budżetu państwa (ok. 700 mln USD) oraz modernizację i rozbudowę

⁸³ D. Breban, *Serbia – Between the hammer and the anvil: an overview of the security of supply in South-Eastern Europe*, „Belgrade Centre for Security Policy” 2018, nr 2, s. 5, <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-145096-ea.pdf> [22.05.2020]; M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplelija, E. Nuredinowska, S. Dimiškova, dz.cyt., s. 18, 24-26; *Gazprom and Serbia developing effective cooperation in gas industry*, *Energy Industry Review*, 04.10.2018, <https://energyindustryreview.com/oil-gas/gazprom-and-serbia-developing-effective-cooperation-in-gas-industry/> [01.06.2020].

⁸⁴ Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia*, „Policy Brief” 2018, nr 72, s. 11-12, <https://csd.bg/publications/publication/policy-brief-no-72-assessing-russias-economic-footprint-in-serbia/> [30.04.2020].

sieci kolejowej (ok. 1 mld USD), realizowaną m.in. przez rosyjskie przedsiębiorstwo *RZD International*⁸⁵.

Fot. 7. „10 lat w Serbii” oraz „Stabilna przyszłość” – plakat promocyjny koncernu *Gazprom Neft* w Belgradzie, symbolizujący współpracę gospodarczą Serbii i Rosji

Fot. K. Pawłowski (2019)

Realizacja partnerstwa w zakresie współpracy energetycznej w praktyce jednak oceniana jest różnie. W 2008 r. rząd Serbii sprzedał koncernowi *Gazprom Neft* 51% akcji serbskiego holdingu naftowo-gazowego *Naftna Industrija Srbije* (NIS). Do 2013 r. udział rosyjskiej spółki wzrósł do 56,15% (do Republiki Serbii należy jedynie 29,87% akcji NIS). Jakkol-

⁸⁵ Е. Федотова, «Это вам не Венесуэла»: куда уходит Сербия, Газета.Ру, 07.07.2019, <https://www.gazeta.ru/business/2019/07/02/12471577.shtml> [20.04.2020]; Center for the Study of Democracy, dz.cyt., s. 1, 3-5, 12; M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štipleja, E. Nuredinowska, S. Dimiškova, dz.cyt., s. 16; R. Marković, *Ruske investicije u Srbiji: krediti, naoružanje i meka moć*, Nova ekonomija, 13.12.2019, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/ruske-investicije-u-srbiji-krediti-naoru%C5%BEanje-i-meka-mo%C4%87> [22.08.2020].

wiek obie strony oficjalnie wskazywały na korzyści płynące z wejścia na rynek serbski rosyjskiego potentata, umowa ta stała się źródłem poważnych kontrowersji. Wskazywano zatem, iż: (1) do podpisania umowy doszło bez przetargu, wskutek mało transparentnego dla serbskiej opinii publicznej politycznego porozumienia między władzami Serbii i Rosji; (2) pakiet kontrolny *NIS* został sprzedany za kwotę 400 mln EUR – zdecydowanie poniżej ceny rynkowej (według różnych szacunków wartość zakupionego przez *Gazprom Neft* pakietu większościowego *NIS* wynosiła od nieco ponad 600 mln EUR do 1,1 mld EUR). *Gazprom Neft* zobowiązał się wprowadzić dodatkowo do inwestycji w przebudowę i modernizację *NIS* w wysokości 500 mln EUR i zobowiązanie to zostało wykonane, ale zrealizowano je w formie udzielonej na 14 lat pożyczki celowej, którą *NIS* spłaca przedsiębiorstwu *Gazprom Neft* (wraz z odsetkami); (3) wraz z faktyczną sprzedażą *NIS* rosyjskiemu inwestorowi Serbia przekazała także firmie zagranicznej wyłączne prawo do wydobycia i sprzedaży krajowych zasobów ropy i gazu o wartości ok. 7 mld EUR; (4) *de facto* rosyjskie przedsiębiorstwo *NIS* płaci bardzo niski podatek od wydobycia kopalin (*rudna renta*) w wysokości 3% wartości uzyskanego dochodu (w większości państw podatek ten wynosi 10-30%), co przekłada się na potencjalne straty (vel utracone korzyści) w budżecie państwa; (5) zyski finansowe *NIS* generowane są wskutek zwiększonej eksploatacji krajowych złóż ropy i gazu; (6) korzystna dla strony rosyjskiej transakcja była powiązana ze wsparciem dyplomatycznym Rosji na arenie międzynarodowej w sprawie Kosowa. Tego rodzaju argumenty prowadzą do wniosku, że w imię źle rozumianej przyjaźni z Rosją władze Serbii przyznały (nadmiernie) uprzywilejowaną pozycję rynkową rosyjskiemu inwestorowi, który czerpie olbrzymie zyski i faktycznie kontroluje rynek paliw w Serbii. Jednocześnie faktem pozostaje, że *NIS* jest jednym z najbardziej dochodowych przedsiębiorstw w Serbii⁸⁶.

TurkStream. Kolejnym długookresowym kanałem wpływów rosyjskich w Serbii pozostaje gazociąg *TurkStream*, będący jednym z najważniejszych projektów infrastrukturalnych Rosji. Z jednej strony udział Serbii w realizacji gazo-

⁸⁶ Kostreš: *Rusi nam nemilosrdno eksploatišu rezerve nafte i gasa*, Danas, 05.05.2017, <https://www.danas.rs/politika/kostres-rusi-nam-nemilosrdno-eksploatisu-rezerve-nafte-i-gasa/> [04.09.2020]; M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinoska, S. Dimiškova, dz.cyt., s. 22-23, 35-36; *Danas pitamo: Zašto NIS i dalje plaća rudnu rentu manje nego što je zakonom propisano?*, Insajder, 08.08.2018, <https://insajder.net/sr/sajt/pitanjedana/11895/> [05.09.2020]; *NIS najprofitabilnija kompanija u Srbiji u 2018. a EPS imao najveće prihode*, Danas, 22.11.2019, <https://www.danas.rs/ekonomija/nis-najprofitabilnija-kompanija-u-srbiji-u-2018-a-eps-imao-najvece-prihode/> [06.09.2020].

ciągu jest rozwiązaniem korzystnym, gwarantuje bowiem dopływ niebieskiego paliwa, niższe ceny gazu dla serbskiej gospodarki oraz wymierne zyski finansowe dla Serbii jako państwa tranzytowego (według rosyjskich szacunków będzie to ok. 180 mln EUR rocznie)⁸⁷.

Z drugiej strony obecność Serbii w projekcie budzi szeregi wątpliwości, dotyczących rzeczywistych interesów tego państwa. Wynikają one z faktu, iż *TurkStream* faktycznie pogłębia i „zamraża” zależność energetyczną Serbii od rosyjskich surowców, co w konsekwencji wzmacnia podatność tego państwa na naciski ze strony Rosji. Przykład Ukrainy i Białorusi pokazuje bowiem niezbicie, że współpraca z Rosją w obszarze energetyki bywa w praktyce skomplikowana, państwa tranzytowe poddawane są silnej presji ekonomicznej i politycznej ze strony Rosji (oraz okresowym przerwom w dostawach gazu), a ich bezpieczeństwo energetyczne jest w dużym stopniu zależne od decyzji politycznych podjętych na Kremlu. Prowadzi to do wniosku, że w swoim dobrze pojętym interesie Serbia powinna raczej dywersyfikować

⁸⁷ *Serbia can cash in on Russian gas transit via TurkStream pipeline*, RT, 03.05.2020, <https://www.rt.com/business/482170-serbia-turkstream-transit-revenues/> [04.06.2020]; Вучич рассказал об отношениях с Россией и Путиным, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5998553> [15.08.2020]; *Zarada od Turskog toga „pristojna”, ali „tajna”*, Danas, 01.07.2020, <https://www.danas.rs/ekonomija/zarada-od-turskog-toga-pristojna-ali-tajna/> [05.06.2020].

dostawców gazu, a nie pogłębiać zależność importową od Rosji⁸⁸.

Euroazjatycka Unia Gospodarcza. Serbia rozwija także relacje gospodarcze z Rosją w szerszym wymiarze międzynarodowym. W październiku 2019 r. podpisała umowę o wolnym handlu z Euroazjatycką Unią Gospodarczą (EAEU), w skład której wchodzi Rosja, Białoruś, Armenia, Kazachstan i Kirgistan. Zawarte przez Belgrad porozumienie z Euroazjatycką Unią Gospodarczą w praktyce niewiele zmienia w handlu zagranicznym Serbii. Państwo to już wcześniej było bowiem stroną porozumień o wolnym handlu z Rosją, Białorusią i Kazachstanem. Umowa z EAEU w istocie zastąpiła obowiązujące dotychczas traktaty z tymi trzema państwami oraz w obszarze wolnego handlu „dodała” dwóch nowych partnerów handlowych, tj. Armenię i Kirgistan, z którymi Serbii nie łączy istotna współpraca gospodarcza (ok. 83% całej wymiany handlowej Serbii z państwami EAEU stanowi handel z Rosją)⁸⁹.

Jakkolwiek w odpowiedzi na głosy krytyki ze strony instytucji UE władze Serbii podkreślały ściśle ekonomiczny – nie polityczny – charakter zawartego porozumienia,

⁸⁸ J. Milić, dz.cyt., s. 102; M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinoska, S. Dimiškova, dz.cyt., s. 29; M. Santora, N. MacFarquhar, dz.cyt.

⁸⁹ M. Stojanović, *Serbia Signs Trade Deal With Russia's Eurasian Union*, Balkan Insight, 25.10.2019, <https://balkaninsight.com/2019/10/25/serbia-signs-trade-deal-with-russias-eurasian-union/> [27.10.2019].

w praktyce jednak jego znaczenie wychodzi poza zwykłe konsekwencje ekonomiczne. Podpisanie umowy z EAEU tworzy bowiem formalnoprawne relacje Serbii z organizacją międzynarodową, będącą w zamyśle Rosji przeciwwagą dla UE oraz sposobem na zachowanie ekonomicznych – i w nierozzerwalny sposób także politycznych – wpływów Rosji⁹⁰. Jak stwierdza w tym kontekście Jan Muś, „[...] integracja z rynkiem Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej będzie stopniowo zwiększała koszty jego opuszczenia. Im dłużej UE będzie zwlekała z pozytywną decyzją dotyczącą członkostwa Serbii w UE, tym wyższe gospodarczo Serbia ponieśże koszty. Opuszczenie wspólnego rynku, obszaru wolnego handlu czy unii celnej wiąże się bowiem z istotnymi konsekwencjami. Negatywnym skutkiem integracji w ramach EaUG będzie również dalsza penetracja serbskiej gospodarki przez rosyjskie podmioty prywatne i państwowe, która szczególnie w perspektywie wieloletniej będzie stanowiła przeszkodę dla integracji Serbii z Unią Europejską. [...] co-raz bardziej rozmyta polityka rozszerzenia UE połączona z oddalającą się perspektywą członkostwa sprawia, że kontynuacja obecnego kursu polityki zagranicznej przez

⁹⁰ „As Serbs say...”; I. Fedyk, dz.cyt.; *Са Евроазијском унијом само слободна трговица*, Политика, 24.09.2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/438422/Sa-Evroazijskom-unijom-samo-slobodna-trgovina> [25.11.2019]; R. Marković, *Ruske investicije u Srbiji...*; N. Bugayova, A. Yanchuk, *Russia in Review: The Kremlin's Block in the Balkans*, Institute for the Study of War, 17.12.2019, <http://www.iswresearch.org/2019/12/russia-in-review-kremlins-block-in.html> [05.01.2020].

Brukselę, Moskwę i Belgrad może bardziej trwale powiązać Serbię z Rosją”⁹¹.

Wyzwania i zagrożenia dla serbskiej gospodarki. Jakkolwiek współpraca gospodarcza Serbii i Rosji niesie ze sobą wymierne korzyści ekonomiczne dla Serbii, równocześnie jednak skutkuje ona: implementacją narzuconych Serbii długookresowych i nieelastycznych umów zakupu gazu; preferencjami podatkowymi dla inwestorów rosyjskich; uprzywilejowanym statusem rosyjskich przedsiębiorców w zakresie realizacji inwestycji infrastrukturalnych w Serbii (np. w transporcie kolejowym); nieprzejrzystymi procedurami prywatyzacyjnymi; spowolnieniem procesów restrukturyzacyjnych w sektorze energetycznym; nadmierną koncentracją i „zamknięciem” rynku ropy i gazu; kontrolą sporej części serbskiego sektora energetycznego przez firmy rosyjskie; realizacją strategicznych połączeń gazowych, wiążących Serbię z Rosją; pogłębianiem zależności importowej serbskiej gospodarki od surowców energetycznych z Rosji oraz *last but not least* agresywnym „mieszanym” biznesem z polityką i wykorzystywaniem siły ekonomicznej w celu wywierania zakulisowej presji politycznej, zgodnej z wolą Kremla. Prowadzi to do wniosku, że z punktu widzenia interesów narodowych Serbii rozwój współpracy

⁹¹ J. Muś, *Integracja Serbii z Unią Euroazjatycką. Alternatywa i zagrożenie*, „Komentarze IeŚ” 2019, nr 65, <https://ies.lublin.pl/komentarze/integracja-serbii-z-unia-euroazjatycka-alternatywa-i-zagrozenie/> [02.10.2019].

gospodarczej z Rosją przynajmniej w niektórych aspektach szkodzi serbskim interesom, stanowi wyzwanie dla procesu integracji europejskiej Serbii oraz jest kolejną płaszczyzną mało transparentnego wpływu Rosji w odniesieniu do jej najbliższego bałkańskiego sojusznika⁹².

4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa

Kolejnym kanałem wpływów rosyjskich w Serbii jest współpraca wojskowa obu państw, która faktycznie wzrosła po dojściu do władzy SNS. Rosja, w celu przeciwdziałania ekspansji NATO na Bałkanach, konsekwentnie dąży do pogłębienia współpracy polityczno-militarnej z Serbią, nadania jej szerszego regionalnego i geopolitycznego znaczenia oraz wzmocnienia swej obecności militarnej w regionie Bałkanów. Działania te uzupełniają płynące z Kremla – i obecne w serbskich mediach – deklaracje o istotnym rosyjskim wsparciu militarnym, wzmacniającym bezpieczeństwo narodowe i suwerenność Serbii⁹³.

⁹² M. Vladimirov, M. Kovačević, M. Mirjačić, I. Novaković, N. Todorović Štiplija, E. Nuredinoska, S. Dimiškova, dz.cyt., s. 13-18, 21-23, 24-25, 35-36, 61-62; United States Senate, Committee on Foreign Relations, *Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security*, Washington 2018, s. 59, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/FinalRR.pdf> [08.03.2020]; Serijal: *ENERGETSKI (NE)SPORAZUM. Transkript prve epizode*, Insajder, 23.09.2013, <https://insajder.net/sr/sajt/energetski/213/Transkript-prve-epizode.htm> [29.04.2020].

⁹³ A. Radić, *Whom to rely on: Serbia between East and West*, European Western Balkans, 16.12.2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/12/06/rely-serbia-east-west/> [28.12.2019]; Vucic intensifies relations with Russia, US Department

Bilateralna współpraca wojskowa. Współpraca wojskowa realizowana jest poprzez regularne manewry wojskowe, jak np. odbywające się corocznie od 2015 r. w formule trójstronnej ćwiczenia taktyczne „Słowiańskie Braterstwo”, w których udział biorą siły zbrojne Rosji, Serbii i Białorusi, oraz realizowane od 2015 r. ćwiczenia taktyczne sił powietrznych Serbii i Rosji „Braterstwo Lotników Rosji i Serbii” (BARS), w czasie których piloci szkolą się z wykorzystaniem rosyjskiej techniki wojskowej⁹⁴.

Serbia pozyskuje także rosyjskie uzbrojenie. Od 2017 r. do marca 2020 r. państwo to nabyło od Rosji w postaci darowizny – w ramach pakietu rosyjskiej pomocy wojskowej – 6 używanych myśliwców MiG-29 oraz 10 opancerzonych pojazdów kołowych BRDM-2 (dodatkowo planowana jest jeszcze darowizna kolejnych 20 transporterów BRDM-2 i 30 czołgów T-72)⁹⁵.

of Defence says, N1, 27.11.2019, <http://rs.n1info.com/English/NEWS/a547454/Serbia-closest-to-Russia-in-Western-Balkans.html> [29.12.2019]; F. Bego, *Politics of Interests and Emotions: Serbia Between NATO and Russia*, *Modern Diplomacy*, 13.12.2019, <https://moderndiplomacy.eu/2019/12/13/politics-of-interests-and-emotions-serbia-between-nato-and-russia/> [30.12.2019]; *Bocan-Harčenko: Strateško partnerstvo Rusije i Srbije danas na najvišem usponu*, *Danas*, 25.02.2020, <https://www.danas.rs/politika/bocan-harcenko-stratesko-partnerstvo-rusije-i-srbije-danas-na-najvisem-usponu/> [28.02.2020].

⁹⁴ A. Radić, dz.cyt., *Slavic Brotherhood 2019 Exercise Kicks Off*, The official website of the Serbian Armed Forces, 14.06.2019, <http://www.vs.rs/en/news/941501758EDF11E9AC980050568F5424/slavic-brotherhood-2019-exercise-kicks-off> [09.03.2020].

⁹⁵ *FR dostarczyła Serbii MiGi-29*, *Altair*, 10.10.2017, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=23493&q=Serbia [10.03.2020]; *Serbia odebrała 4 Mi-35M*, *Altair*, 03.12.2019, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=29454&q=Serbia

W tym samym okresie Serbia kupiła od Rosji 4 śmigłowce uderzeniowe Mi-35, 3 śmigłowce transportowe Mi-17 oraz przynajmniej 1 samobieżny przeciwlotniczy zestaw artylerijsko-rakietowy Pancir-S1. Władze Serbii wskazywały także na możliwość zakupu systemu obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej dalekiego zasięgu S-400, ale w listopadzie 2019 r. – zapewne wskutek głosów krytyki ze strony Stanów Zjednoczonych – wycofały się z tych planów, wskazując oficjalnie na wysoką cenę uzbrojenia. W grudniu 2019 r. prezydent Vučić w dość enigmatyczny sposób stwierdził z kolei, że Serbia zaprzestaje zakupów broni, ale będzie kontynuować modernizację sił zbrojnych i rozwijać własne zdolności obronne⁹⁶.

Wspólne ćwiczenia, szkolenia, donacje sprzętu oraz zakup rosyjskiego uzbrojenia wzmacniają zdolności obronne Serbii. Jednocześnie jednak działania te tworzą podstawy do długoterminowej rosyjskiej obecności wojskowej na terytorium Serbii, zwiększają interoperacyjność sił zbrojnych Serbii i Rosji, grożą zależnością Serbii od rosyjskiej techniki wojskowej we wrażliwym obszarze bez-

[10.03.2020]; *Serbia, Russia to further develop military-technical cooperation – top brass*, TACC, 09.06.2020, <https://tass.com/defense/1166005> [27.06.2020].

⁹⁶ M. Živanović, *Serbia to Stop Buying Weapons, President Says*, Balkan Insight, 03.12.2019, <https://balkaninsight.com/2019/12/03/serbia-to-stop-buying-weapon-s-president-says/> [10.01.2020]; N. Bugayova, A. Yanchuk, dz.cyt.; *Początek dostaw Pancir-S1 do Serbii*, Altair, 26.02.2020, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=30000&q=Serbia [04.03.2020]; *Serbskie Panciry oficjalnie*, Altair, 06.05.2020, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=30474&q=Serbia [09.05.2020].

pieczeństwa państwa oraz generują dodatkowe wydatki dla budżetu Serbii związane z modernizacją używanego sprzętu (koszty modernizacji 6 „podarowanych” myśliwców MiG-29 szacowano na ok. 185-230 mln EUR; oznacza to również, że władze Serbii na przynajmniej dekadę rezygnują z zakupu nowych wielozadaniowych samolotów bojowych). Wypowiedzi rosyjskich decydentów wyraźnie pokazują, że Rosja jest zainteresowana pogłębieniem współpracy polityczno-wojskowej z deklarującą neutralność militarną Serbią⁹⁷.

Centrum pomocy humanitarnej w Niszu. Powołane na podstawie umowy między władzami Rosji i Serbii, istniejące od 2012 r. Rosyjsko-Serbskie Centrum Humanitarne w Niszu (*Российско-сербский гуманитарный центр*, RSHC) stanowi strukturę międzyrządową, powołaną do prowadzenia szeregu działań z zakresu zarządzania kryzysowego na terytorium Serbii oraz innych państw bałkańskich. Działania te obejmują akcje ratownicze, zwalczanie skutków klęsk żywiołowych, usuwanie niewybuchów itp. Centrum organizuje także ćwiczenia, szkolenia i konferencje oraz prowadzi działania edukacyjne, adresowane do młodzieży serbskiej. Istnienie centrum stanowi także instrument rosyjskiego soft

⁹⁷ *Rosyjskie uzbrojenie dla Serbii*, Altair, 25.12.2016, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=21201&q=Serbia [10.05.2020]; *FR dostarczyła Serbii MiG-29...*; A. Radić, dz.cyt.; *Serbia hopes to be through with MiG-29 modernization by Putin's visit in November*, TACC, 29.07.2018, <https://tass.com/world/1015283> [29.05.2020]; N. Bugayova, A. Yanchuk, dz.cyt.

power w Serbii, ponieważ część Serbów pozytywnie ocenia obecność Rosjan na własnym terytorium, widząc w tym czynnik wzmacniający bezpieczeństwo państwa⁹⁸.

Jakkolwiek centrum nie pełni – przynajmniej oficjalnie – roli militarnej, jednocześnie posiada jednak potencjał do ewentualnego przekształcenia go w rosyjską bazę wojskową w otoczeniu państw członkowskich UE i NATO⁹⁹. Taki scenariusz w naturalny sposób osłabiłby wiarygodność europejskich aspiracji władz w Belgradzie, skomplikował perspektywę członkostwa Serbii w UE, podważył deklaracje władz w Belgradzie na temat neutralności militarnej państwa oraz przybliżył Serbię do sojuszu wojskowego z Rosją. Militaryzacja centrum umocniłaby zatem pozycję Rosji w regionie Bałkanów oraz pogłębiła wielowymiarowe wpływy rosyjskie w Serbii¹⁰⁰.

„*Militarny patriotyzm*” z Noworosją w tle. W sierpniu 2018 r. pod presją opinii publicznej władze Serbii zamknęły paramilitarny obóz szkoleniowy dla młodzieży w miejsco-

⁹⁸ 8. годишњица Српско-руског хуманитарног центра, RSHC, <http://sr.ihc.rs/news/2020/04/25/8-srb> [01.10.2020]; Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции...*

⁹⁹ W listopadzie 2017 r. dowódca sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych w Europie gen. Ben Hodges stwierdził, że w jego opinii charakter humanitarny centrum stanowi jedynie fasadę, a jego prawdziwa rola odbiega od oficjalnych deklaracji. Zob.: *General: Ne verujem da je Rusko-srpski centar humanitarni*, N1, 16.11.2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a342521/General-Ne-verujem-da-je-Rusko-srpski-centar-humanitarni.html> [02.10.2020].

¹⁰⁰ Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции...*; *Serbia balances between Russia and the West*, DW, 19.12.2017, <https://www.dw.com/en/serbia-balances-between-russia-and-the-west/a-41854351> [14.01.2020]; I. Fedyk, dz.cyt.

wości Zlatibor, zorganizowany przez organizację serbskich weteranów, uczestników wojen na obszarze byłej Jugosławii – Stowarzyszenie Weteranów Wojennych Serbii (*Savez ratnih veterana Srbije*). Obóz został zorganizowany przy „wspieraniu metodycznym” („методическая помощь”) ze strony kontrowersyjnej rosyjskiej firmy wojskowej E.N.O.T. CORP, odwołującej się do ideologii ultranacjonalistycznej, zaangażowanej po stronie prorosyjskich separatystów w czasie konfliktu zbrojnego na Ukrainie. W obozie zajęcia z młodzieżą i dorosłymi (44 osoby w wieku od 14 do 23 lat) prowadzili serbscy i rosyjscy instruktorzy. Młodzi uczestnicy szkolenia w umundurowaniu zapoznawali się z elementami podstawowego szkolenia wojskowego (pierwsza pomoc, orientacja w terenie, sztuka przetrwania, sztuki walki, zasady posługiwania się bronią – z wykorzystaniem gumowych replik karabinów). Obóz w Serbii został zorganizowany na wzór obozów „wychowania patriotycznego”, organizowanych w Rosji dla dzieci i młodzieży w efekcie ożywienia nacjonalistycznego spowodowanego wojną na Ukrainie. Pomysł na organizację obozu w Serbii stanowił *de facto* rozwinięcie wcześniejszej współpracy między środowiskiem weteranów serbskich i rosyjskich. W jej ramach w 2017 i 2018 r. kilkadziesiąt serbskich dzieci uczestni-

czyło w podobnych obozach „wojskowo-patriotycznych” organizowanych w Rosji przez E.N.O.T. CORP¹⁰¹.

Wiadomości o szkoleniach wzbudziły konsternację w serbskim społeczeństwie. Jakkolwiek organizatorzy twierdzili m.in., że tego rodzaju zajęcia kształtują wśród młodego pokolenia postawy patriotyczne, krytycy wskazywali jednak, że szkolenia prowadzą w istocie do militaryzacji młodzieży i formacji ideowej, opartej m.in. na propagowaniu postaw nacjonalistycznych oraz zmitologizowanej pamięci historycznej o tradycyjnej przyjaźni serbsko-rosyjskiej. Bardziej krytyczne głosy wskazywały z kolei, że tego rodzaju obozy są świadomie organizowaną propagandą idei „ruskiego świata” (*Русский мир*). Działanie to można również uznać za oddolne budowanie wpływów rosyjskich, ułatwione wskutek faktycznej otwartości („polityki otwartych drzwi”) władz Serbii i serbskie-

¹⁰¹ M. Živanović, *Serbian Teens Taught 'Military Patriotism' at Russian Camp*, Balkan Insight, 09.05.2017, <https://balkaninsight.com/2017/05/09/serbian-war-veterans-children-learned-patriotism-in-russian-camp-05-09-2017/> [23.08.2020]; *Maloljetnici s puškama (Video): Dječaci iz Srbije i RS obučavaju se u ruskim vojnim kampovima*, Žurnal, 25.01.2018, <https://zurnal.info/novost/20936/djecaci-iz-srbije-i-rs-obucavaju-se-u-ruskim-vojnim-kampovima> [24.08.2020]; F. Rudić, *Serbian Police Close Military-Style Children's Camp*, Balkan Insight, 17.08.2018, <https://balkaninsight.com/2018/08/17/serbia-police-closes-controversial-military-style-children-s-camp-08-17-2018/> [29.08.2020]; *Serbian Police Close Paramilitary Youth Camp Run By Ultranationalists*, Russian Group, Radio Free Europe/Radio Liberty, 17.08.2018, <https://www.rferl.org/a/serbian-police-close-paramilitary-youth-camp-run-by-ultranationalists-russian-group/29439294.html> [31.08.2020].

go społeczeństwa na deklaracje, opinie i narracje płynące z Rosji¹⁰².

Podatność tę potwierdza fakt, iż w aneksji Krymu (2014) oraz działaniach zbrojnych na wschodniej Ukrainie udział brali także serbscy ochotnicy, którzy – jak stwierdził jeden z Serbów – przybyli w celu „[...] udzielenia wsparcia naszym prawosławnym braciom w ich słusznej walce przeciw fałszywym, NATO, Amerykanom i imperializmowi”¹⁰³. Inny z Serbów walczących na Ukrainie wskazywał z kolei, że „państwo serbskie jest obecnie pod okupacją Zachodu”¹⁰⁴. Rekrutacją i tranzytem przez terytorium Rosji najemników serbskich (ok. 300 osób), którzy z powodów „ideologicznych” i/lub materialnych walczyli na Ukrainie po stronie prorosyjskich separatystów, zajmował się Ogólnorosyjski Ruch Społeczny „Front Kosowski” (*Всероссийское общественное движение “Косовский фронт”*), oficjalnie zarejestrowana w Rosji organizacja humanitarna, działająca na Bałkanach

¹⁰² Ю. Петровская, «Больше, чем игра». В Сербии закрыли военный лагерь с российскими инструкторами, Radio Svoboda, 24.08.2018, <https://ru.krymr.com/a/voennyj-lager-s-rossijskimi-instruktorami-v-serbii/29451682.html> [25.08.2020]; S. Sukhankin, *Russian PMCs, War Veterans Running ‘Patriotic’ Youth Camps in the Balkans (Part One)*, The Jamestown Foundation, 24.10.2018, <https://jamestown.org/program/russian-pmc-s-war-veterans-running-patriotic-youth-camps-in-the-balkans-part-one/> [26.08.2020].

¹⁰³ *Serbian War Veterans Operating in Crimea: Russian Roulette in Ukraine*, VICE News, 09.03.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=pFILN9E2kcY> [05.03.2020]; *Volunteer Soldiers Fighting in Ukraine: Russian Roulette (Dispatch 102)*, VICE News, 18.03.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=epz-eBXHKIQ> [05.03.2020].

¹⁰⁴ *Volunteer Soldiers...*

i ściągająca do walki za mityczną Noworosję ochotników serbskich z Serbii oraz innych obszarów zamieszkanymi na Bałkanach przez ludność serbską (m.in. z Bośni i Hercegowiny)¹⁰⁵.

5. Podsumowanie

W regionie Bałkanów Zachodnich Serbia jest państwem najbardziej prorosyjskim, podatnym na wpływy i naciski ze strony Kremla, utrzymującym bliskie relacje międzynarodowe z Federacją Rosyjską¹⁰⁶.

Szeroko definiowana zależność Serbii od wsparcia rosyjskiego na arenie międzynarodowej oraz wrażliwość serbskiego społeczeństwa na gesty i sygnały płynące z Kremla coraz bardziej ciąży jednak władzom Serbii, które poprzez dywersyfikację sojuszników strategicznych i deklarowaną politykę neutralności militarnej dążą do zwiększenia swej niezależności na arenie międzynarodowej. Mimo tradycyjnej retoryki prorosyjskiej to członkostwo w UE pozostaje najważniejszym celem polityki zagranicznej Serbii. Złożone uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne (w tym zdolność Moskwy do skomplikowania sytuacji na scenie

¹⁰⁵ M. Tašković, *Ruska organizacija vodi Srbe u rat protiv Ukrajine, a njen naziv ima posebno značenje*, Blic 25.10.2017, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ruska-organizacija-vodi-srbe-u-rat-protiv-ukrajine-a-njen-naziv-ima-posebno-znacenje/k9yol2b> [16.03.2020]; M. Đurđević, *Kravčenko: 'Novorusija naoružala srpske dobrovoljce'*, 01.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-aleksandar-kravcenko/28829217.html> [17.03.2020].

¹⁰⁶ Ю. Петровская, *Негуманитарные амбиции...*

politycznej Serbii) zmuszają jednak decydentów w Belgradzie do kontynuacji dotychczasowej polityki ostrożnego lawirowania między Zachodem i Rosją. Prezydent Vučić konsekwentnie deklaruje zatem, że integracja Serbii z UE nie wpłynie na stosunki z Federacją Rosyjską, podkreśla także, że Serbia nie będzie członkiem NATO. Stara się też ostrożnie kroczyć na arenie międzynarodowej, aby nie utracić nadszarpniętego w oczach serbskiego społeczeństwa wizerunku polityka prorosyjskiego, cieszącego się poparciem Kremla¹⁰⁷.

Federacja Rosyjska uważa Serbię za swojego najlepszego i najważniejszego sojusznika w regionie Bałkanów. W efekcie pragmatyczny i proeuropejski kurs polityczny władz w Belgradzie coraz bardziej niepokoi Rosję. Władze w Moskwie obawiają się zapewne, że postępujący rozwój stosunków Serbii z państwami członkowskimi UE i NATO oznacza dryfowanie Serbii w stronę Zachodu, zagrażające trwałości partnerstwa strategicznego między Serbią i Rosją. Co więcej, można wysunąć przypuszczenie, że władze w Moskwie coraz mniej ufnie odnoszą się do ostentacyjnych gestów przyjaźni płynących z Belgradu i gotowe są do podjęcia działań gwarantujących, że Serbia w przyszłości nie stanie się częścią szeroko rozumianego Zachodu.

¹⁰⁷ J. Milić, dz.cyt., s. 95-97; Вучич рассказал об отношениях с Россией...; M. Santora, N. MacFarquhar, dz.cyt.; M. Samorukov, *Escaping the Kremlin's Embrace...*; K. Pawłowski, *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji...*

du. W tej sytuacji kurtuazyjne zapewnienia, iż Rosja nigdy nie porzuci swojego tradycyjnego sojusznika w regionie Bałkanów, nabierają nowego, dwuznacznego znaczenia. Słuszne wydaje się również stwierdzenie, że stosunki między Serbią i Rosją pozostają *de facto* skomplikowane i nie są wcale tak dobre, jak nieustannie deklarują i podkreślają politycy w obu państwach¹⁰⁸.

¹⁰⁸ B. Bilbija, *Šta krije „srpska fascikla” Jevgenija Primakova*, Политика, 30.07.2015, <http://www.politika.rs/sr/clanak/334394/Sta-krije-srpska-fascikla-Jevgenija-Primakova#!> [21.10.2020]; Вучич рассказал об отношениях с Россией...; J. Церовина, *Америка очекује од Русије да поштује српске стратешке циљеве*, Политика, 30.11.2019,

II

Wpływy rosyjskie w Kosowie

Na pierwszy rzut oka Kosowo, zamieszkane przez tradycyjnie proamerykańską ludność albańską (ok. 91% populacji), jest ostatnim miejscem na Bałkanach, gdzie mogą rozwijać się wpływy rosyjskie. W samym Kosowie wpływy te są bardzo ograniczone i dotyczą głównie społeczności kosowskich Serbów (ok. 3,4% populacji). Z drugiej strony – w odniesieniu do podmiotowości prawnomiędzynarodowej Kosowa – wpływy te są oczywiste i skutkują realnymi ograniczeniami w zakresie funkcjonowania Republiki Kosowa na arenie międzynarodowej¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Republic of Kosovo, Kosovo Agency of Statistics, *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2014*, Pristina 2014, s. 36, <https://ask.rks-gov.net/media/2906/statistical-yearbook-2014.pdf> [04.09.2020]; C. Ionita, *Russia's Interest in Kosovo's Election*, Kosovo 2.0, 23.08.2017, <https://kosovotwopointzero.com/en/russias-in->

1. Wpływy rosyjskie w obszarze polityki

Ograniczenia podmiotowości prawnomiędzynarodowej Kosowa. Konsekwentny sprzeciw Rosji w kwestii uznania Republiki Kosowa stanowi wsparcie dla stanowiska Serbii oraz – a może przede wszystkim – sprzeciw wobec niekorzystnych dla Rosji zmian w międzynarodowym układzie sił, do jakich doszło po zakończeniu zimnej wojny. Zmiany te skutkowały osłabieniem pozycji międzynarodowej Rosji oraz zbliżeniem politycznych, ekonomicznych, militarnych i kulturowych wpływów Zachodu do granic Rosji. Z punktu widzenia decydentów na Kremlu problem Kosowa pozostaje w istocie elementem regionalnej i globalnej rywalizacji mocarstw, w ramach której Rosja przypisuje sobie rolę obrońcy ładu prawnego i stabilizatora systemu międzynarodowego. Zasadne zatem wydaje się stwierdzenie, że Rosja postrzega spór w kwestii statusu Kosowa przede wszystkim przez pryzmat własnych interesów geopolitycznych, w dużym stopniu w oderwaniu od samego problemu Kosowa¹¹⁰.

Ograniczający z punktu widzenia Kosowa wpływ Rosji warunkują status stałego członka w Radzie Bezpieczeństwa ONZ oraz siła głosu Federacji Rosyjskiej w innych organizacjach międzynarodowych o charakterze uniwersalnym lub regionalnym. Sprzeciw Rosji: (1) uniemożliwia zastąpienie na-

terest-kosovos-elections/ [08.09.2020]; A. Zejnelli-Loxha, *Jačanje ruskog pritiska na srpske sredine na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 03.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-uticaj-kosovo/28833153.html> [10.04.2020].

¹¹⁰ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 408-409.

dal formalnie obowiązującej rezolucji 1244 Rady Bezpieczeństwa ONZ rezolucją, która uwzględniałaby rzeczywistość polityczną istniejącą w Kosowie po ogłoszeniu niepodległości, (2) wymusza oficjalną neutralność ONZ w kwestii statusu Kosowa, (3) prowadzi do formalnoprawnej kontynuacji misji UNMIK i obecności jej personelu w Kosowie, (4) blokuje możliwość członkostwa Kosowa w ONZ i wielu ważnych organizacjach międzynarodowych (m.in. w UNESCO i Interpolu) oraz (5) przyczynia się do odmowy uznania Kosowa przez część państw. Nie ulega zatem wątpliwości, że polityka Rosji w odniesieniu do Kosowa w istotnym stopniu przyczynia się do funkcjonowania prawnych i faktycznych ograniczeń dla uczestnictwa Republiki Kosowa w stosunkach międzynarodowych¹¹¹.

Co więcej, można oczekiwać, że stanowisko Rosji wobec państwowości Kosowa nie ulegnie szybkiej zmianie. Jakkolwiek władze w Moskwie oficjalnie deklarują, że poprą rozwiązanie zaakceptowane przez Serbię, w praktyce jednak szybkie uregulowanie problemu Kosowa nie leży w interesie Rosji. Władze w Moskwie są w istocie zainteresowane przeciąganiem sporu politycznego w kwestii Kosowa, pozwala to bowiem Rosji na odgrywanie kluczowej roli w debacie na

¹¹¹ Tamże, s. 423, 655; P. Kallaba, *Russian Interference in Kosovo: How and Why?*, „Occasional Paper” 2017, nr 9, s. 6-7, 15, http://www.qkss.org/repository/docs/Russian_interference_in_Kosovo_finale_2_735070.pdf [10.01.2020]; Ю. Петровская, *Косово и Россия: 10 лет независимости, которая не нравится Москве*, Радио Свобода, 17.02.2018, <https://www.svoboda.org/a/29045594.html> [05.09.2020].

temat Kosowa na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ, spowalnianie procesu integracji euroatlantyckiej Bałkanów oraz kontynuację antyzachodniej propagandy, której istotną część stanowi krytyka działań państw Zachodu w sprawie Kosowa. Nie można również wykluczyć, że Rosja, powołując się pryncypialnie na prawo międzynarodowe, będzie blokować uznanie Kosowa na forum ONZ nawet po zawarciu porozumienia między Serbią i Kosowem w ramach dialogu prowadzonego pod auspicjami UE oraz domagać się dalszej dyskusji nad rozwiązaniem problemu Kosowa na forum Rady Bezpieczeństwa ONZ, gdzie jako jedno z supermocarstw dysponuje prawem weta. Jeśli władze w Moskwie zechcą dodatkowo połączyć ewentualną zgodę na uznanie Kosowa z oczekiwaną przez Rosję akceptacją aneksji Krymu przez społeczność międzynarodową, z pewnością poważnie skomplikuje to możliwość wypracowania kompromisu w odniesieniu do Kosowa na forum ONZ. Daleko idące konsekwencje międzynarodowe odmowy uznania Kosowa przez Rosję prowadzą zatem do wniosku, że sprzeciw ten w istotnym stopniu przyczynia się do ograniczenia podmiotowości prawnomiędzynarodowej i braku powszechnego uznania międzynarodowego Republiki Kosowa, w znacznej mierze wiąże Serbię z Federacją Rosyjską oraz stanowi jeden z najsilniejszych instrumentów wpływu i obecności politycznej Rosji w regionie Bałkanów¹¹².

¹¹² C. Ionita, dz.cyt.; N. Burazer, *[EWB Interview] Carpenter: Kosovo won't be Trump's foreign policy success in 2020*, European Western Balkans, 15.11.2019, <https://eu->

Biuro ambasady Federacji Rosyjskiej w Serbii z siedzibą w Prisztinie. Jakkolwiek Rosja nie uznaje państwowości Kosowa i nie utrzymuje z władzami Republiki Kosowa żadnych oficjalnych kontaktów dyplomatycznych, pozostaje jednak instytucjonalnie obecna w Kosowie poprzez istniejące od 2005 r. biuro (канцелярия) w Prisztinie, stanowiące część ambasady Federacji Rosyjskiej w Serbii. Przedstawicielstwo to utrzymuje oficjalne kontakty dyplomatyczne z misją UNMIK, a nie z władzami centralnymi Republiki Kosowa¹¹³. Jak wskazywał w marcu 2012 r. ambasador FR w Serbii Aleksandr Konuzin, „Biuro Ambasady w Prisztinie pozwala nam na bieżąco śledzić wydarzenia w Kosowie, utrzymywać kontakty z władzami lokalnymi [tj. z serbskimi organami samorządowymi, funkcjonującymi na terytorium Kosowa – K.P.], prowadzić naszą politykę w odniesieniu do problemów regionu. Biuro jest akredytowane przy misji

ropeanwesternbalkans.com/2019/11/15/ewb-interview-carpenter-kosovo-wont-be-trumps-foreign-policy-success-in-2020/ [06.03.2020]; M. Jovičević, *Server za "Blic": SAD očekuje priznanje Kosova, Berlin potpunu normalizaciju, a Rusi žele DESTABILIZACIJU BALKANA*, Blic, 04.04.2018, <https://www.blic.rs/vesti/svet/server-za-blic-sad-ocekuje-priznanje-kosova-berlin-potpunu-normalizaciju-a-rusi-zele/9r7c1bg> [10.05.2020]; J. Samso, *Russia hits back as US takes lead in Kosovo-Serbia peace talks*, Euronews, 18.06.2020, <https://www.euronews.com/2020/06/18/russia-hits-back-as-us-takes-lead-in-kosovo-serbia-peace-talks> [12.09.2020].

¹¹³ Republic of Kosovo, Ministry of Foreign Affairs, Diplomatische Akademie, Wien, *Conference on Multilateral Diplomacy: Opportunities and Challenges for Kosovo's Membership in International Organisations, 24-25 November 2014 at the Diplomatic Academy of Vienna, in Vienna, Austria*, s. 16, 61, http://www.mfaks.net/ad/repository/docs/20150112140905_20150112_Vienna_Conference_Publication_PDF_compressed.pdf [10.04.2018].

ONZ i utrzymuje kontakty z innymi przedstawicielami społeczności międzynarodowej”¹¹⁴. Ambasador Konuzin podkreślał również, że biuro „nie utrzymuje kontaktów oficjalnych z władzami w Prisztinie”¹¹⁵.

Rozwiązanie to wynika z rezolucji 1244 Rady Bezpieczeństwa ONZ i pozwala na stałą obecność rosyjskiego personelu dyplomatycznego w Kosowie (poza formalnymi procedurami akredytacji, przewidzianymi w stosunkach między państwami), realizację szeregu klasycznych funkcji konsularnych na tym terytorium, utrzymywanie relacji z serbskimi środowiskami politycznymi w Kosowie, serbskim Uniwersytetem w Prisztinie (z siedzibą w Kosowskiej Mitrowicy) oraz Serbską Cerkwią Prawosławną. Jakkolwiek kosowscy Serbowie pozytywnie oceniają obecność biura FR w Kosowie i widzą w jego istnieniu element wsparcia politycznego ze strony Rosji, w ocenie kosowskich Albańczyków działania biura sprowadzają się do prowadzenia pod osłoną dyplomatyczną wrogiej penetracji Kosowa, z pewnością zaś

¹¹⁴ *Интервью посла России в Сербии А.В. Конузина журналу «Православие» 15 марта 2012 г., Посольство России в Республике Сербии, <http://www.ambasadarusije.rs/ru/novosti/intervju-posla-rossii-v-serbii-avkonuzina-zurnalul-pravoslavie-15-marta-2012-g> [14.09.2020]; A. Muhaxheri, „Shtëpia e Putinit” në Prishtinë s’i bën hesap institucionet e Kosovës, Indeks online, 06.10.2018, <https://indeksonline.net/shtepia-e-putinit-ne-prishtine-si-ben-hesap-institucionet-e-kosoves/> [15.09.2020].*

¹¹⁵ *Шта год да Србија уради, Русија ће је подржати, Нова српска политичка мисао, 02.09.2010, <http://www.nspm.rs/prenosimo/sta-god-da-srbija-uradi-ru-sija-ce-je-podrzati.html> [16.03.2020].*

nie przyczyniają się do poprawy relacji między władzami w Prisztinie i Moskwie¹¹⁶.

Północne Kosowo: zaplecze wpływów politycznych Rosji. Naturalnym zapleczem wpływów politycznych Rosji wśród ludności serbskiej północnego Kosowa są konserwatywno-prawicowe partie polityczne, lokalne organizacje i stowarzyszenia narodowo-patriotyczne oraz ultraprawicowe organizacje młodzieżowe. Na przestrzeni lat grupę tę tworzyły m.in. funkcjonujące do 2016 r. kosowskie struktury Demokratycznej Partii Serbii (*Demokratska stranka Srbiје*, DSS), struktury Serbskiej Partii Postępowej (*Srpska napredna stranka*, SNS), Serbska Rada Narodowa Północnego Kosowa i Metochii (*Srpsko nacionalno veće severnog Kosova i Metohije*), Towarzystwo Przyjaźni Serbsko-Rosyjskiej „Kosowskie Ognisko” (*Društvo srpsko-ruskog prijateljstva „Kosovsko ognjište”*), Towarzystwo Solidarności Serbsko-Słowiańskiej „Grigorij Stiepanowicz Szczerbina” (*Društvo srpsko-slovenske solidarnosti „Grigorije Stepanovič Ščerbina”*), Ruch Narodowy Serbów z Kosowa i Metochii „Ojczyzna” (*Narodni pokret Srba sa Kosova i Metohije „Otadžbina”*), Serbski Ruch „Drzwi” (*Srpski pokret Dveri*), Ruch Patriotyczny „Obraz” (*Otadžbinski pokret Obraz*), Narodowy Porządek

¹¹⁶ P. Kallaba, dz.cyt., s. 6; J. Bugajski, *Moscow's Balkan Front: The Kosova offensive*, CEPA, 06.11.2017, <https://www.cepa.org/moscows-balkan-front> [04.02.2020].

(*Nacionalni stroj*) oraz Serbski Ruch Narodowy 1389 (*Srpski narodni pokret 1389*)¹¹⁷.

Fot. 8. Siedziba Towarzystwa Solidarności Serbsko-Słowiańskiej „Grigorij Stiepanowicz Szczerbina” w Kosowskiej Mitrowicy

Fot. K. Pawłowski (2012)

Plakaty z wizerunkami przywódców państw zaliczanych przez Serbów do grupy „przyjaciół Serbii”, przedstawiające prezydenta Białorusi Alaksandra Łukaszenkę, premiera Rosji Dmitrija Miedwiediewa, prezydenta FR Władimira Putina oraz prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza, zawieszone u wejścia do siedziby towarzystwa. Z lokalu ko-

¹¹⁷ *Српско национално веће позива Русију да врати војнике у састав Кфор-а*, RTV, 27.02.2008, http://rtv.rs/sr_ci/politika/srpsko-nacionalno-vece-poziva-rusiju-da-vrati-vojnike-u-sastav-kfor-a_51041.html [06.09.2020]; S. Čongradin, *DSS, Obraz i huligani gorući problem u Mitrovici*, Danas, 17.06.2011, <https://www.danas.rs/politika/dss-obraz-i-huligani-goruci-problem-u-mitrovici/> [07.09.2020]; M. Teodorović, *RSE u kući desničarskog pokreta '1389' na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 22.12.2011, https://www.slobodnaevropa.org/a/rse_u_kuci_desnicarskog_pokreta_1389_na_severu_kosova/24430383.html [12.09.2020]; Centar za evroatlantske studije, dz.cyt., s. 78-79; M. Fićović, A. Zejneli-Loxha, *Ima li ruskog uticaja na Kosovu?*, Radio Slobodna Evropa, 23.12.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-rusija-uticaj-srbija-nis/28193020.html> [15.09.2020].

rzysłał także Ruch Narodowy Serbów z Kosowa i Metochii „Ojczyzna”, utworzony m.in. przez byłych członków DSS z Kosowa. W lutym 2017 r. lokal uległ doszczętnemu zniszczeniu wskutek spalania. Jakkolwiek oficjalną przyczyną pożaru była awaria instalacji elektrycznej, liderzy ruchu „Ojczyzna” wskazywali, iż było to wydarzenie nieprzypadkowe, za którym stał, ich zdaniem, ówczesny premier Serbii Aleksandar Vučić. Powodem rzekomego podpalenia miała być ostra krytyka ustaleń przyjętych przez władze Serbii w ramach dialogu z Kosowem, prowadzonego w Brukseli. Wzajemne oskarżenia i animozje stanowią egemplifikację tradycyjnego już wewnątrzserbskiego sporu politycznego między środowiskami konserwatywno-radykalnymi (i faktycznie prorosyjskimi) z północnego Kosowa a decydentami w Belgradzie¹¹⁸.

Środowiska polityczne, dominujące w północnym Kosowie, od lat oskarżają kolejne rządy Serbii o nadmierne ustępstwa w sprawie Kosowa i prowadzenie polityki zagrażającej integralności państwa oraz spoglądają z nadzieją w stronę Rosji, oczekując wsparcia politycznego z Kremla na rzecz odrzucenia „porozumień brukselskich”. Manifestacją sprzeciwu wobec działań władz w Belgradzie stał się masowy protest polityczny ok. 21 tys. Serbów z Kosowa, którzy w listopadzie 2011 r. skierowali do ambasady Federacji Rosyjskiej w Belgradzie oficjalne wnioski o przyznanie rosyjskiego obywatelstwa. Działanie to było w istocie zorganizowanym protestem politycznym i miało na celu symboliczne podkreślenie, że Serbowie zmuszeni są prosić o opiekę Rosję, ponieważ władze Serbii, pod presją państw Zachodu, godzą się na zbyt daleko idące

¹¹⁸ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie...*, s. 194; Severna Mitrovica: Podmetnut požar u blizini mosta na Ibru, Radio Slobodna Evropa, 07.02.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28294225.html> [17.09.2020]; Jakšić i Ristić optužili Vučića, Radio Kontakt Plus, 08.02.2017, https://www.radiokontaktplus.org/vesti/jaksic_i_ristic_optuzili_vucica/9309 [17.09.2020].

ustępstwa w sprawie Kosowa¹¹⁹. Ta nierealna i w dużym stopniu symboliczna inicjatywa niosła również ze sobą klarowne i niebezpieczne przesłanie polityczne. Jak wskazywała wówczas Jelena Milić, „[...] mając na uwadze nieskrywaną obecnie bliskość ambasadora Rosji z przedstawicielami Serbskiej Partii Postępowej i fakt, jak duży wpływ mają oni na wszystkie wydarzenia na północy Kosowa, staje się to coraz bardziej niebezpieczne... Myślę, że jest to działanie marketingowe, polityczne [...], ale nie należy lekceważyć jego ideologicznego i politycznego znaczenia”¹²⁰.

Serbowie z północnego Kosowa – pod ogólnym kierownictwem lokalnych liderów politycznych – potrafili również sprzeciwić się władzom w Belgradzie i zablokować implementację porozumień przyjętych w ramach dialogu w Brukseli. Jako przykład wskazać można niemal powszechny bojkot zawartych porozumień przez ludność serbską oraz blokady dróg i przejść administracyjnych/granicznych w północnym Kosowie (2011-2012). Jakkolwiek ówczesne władze w Belgradzie – na czele z prezydentem Serbii Borisem Tadićem – dystansowały się od blokad drogowych oraz wzywały do uspokojenia sytuacji w północnym Kosowie, poparcia protestującym konse-

¹¹⁹ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie...*, s. 177; B. Barlovac, *Kosovo Serbs Urged to Emigrate to Russia*, *Balkan Insight*, 17.11.2011, <https://balkaninsight.com/2011/11/17/russia-reviews-kosovo-serbs-request-for-citizenship/> [20.01.2020].

¹²⁰ O. Zorić, *Hiljade Srba sa Kosova zatražile rusko državljanstvo*, *Radio Slobodna Evropa*, 14.11.2011, https://www.slobodnaevropa.org/a/srbi_sa_kosova_zatrazi_li_rusko_drzavljanstvo/24390849.html [20.01.2020].

kwentnie udzielał ambasador Federacji Rosyjskiej Aleksandr Konuzin. Rosyjski dyplomata aktywnie – i nierzadko emocjonalnie – komentował wydarzenia w północnym Kosowie. Podkreślał również, że Rosja stoi na straży rezolucji 1244 Rady Bezpieczeństwa ONZ, uważnie śledzi wydarzenia w Kosowie i zawsze będzie wspierać kosowskich Serbów. Ambasador Konuzin zorganizował także prawie 300-tonowy transport pomocy humanitarnej (m.in. żywność i agregaty prądotwórcze), przywiezionej do Kosowa z Rosji przez 27 ciężarówek (TIR) oznaczonych napisami „Kosowskim Serbom od Federacji Rosyjskiej”. W daleko symbolicznym geście solidarności Rosji z kosowskimi Serbami Konuzin podarował cerkwi św. Dimitrija w Kosowskiej Mitrowicy dwie ikony, będące prezentem od premiera Rosji W. Putina. Ambasador Konuzin witany był w glorii i chwale przez kosowskich Serbów i stał się dla nich kimś w rodzaju bohatera ludowego. Charyzmatyczny (i kontrowersyjny) rosyjski dyplomata pozostawał również ulubieńcem środowisk konserwatywnych i nacjonalistycznych w Serbii, przez które określany był mianem „ambasadora Serbów w Serbii”¹²¹.

Polityczne zaangażowanie Konuzina w wydarzenia na północy Kosowa miało zapewne zademonstrować, że władze Rosji, w przeciwieństwie do uległych wobec nacisków Zachodu

¹²¹ *Konuzin Srbima na Kosovu: Rusija će uvijek biti uz vas*, *Nezavisne novine*, 16.12.2011, <https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Konuzin-Srbima-na-Kosovu-Rusija-ce-uvijek-biti-uz-vas/119748> [24.09.2020]; *Амбасадор Срба у Србију Александар Конузин напушта дипломатију*, СРБИН.инфо, 13.09.2012, <https://srbin.info/politika/ambasador-srba-u-srbiji-aleksandar-ko/> [24.09.2020].

władz w Belgradzie, bronią interesów Serbii i bezpieczeństwa Serbów w Kosowie, podkreślić tradycyjne więzi łączące narody rosyjski i serbski, osłabić przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi i prezydenckimi w Serbii Partię Demokratyczną (*Demokratska stranka*, DS), zorientowaną na UE, oraz pokazać Serbom, że jedyną nadzieją na zmianę niekorzystnej sytuacji w Kosowie pozostaje sojusz z mocarstwową Rosją¹²².

Fot. 9. Barykada na Głównym Moście w Kosowskiej Mitrowicy: manifestacja sprzeciwu Serbów wobec „zamykania” granicy Kosowa i Serbii oraz ustanawiania jurysdykcji władz Republiki Kosowa w północnym Kosowie

Fot. K. Pawłowski (2012)

Barykada po serbskiej stronie Głównego Mostu na rzece Ibar: faktyczna i symboliczna granica „albańskiego” i „serbskiego” Kosowa. Barykada nadzorowana przez członków lokalnej, serbskiej obrony cywilnej oraz zawieszane obok siebie flagi państwowe Serbii i Rosji¹²³.

¹²² Konuzin Srbima na Kosovu...; Konuzin Ante Portas, the Book of Srbo, 14.12.2011, <https://srbo-blog.tumblr.com/post/14231052148/konuzinanteportas> [24.09.2020].

¹²³ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie...*, s. 194.

Wbrew rozbudzonym oczekiwaniom wielu kosowskich Serbów zmiana powyborcza na najwyższych szczeblach władzy w Serbii w połowie 2012 r., związana z wygraną SNS, nie doprowadziła do odrzucenia dotychczasowej polityki państwa w sprawie Kosowa, ale faktycznie do jej wzmocnienia i kontynuacji dialogu z władzami w Prisztinie pod presją postępów Serbii na drodze do członkostwa w UE¹²⁴.

Pod dojściu do władzy SNS zaangażowanie Rosji w północnym Kosowie – ku rozczarowaniu lokalnych środowisk politycznych – osłabło, zapewne wskutek zakulisowych ustaleń między decydentami w Belgradzie i Moskwie. Faktyczny zawód z powodu wycofanej postawy Kremla i poparcia udzielanego „reżimowi Vučića” nie zmienił jednak ufności Serbów z północnego Kosowa w moc sprawczą oraz potęgę Rosji. Jej potwierdzeniem jest list otwarty ruchu „Ojczyzna” z 28 czerwca 2018 r. do prezydenta Federacji Rosyjskiej W. Putina, w którym organizacja ta w imieniu kosowskich Serbów zwraca się z prośbą o wsparcie Rosji na arenie międzynarodowej oraz przeciwstawienie się działaniom obecnych władz Serbii, które – jak argumentują autorzy listu – w ramach dialogu z władzami w Prisztinie skłonne są do akceptacji niekorzystnego kompromisu w sprawie Kosowa¹²⁵.

¹²⁴ Tamże, s. 141-142; Драгана Трифковић: Косово као централна тема српско-руских односа, Станје ствари, 28.03.2018, <https://stanjestvari.com/2018/03/26/kosovo-kao-tema-srpsko-ruskih-odnosa/> [24.02.2020].

¹²⁵ М. Јакшић, Нису ни Руси безгрешни, Нова српска политичка мисао, 18.05.2016, <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/nisu-ni-rusi-bezgresni.html> [10.03.2020]; «Вь

Fot. 10. Plakaty z wizerunkiem prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina w północnej Kosowskiej Mitrowicy

Fot. K. Pawłowski (2018)

Istnieje wiele powodów, by uznać, że ludność serbska mieszkająca na obszarze byłej Jugosławii poza terytorium Serbii stanowi społeczność najbardziej prorosyjską. Dotyczy to z pewnością kosowskich Serbów, funkcjonujących od ponad 20 lat w warunkach zamrożonego konfliktu politycznego, w bezpośredniej bliskości albańskiej większości mieszkańców Kosowa. Prezydent Putin cieszy się szczerym uznaniem kosowskich Serbów. Jego wyrazem jest m.in. stanowisko serbskich władz samorządowych czterech gmin północnego Kosowa, które 15 marca 2011 r. podjęły decyzję o przyznaniu prezydentowi FR W. Putinowi statusu honorowego obywatela Kosowa i Metochii w uznaniu jego zasług dla zachowania integralności terytorialnej Serbii. Innym przejawem popularności rosyjskiego przywódcy była ekspresja radości Serbów z powodu zwycięstwa Putina w wyborach prezydenckich w Rosji w dniu 4 marca 2012 r. Po ogłoszeniu

– *наша единственная надежда»: косовские сербы написали письмо Путину*, EurAsia Daily, 28.06.2018, <https://eadaily.com/ru/news/2018/06/28/vy-nasha-e-dinstvennaya-nadezhda-kosovskie-serby-napisali-pismo-putinu> [10.03.2020].

wstępnych wyników głosowania na głównych ulicach Kosowskiej Mitrowicy pojawiły się samochody z flagami serbskimi i rosyjskimi, trąbiono i strzelano na wiwat. Zgromadzeni Serbowie skandowali również „Serbia-Rosja!”, „Władimir Putin!”, „Rosja-Serbia, nie potrzebujemy Unii [UE]!”. O popkulturowej popularności osoby obecnego prezydenta FR świadczy również fakt, że w graniczącym z Kosowską Mitrowicą mieście Zvečan znajduje się kawiarnia „Cyrlica”, której wejście zdobi graffiti przedstawiające wznoszącego toast prezydenta Putina. W kontekście popularności prezydenta Putina i dominującego przekonania o istotnym wsparciu ze strony Rosji Rada Trajković stwierdza sarkastycznie, że kosowscy Serbowie ufają bardziej Putinowi niż władzom w Belgradzie („mają zaufanie do Putina, ale nie wiadomo, skąd je biorą”)¹²⁶.

Sytuacja ta oznacza, że Rosja niezmiennie pozostaje jednym z kluczowych punktów odniesienia w ramach – nierzadko bardzo ostrego – dyskursu politycznego między władzami w Belgradzie i Serbami z północnego Kosowa. Pokazuje również, że wyciszeni wskutek faktycznej presji politycznej władz Serbii lokalni przywódcy polityczni z północnego Kosowa konsekwentnie uznają Rosję za najważniejszego sojusznika w sprawie Kosowa, oczekują bardziej zdecydowanych działań Rosji w obronie integralności terytorialnej Serbii, manifestują swoje – odmienne od władz w Belgradzie – stanowisko w kwestii rozwiązania problemu Kosowa oraz

¹²⁶ A. Ведерников, *Владимир Путин стал почетным гражданином сербского Косово*, Российская газета, 16.03.2011, <https://rg.ru/2011/03/16/kosovo-site-anons.html> [26.04.2020]; У Косовској Митровици славе Путинову победу, Српске новине, 05.03.2012, <http://www.srpskenovinecg.com/srbijairs/33-srbija-srs/13178-putin-kosovska-mitrovica> [26.04.2020]; M. Fićović, A. Zejneli-Loxha, *Sever Kosova...*; L. Cvetković, *Sluša li Srpska lista Moskvu: 'Odgovoriću vam drugi dan'*, Radio Slobodna Evropa, 03.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-izbori-kosovo/28770764.html> [20.07.2020]; D. Heler, *Russia, North Kosovo and Kosovo Serbs: What are the connections?*, European Western Balkans, 12.11.2018, <https://europeanwesternbalkans.com/2018/11/12/russia-north-kosovo-kosovo-serbs-connections/> [21.09.2020].

last but not least dążą do rozwijania bezpośrednich kontaktów z władzami na Kremlu z pominięciem oskarżanych o konformizm decydentów w Belgradzie¹²⁷.

2. Wpływy rosyjskie w społeczeństwie

Jakkolwiek większość mieszkańców Kosowa zorientowana jest na Stany Zjednoczone i Unię Europejską¹²⁸, tradycyjną grupę prorosyjską na terytorium Kosowa stanowi mniejszość serbska, żyjąca w enklawach rozsianych na południe od rzeki Ibar oraz zamieszkująca graniczący z Serbią i będący superenklawą obszar północnego Kosowa¹²⁹.

Obiektywną popularność Rosji i jej przywódców wśród ludności serbskiej w Kosowie warunkuje szereg czynników. Zaliczyć do nich należy: świadomość serbsko-rosyjskiej bliskości kulturowej; serbską pamięć historyczną, przypisującą Rosji i Rosjanom rolę tradycyjnych „przyjaciół Serbii”; traumatyczne wydarzenia wojny i okresu powojennego; in-

¹²⁷ D. Heler, dz.cyt.; Почему посольство России игнорирует косовских сербов?, EurAsia Daily, 08.10.2019, <https://easaily.com/ru/news/2019/10/08/pochemu-posolstvo-rossii-ignoriruet-kosovskih-serbov> [22.03.2020].

¹²⁸ Kosowscy Albańczycy żywią szczerą wdzięczność wobec państw Zachodu – a przede wszystkim Stanów Zjednoczonych – za pomoc w „wyzwoleniu Kosowa” spod władzy Belgradu oraz konsekwentne wspieranie państwowości Kosowa. W efekcie, jak stwierdza Faton Bislimi, albańska populacja Kosowa należy do „[...] najbardziej proamerykańskiej i prozachodniej ludności na świecie”. Zob.: F. Bislimi, *Kosova: The Making of a European State or a State in Europe?*, [w:] *Newborn Kosova. Some Development and Public Policy Challenges*, red. F. Bislimi, Prishtina–Houston 2008, s. 121; K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 333.

¹²⁹ Ю. Петровская, *Косово и Россия...*; D. Heler, dz.cyt.

dywidualne i grupowe poczucie doznanej krzywdy; obawy o utratę tożsamości w sytuacji integracji z albańską większością; bliskie – w wymiarze religijnym i instytucjonalnym – relacje między Serbską Cerkwią Prawosławną i Rosyjską Cerkwią Prawosławną; brak zaufania lub sprzeciw wobec działań władz Serbii w odniesieniu do Kosowa; poczucie niezrozumienia, ignorowania lub/i opuszczenia („porzucenia”) kosowskich Serbów przez władze w Belgradzie; wreszcie podatność na symboliczne gesty, sygnały polityczne i deklaracje płynące z Moskwy, podkreślające konsekwentne wsparcie Rosji dla Serbów w Kosowie¹³⁰.

Jednym z języków obcych, jakiego w serbskich szkołach podstawowych i średnich działających w Kosowie uczą się młodzi Serbowie, jest język rosyjski, zaś na wydziale filozofii serbskiego Uniwersytetu w Prisztinie (z siedzibą w północnej Kosowskiej Mitrowicy) istnieje kierunek studiów: język rosyjski i literatura. Nauka języka rosyjskiego przez kosowskich Serbów znajduje wsparcie ze strony organizacji i instytucji rosyjskich, ponieważ w naturalny sposób sprzyja promocji kultury i języka rosyjskiego poza granicami Rosji, wzmacnia świadomość bli-

¹³⁰ L. Cvetković, *Sluša li Srpska lista Moskvu...*; Ю. Петровская, *Косово и Россия...*; (VIDEO) ANALIZA CIA: PUTIN BRANI KOSOVO KAO DA JE NJEGOVO: Amerikanci u problemu, više neće moći da rade šta hoće!, Informer, 28.06.2018, <https://informer.rs/vesti/politika/387287/video-analiza-cia-putin-brani-kosovo-kao-njegovo-amerikanci-problemu-vise-nece-moci-rade-sta-hoce> [23.09.2020]; „Putin brani Kosovo od zlih sila” i ostale ruske bajke, Raskrikavanje, 28.06.2018, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=Putin-brani-Kosovo-od-zlih-sila-i-ostale-ruske-bajke--194> [23.09.2020].

skości kulturowej między Rosjanami i Serbami oraz ogranicza proces latynizacji (i westernizacji) języka serbskiego¹³¹.

Jedną z najbardziej rusofilskich społeczności na Bałkanach i w samym Kosowie stanowi ludność serbska z północnego Kosowa. Obszar ten (tj. gminy Severna Mitrovica, Zvečan, Zubin Potok, Leposavić) zamieszany jest w ponad 93% przez kosowskich Serbów oraz przedstawicieli innych grup mniejszości i stanowi „bastion prorosyjski” na terytorium Kosowa¹³². Sympatie prorosyjskie wśród społeczności serbskiej w północnym Kosowie są w istocie tak duże i oczywiste, że – jak w kontekście nastrojów na północy Kosowa wskazywał w 2011 r. Władimir Sołowjow – „[...] wśród kosowskich Serbów przywódcy rosyjscy są bardziej popularni niż serbscy – ci, któ-

¹³¹ Przykładowo w listopadzie 2018 r. uczniowie serbskiego gimnazjum w Kosowskiej Kamenicy otrzymali podręczniki do nauki języka rosyjskiego, подарowane przez Rosyjską Misję Humanitarną (Русская Гуманитарная Миссия, РГМ). Zob.: П. Росич, *Русский язык изучает каждый десятый школьник в Сербии*, Senica.ru, 10.02.2012, <http://www.senica.ru/serbia/news/russkiy-yazyk-izuchaet-kazhdy-desyatyy-shkolnik-v-serbii> [24.09.2020]; О. Радић, *Руски пријатељи посетили Косово и Метохију*, Православље.RU, 02.11.2013, <https://srpska.pravoslavie.ru/59370.html> [24.09.2020]; *Руска хуманитарна мисија уручила уџбенике за руски језик деци са Косова (видео)*, Sputnik, 08.11.2018, <https://rs.sputniknews.com/videoclub/20181108117764241-Rusija-udzbenici-ruski-jezik/> [24.09.2020]; С. Минаков, *«Закрывать “сербский вопрос” в Косово не удаётся»*, Столетие, 04.12.2018, http://www.stoletie.ru/slavyanskoe_pole/zakryt_serbskij_vopros_v_kosovo_ne_udajotsa_460.htm [24.09.2020].

¹³² B. Trivić, *Preko Putina do birača na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 14.09.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-izbori-srpska-lista-rusija-putin/28733700.html> [30.08.2020].

rzy znajdują się w Belgradzie”¹³³. Mimo upływu lat opinia ta nadal w dużym stopniu definiuje specyfikę skomplikowanych relacji między władzami Serbii oraz mieszkańcami północnego Kosowa¹³⁴. Nastroje prorosyjskie i nadzieje związane z Rosją wśród Serbów z północnego Kosowa prowadzą do wniosku, iż – jak stwierdzają Maja Fićović i Amra Zejneli-Loxha – „wiara w gotowość Rosji do poniesienia ofiary w sprawie Serbii tutaj nie jest mitem czy też wyłącznie tematem historycznym”¹³⁵. *Soft power* Rosji wśród kosowskich Serbów wzmacniają eksponowane w mediach serbskich narracje o rosnącej potędze Rosji oraz niezłomnym i zdecydowanym zaangażowaniu Moskwy w ochronę interesów Serbii i Serbów (w tym o rzekomej gotowości Rosji do interwencji militarnej w północnym Kosowie)¹³⁶.

¹³³ В. Соловьев, *Чем сербство успокоится: Северное Косово готово стать Южной Осетией*, Коммерсантъ, 28.11.2011, <https://www.kommersant.ru/doc/1825838> [25.05.2020].

¹³⁴ Jak wskazywali we wrześniu 2017 r. reporterom Radia Wolna Europa mieszkańcy Kosowskiej Mitrowicy, „Rosję postrzegam jako przyjaciela. To są nasi najwięksi przyjaciele od setek lat, nie tylko obecnie”, „[...] tutaj ludzie liczą głównie na Rosję. [...] Nie wiemy, o czym się negocjuje w Brukseli”. Innym przejawem daleko idącego uznania dla Rosji było zachowanie przypadkowo napotkanego starszego mężczyzny, który w lipcu 2012 r. w Kosowskiej Mitrowicy z nieukrywaną dumą pokazywał autorowi niniejszej publikacji papierowe zdjęcie, na którym widniał wraz z ambasadorem Rosji A. Konuzinem i które nosił przy sobie w charakterze ważnej osobistej pamiątki. Zob.: M. Fićović, A. Zejneli-Loxha, *Sever Kosova uzda se u Rusiju*, Radio Slobodna Evropa, 29.09.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28764163.html> [10.09.2020]; Badania własne w Kosowie (2012).

¹³⁵ M. Fićović, A. Zejneli-Loxha, *Sever Kosova...*

¹³⁶ Tamże; (VIDEO) SRBIJA I RUSIJA ĆE OSLOBODITI KOSOVO I CRNU GORU! Američki vojni analitičar: RAT ĆE BITI VELIKIH RAZMERA!, Informer, 16.08.2018, <http://informer>.

Fot. 11. Jasna deklaracja polityczna: flagi państwowe Serbii i Rosji wywieszone wzdłuż głównej ulicy północnej Kosowskiej Mitrowicy, miasta „podzielnego” na część albańską (południową) i serbską

Fot. K. Pawłowski (2018)

Rozgoryczeni Serbowie z północnego Kosowa opowiadają się za sojuszem Serbii z Rosją, żywią nadzieję na zwiększone zaangażowanie Rosji w sprawie Kosowa oraz niezmiennie widzą w Moskwie prawdziwego obrońcę serbskich interesów narodowych. Niezwykle krytykują i oskarżają również kolejne rządy w Belgradzie o nadmierną uległość wobec żądań Zachodu, zmuszanie kosowskich Serbów do włączenia się w funkcjonowanie „instytucji prisiężnych” oraz „sprzedaż” kosowskich Serbów za cenę postępów Republiki Serbii na drodze do UE¹³⁷.

rs/vesti/politika/393547/video-srbija-rusija-osloboditi-kosovo-crn-goru-americki-vojni-analiticar-rat-biti-velikih-razmera [04.10.2020]; K. Kovačević, *Laž da Putin šalje vojsku na Kosovo*, Raskrinkavanje, 20.06.2019, <https://www.raskrinkavanje.me/analiza/laz-da-putin-salje-vojsku-na-kosovo> [04.10.2020].

¹³⁷ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie...*, s. 175-177.

Fot. 12. Pomnik rosyjskiego konsula Grigorija Stiepanowicza Szerbiny w północnej Kosowskiej Mitrowicy oraz flagi państwowe Serbii i Rosji

Fot. K. Pawłowski (2012)

Grigorij Stiepanowicz Szerbina (1868-1903) był konsulem cesarskiej Rosji w Kosowskiej Mitrowicy, będącej na początku XX w. częścią osmańskiej Turcji. W serbskiej interpretacji rosyjski konsul, który pełnił swą misję dyplomatyczną na niestabilnym pograniczu i zginął z ręki albańskiego zamachowca, pozostaje symbolem tradycyjnej przyjaźni i braterstwa Serbii oraz mocarstwowej Rosji. Na pomniku zamieszczono inskrypcję o treści: „Jestem pierwszą ofiarą w nowej serbskiej historii [w walce] o wyzwolenie Starej Serbii. Ostatnie słowa konsula Szerbiny”¹³⁸.

¹³⁸ Tamże, s. 193; Društvo srpsko-slovenske solidarnosti „Grigorije Stepanovič Ščerbina” Kosovska Mitrovica, *Grigorije Stepanovič Ščerbina, konzul srpsko-ruskog priateljstva*, <http://www/dssss-scerbina.co.rs/scerbinao1.htm> [23.07.2016].

Fot. 13. „Kosowo to Serbia, Krym jest Rosją”: mural w języku rosyjskim i serbskim w Kosowskiej Mitrowicy, wyrażający poparcie dla rewizjonistycznej polityki Rosji na obszarze poradzieckim oraz gloryfikujący tradycyjny sojusz serbsko-rosyjski

Fot. K. Pawłowski (2018)

Wielu kosowskich Serbów z nadzieją patrzy na rosnącą asertywność (*vel* rewizjonizm i nieprzewidywalność) Kremla w polityce międzynarodowej. Wśród części kosowskich Serbów dostrzec można także nadzieje na historyczne *déjà vu*, a więc romantyczną wizję wsparcia Serbii przez „powracającą” na Balkany Rosję, która ponownie (tj. na wzór interwencji cesarskiej Rosji w obronie uciskanych przez Turcję narodów bałkańskich), we właściwym i nieodległym momencie, wesprze Serbów w odzyskaniu terytorium Kosowa¹³⁹. Jak pisze Jovana Georgievski, „[...] historia z Krymem wygląda zachęcająco dla tych, którzy uważają: zmiana układu sił w polityce międzynarodowej może pozwolić na zmianę sytuacji, jeśli trzeba – siłą. Dlatego analogie krymsko-kosowskie są dość popularne w serbskich kręgach patriotycznych”¹⁴⁰. Narracje prorosyjskie w przestrzeni publicznej północnego Kosowa są wspierane przez Rosję. Jewgienij Primakow Jr. wska-

¹³⁹ K. Pawłowski, *Konflikt serbsko-albański w Kosowie...*, s. 177.

¹⁴⁰ Й. Георгиевски, *Косово как «сербский Крым». Россия ищет свой шанс на Балканах*, Крым.Реалии, 16.12.2019, <https://ru.krymr.com/a/kosovo-kak-serbskiy-krym-rossiya-na-balkanah/30326813.html> [29.08.2020].

zywał w kwietniu 2019 r., że strona rosyjska wydała 90 tys. EUR na graffiti w Kosowie, podkreślające braterstwo Rosji i Serbii. W efekcie część tego rodzaju sztuki ulicznej to w istocie inspiracja (ve/ zamówienie) z Rosji¹⁴¹.

Pozytywny wizerunek Rosji wśród społeczności serbskiej w Kosowie wzmacnia również polityzacja elementów kulturowych oraz wsparcie polityczne, duchowe i finansowe na rzecz zachowania dziedzictwa prawosławia i obecności Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w Kosowie, płynące ze strony Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i władz na Kremlu¹⁴². Jak stwierdza w tym kontekście Pëllumb Kallaba, „czynnik religijny stanowi ważny element wpływu rosyjskiego w Kosowie, realizowanego przez Serbską Cerkiew Prawosławną. Poprzez wsparcie polityczne dla instytucji religijnych Rosja dąży do zachowania i wzmocnienia [...] więzi emocjonalnej ze społecznością serbską w Kosowie”¹⁴³.

Last but not least, każdego roku ponad 1000 obywateli Federacji Rosyjskiej odwiedza Kosowo (np. w 2015 r. były to 1274 osoby)¹⁴⁴. Są to m.in. dziennikarze, pracownicy organizacji międzynarodowych, członkowie personelu dyplomatycznego FR, studenci, turyści, pracownicy rosyjskich

¹⁴¹ E. Primakov, *Про российскую гуманитарную политику (большой текст)*, Facebook, 03.04.2019, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10216913537383015&id=1602777439 [19.10.2020].

¹⁴² P. Kallaba, dz.cyt., s. 3-4, 11-13, 29; N. Ahmeti, A. Zejneli-Loxha, *Rusije nema na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 03.05.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-kosovo-ruski-uticaj/29206470.html> [17.09.2020]; D. Heler, dz.cyt.

¹⁴³ P. Kallaba, dz.cyt., s. 4.

¹⁴⁴ Tamże, s. 3-4, 25.

organizacji pozarządowych oraz funkcjonariusze rosyjskich służb specjalnych (np. 9 stycznia 2020 r. w proteście zorganizowanym w serbskiej enklawie w Gračanicy przeciwko ustawie o wolności wyznania w Czarnogórze uczestniczyło trzech obywateli rosyjskich, z których jeden był funkcjonariuszem rosyjskiego wywiadu wojskowego, *Главное разведывательное управление*, GRU). W perspektywie albańskiej wizyty te nierzadko sprowadzają się do wrogiej manifestacji i propagandy, podsycania serbskiego nacjonalizmu, wzmacniania sympatii dla Rosji wśród kosowskich Serbów, penetracji Republiki Kosowa, a w skrajnej postaci – do destabilizacji wewnętrznej Kosowa¹⁴⁵.

3. Wpływy rosyjskie w obszarze gospodarki i energetyki

Obecność w Kosowie towarów rosyjskich jest bardzo ograniczona z uwagi na odmowę uznania Republiki Kosowa i brak stosunków dyplomatycznych między Rosją i Kosowem. Produkty pochodzące z Rosji, które trafiają do Kosowa, to przede wszystkim blacha dachowa, panele drewniane i napoje alkoholowe. Według danych władz Kosowa w 2017 r. do Kosowa sprowadzono towary rosyjskie o łącznej wartości ok. 7 mln EUR. Wpływy ekonomiczne Rosji w Kosowie są zatem nie-

¹⁴⁵ *Agjenti rus me plan për trazira në Prizren*, Gazeta e Re, 13.01.2020, <https://www.gazetaere.com/agjenti-rus-me-plan-per-trazira-ne-prizren/> [11.10.2020]; *Напомечте сербов в Косово заметили сотрудника ГРУ РФ*, Европейская правда, 13.01.2020, <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/01/13/7105044/> [19.10.2020].

wielkie i sprowadzają się do obecności produktów rosyjskich na terytorium północnego Kosowa, zamieszkanego w większości przez ludność serbską¹⁴⁶.

Do północnego Kosowa importowane są również produkty naftowe z Serbii, które – w wyniku współpracy między biznesmenami serbskimi i albańskimi – trafiają też dalej na południe, tj. do konsumentów albańskich w Kosowie. Dane z 2017 r. pokazują, że ok. 9% paliw importowanych do Kosowa pochodzi z Serbii i przynajmniej w części jest to produkt uprzednio importowany z Rosji. Z uwagi na fakt, iż udziałowcem większościowym dominującego na rynku serbskim holdingu naftowo-gazowego *Naftna Industrija Srbije (NIS)* jest rosyjskie przedsiębiorstwo *Gazprom Neft*, w perspektywie albańskiej import produktów paliwowych z Serbii stanowi działanie potencjalnie niebezpieczne, grożące powstaniem zależności energetycznej Kosowa od „ropy rosyjskiej”¹⁴⁷. Jak stwierdziła w 2016 r. – w odniesieniu do napływu na terytorium Kosowa paliw pochodzących z Serbii – minister ds. dialogu w rządzie Republiki Kosowa Edita Tahiri, „powinniśmy być maksymalnie ostrożni w celu uniemożliwienia powstania wpływów rosyjskich w Kosowie, ponieważ może to stanowić zagrożenie dla

¹⁴⁶ N. Ahmeti, A. Zejneli-Loxha, *Rusije nema na Kosovu...*

¹⁴⁷ P. Kallaba, dz.cyt., s. 24-25; N. Ahmeti, *Prej cilave shtete importon naftë Kosova?*, Radio Evropa e Lirë, 20.10.2017, <https://www.evropaelire.org/a/prej-cilave-shtete-importon-nafte-kosova-/28806391.html> [24.09.2020]; N. Ahmeti, A. Zejneli-Loxha, *Rusije nema na Kosovu...*

bezpieczeństwa narodowego naszego państwa, może również przedstawiać zagrożenie geostrategiczne dla Kosowa i regionu”¹⁴⁸.

Fot. 14. Jedna ze stacji benzynowych w północnym Kosowie, sprzedających paliwa sprowadzane z Serbii

Fot. K. Pawłowski (2018)

Uroczyscie otwarta w grudniu 2016 r. stacja paliw w północnej Kosowskiej Mitrowicy, oznaczona logo koncernu *Naftna Industrija Srbije* (NIS). Na terytorium Kosowa NIS formalnie nie prowadzi sprzedaży detalicznej paliw. Na stacjach w północnym Kosowie oznaczonych znakiem firmowym NIS sprzedaż tę realizuje lokalna firma *Sekos* z północnego Kosowa, prowadząca działalność gospodarczą zgodnie z prawem Kosowa. Paliwa oferowane na stacjach pochodzą z Serbii, z koncernu NIS, którego większość

¹⁴⁸ M. Fićović, A. Zejneli-Loxha, *Nove pumpe NIS-a uprkos protivljenju Kosova*, Radio Slobodna Evropa, 15.12.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nis-kosovo-djuric-tahiri/28178518.html> [24.09.2020].

wym udziałowcem od 2008 r. jest rosyjska spółka *Gazprom Neft*. Z punktu widzenia władz w Prisztinie napływ do Kosowa paliw z Serbii zwiększa obecność ekonomiczną i rozszerza wpływy rosyjskie na terytorium Republiki Kosowa oraz stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa¹⁴⁹.

Specyficzną formę rosyjskiej obecności ekonomicznej w Kosowie stanowi pomoc charytatywna, określana mianem pomocy humanitarnej, kierowana do serbskiej ludności Kosowa (żywność, leki, sprzęt medyczny itp.). Jakkolwiek skala tej pomocy jest w istocie ograniczona, ma ona istotne znaczenie polityczne i symboliczne, wzmacnia bowiem tradycyjne przekonanie na temat przyjaźni obu narodów oraz pozytywny obraz Rosji wśród serbskiej ludności Kosowa¹⁵⁰.

Nie ulega wątpliwości, że kosowscy Albańczycy stanowią jedną z najbardziej proamerykańskich grup społecznych i z nieufnością odnoszą się do Rosji, widząc w niej przyjaciela Serbii oraz otwartego wroga kosowskiej państwowości. Postacią, która łączy jednak oba bieguny światowej polityki, jest Behgjet Pacolli: były prezydent, wicepremier i minister spraw zagranicznych Kosowa oraz szef partii politycznej Sojusz Nowego Kosowa (*Aleanca Kosova e Re*, AKR). Pacol-

¹⁴⁹ Tamże; *Uprkos zabrani, Đurić u Kosovskoj Mitrovici, počela sa radom NIS-ova pumpa*, KoSSev, 15.12.2016, <https://kossev.info/uprkos-zabrani-djuric-u-kosovskoj-mitrovici-pocela-sa-radom-nis-ova-pumpa/> [24.09.2020].

¹⁵⁰ Przykładowo w czerwcu 2020 r. w enklawie serbskiej w Gračaniczy Rosyjska Misja Humanitarna we współpracy z Serbską Cerkwią Prawosławną przekazała ponad 300 paczek z żywnością i artykułami pierwszej potrzeby dla rodzin wielodzietnych. Zob.: P. Kallaba, dz.cyt., s. 25; N. Ahmeti, A. Zejneli-Loxha, *Rusije nema na Kosovu...*; *Нови пројекат Руске хуманитарне мисије на Косову и Метохији*, Русская Гуманитарная Миссия, 05.06.2020, <https://rh.m.rs/novi-projekat-ruske-humanitarne-misije-na-kosovu-i-metohiji/> [09.10.2020].

li to również – a może przede wszystkim – znany na całym świecie biznesmen, założyciel, prezes i dyrektor generalny zarejestrowanej w Szwajcarii korporacji transnarodowej Mabetex Group, świadczącej usługi inżynieryjno-budowlane i inne (m.in. z zakresu mediów, bankowości, ubezpieczeń i hotelarstwa) w 18 państwach w różnych regionach świata, w tym w Azji Centralnej¹⁵¹.

Od 1991 r. firma prowadziła działalność gospodarczą także na terytorium Rosji, a wartość lukratywnych kontraktów budowlanych Mabetexu, zawartych z władzami rosyjskimi w latach 90., szacuje się na ok. 300 mln USD. Najważniejszym i najbardziej prestiżowym kontraktem była z pewnością głęboka – i pełna imperialnego przepychu – renowacja Wielkiego Pałacu Kremlowskiego, oficjalnej rezydencji prezydenta Federacji Rosyjskiej (1995-1996). W uznaniu zasług w czerwcu 1997 r. Behgjet Pacolli został odznaczony Nagrodą Państwową Federacji Rosyjskiej w dziedzinie literatury i sztuki (*Государственная премия Российской Федерации в области литературы и искусства*)¹⁵².

Specyfika bliskich relacji biznesowych Mabetexu z władzami na Kremlu doprowadziła w 1998 r. do wybuchu gło-

¹⁵¹ Pacolli: *Bogatstvo je i osećaj za javno dobro*, Radio Slobodna Evropa, 22.03.2014, <https://www.slobodnaevropa.org/a/pacolli-bogatstvo-je-i-osecaj-za-javno-dobro/25305949.html> [20.10.2020]; Mabetex Group, *Global engineering and construction corporation*, <http://www.mabetex.com/en/intro.html> [20.10.2020].

¹⁵² T. Hundley, Z. Bembic, *Why Does Everyone Know Behgjet Pacolli?*, Chicago Tribune, 19.09.1999, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1999-09-19-9909190284-story.html> [20.10.2020].

śnego skandalu korupcyjnego, sięgającego najbliższego otoczenia prezydenta Borysa Jelcyna, m.in. Pawła Borodina, szefa działu gospodarczego administracji prezydenta. Afera przyczyniła się do dalszego osłabienia wizerunku prezydenta Jelcyna oraz wzmocnienia pozycji ówczesnego szefa Federalnej Służby Bezpieczeństwa FR (*Федеральная служба безопасности*, FSB) W. Putina, który w 1999 r. przyczynił się do skompromitowania i dymisji prokuratora generalnego Jurija Skuratowa, badającego sprawę Mabetexu¹⁵³.

B. Pacolli, multimilioner i aktywny przedsiębiorca, posiada kontakty biznesowe w wielu miejscach na świecie – od Waszyngtonu po Astanę. Fakt, iż wzbogacił się na niejasnych kontraktach rządowych w Rosji, obracał się na szczytach władzy w Moskwie i na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat realizował szereg intratnych kontraktów w państwach, w których Rosja ma ogromne wpływy (m.in. w Kazachstanie), prowadzi do przypuszczenia, że nadal posiada dobre kontakty w świecie rosyjskiej polityki i biznesu. Z punktu widzenia przeciwników politycznych Pacollego jego związki biznesowe z Rosją i obszarem poradzieckim stawiają go w pozycji zależnej od władz rosyjskich oraz nasuwają wątpliwości odnośnie do zakresu jego powiązań z Rosją. Równocześnie pozostaje faktem, że B. Pacolli przez lata wykorzystywał

¹⁵³ Л. Никитинский, *Лицом к событию: Юрий Скуратов*, Радио Свобода, 30.01.2000, <https://www.svoboda.org/a/24197985.html> [20.10.2020]; RUSSIA: MABETEX ALLEGED CORRUPTION INVESTIGATION LATEST, AP Archive, 21.07.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=a5-R9C4taxg> [20.10.2020].

swoje powiązania biznesowe i prowadził indywidualne działania lobbingowe w wielu regionach świata na rzecz uznania niepodległości Kosowa¹⁵⁴.

4. Wpływy rosyjskie w obszarze obrony i bezpieczeństwa

Narracje rosyjskie na temat Kosowa. Z punktu widzenia władz w Prisztinie istotnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa i jego wizerunku międzynarodowego pozostaje konsekwentnie wroga retoryka rosyjska w odniesieniu do państwowości Kosowa. Oficjalne oświadczenia i wypowiedzi rosyjskich decydentów na temat Kosowa na forum międzynarodowym (m.in. w ramach organizacji międzynarodowych, takich jak ONZ czy OBWE) oraz rosyjski przekaz medialny (vide treści prezentowane przez portal *Sputnik*) konsekwentnie odrzucają, dyskredytują i kryminalizują państwowość Kosowa oraz definiują Kosowo jako obszar trwale niestabilny, zagrażający bezpieczeństwu regionu, terytorium przemocy i bezprawia opanowane przez albańskie struktury przestępczości zorganizowanej, bazę dla międzynarodowego islamskiego terroryzmu itp. W odniesieniu do władz w Prisztinie wskazuje się m.in. na: systemową

¹⁵⁴ V. Musliu, *Pacolli Lobbies for Kosovo in Africa*, *Balkan Insight*, 13.05.2009, <https://balkaninsight.com/2009/05/13/pacolli-lobbies-for-kosovo-in-africa/> [21.10.2020]; R. Coalson, *Kosovo's New President Takes Office Amid Controversy*, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 24.02.2011, https://www.rferl.org/a/kosovo_president_takes_office_controversy/2319676.html [21.10.2020].

dyskryminację, zastraszanie, przemoc i ekspulsję ludności serbskiej; działania bezprawne, prowokacyjne i ekspansywne (m.in. agresywne dążenia do podporządkowania serbskiego, północnego Kosowa oraz stworzenia Wielkiej Albanii); konsekwentne sabotowanie porozumień, wypracowanych w ramach prowadzonego w Brukseli dialogu z Serbią itd.¹⁵⁵

W oczywisty sposób nieprzychylnie Kosowu oficjalne stanowisko Rosji i przekaz mediów rosyjskich (nierzadko bliski celowej manipulacji, dezinformacji i wrogiej propagandy) stanowią wzmocnienie dla postaw nacjonalistycznych, pro-rosyjskich i antyzachodnich wśród kosowskich Serbów, upowszechniają także swoisty „dyskurs moskiewski” na temat Kosowa na forum międzynarodowym¹⁵⁶.

Rosyjsko-Serbskie Centrum Humanitarne w Niszu: wyzwanie długoterminowe. Z punktu widzenia władz Kosowa niepokój budzi istnienie i działalność Rosyjsko-Serbskiego Centrum Humanitarnego w Niszu (Российско-сербский гуманитарный центр, RSHC). Centrum to znajduje się w bliskim sąsiedztwie Kosowa, ok. 100 km od Prisztiny. Jakkolwiek władze w Moskwie konsekwentnie podkreślają niemilitarny charakter centrum, posiada ono potencjał

¹⁵⁵ C. Ionita, dz.cyt.; P. Kallaba, dz.cyt., s. 4, 26, 29-30; A. Zejneli-Loxha, *Jačanje ruskog pritiska...*; Ю. Петровская, *Косово и Россия...*; *EU's Failure to Make Kosovo Respect Duties Questions Bloc's Reputation* – Lavrov, Sputnik, 07.12.2018, <https://sputniknews.com/europe/201812071070471305-eu-kosovo-obligations-reputation/> [08.10.2020].

¹⁵⁶ P. Kallaba, dz.cyt., s. 27; A. Zejneli-Loxha, *Jačanje ruskog pritiska...*; D. Heler, dz.cyt.

do przekształcenia go w regularny obiekt wojskowy Rosji w regionie Bałkanów (i otoczeniu państw NATO). W perspektywie albańskiej centrum w Niszu stanowi niekorzystną przeciwwagę i wyzwanie dla obecności sił KFOR w Kosowie oraz wzmacnia pozycję militarną Rosji w regionie Bałkanów. Całości obrazu dopełniają ćwiczenia wojskowe między siłami zbrojnymi Serbii i Rosji oraz zakup przez Serbię rosyjskiego uzbrojenia. W świadomości kosowskich Albańczyków działania te oznaczają wsparcie rosyjskie dla postaw militarystycznych i rewizjonistycznych w Serbii, stanowiące bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Kosowa¹⁵⁷.

Stowarzyszenie Gmin Serbskich i „małe Schengen”: wpływ potencjalny. Jakkolwiek w porozumieniu o normalizacji wzajemnych relacji, zawartym między Serbią i Kosowem 19 kwietnia 2013 r., władze Republiki Kosowa zgodziły się na utworzenie Stowarzyszenia Gmin Serbskich (*Zajednica srpskih opština*, ZSO), tj. związku gmin z większością ludności serbskiej w Kosowie, zapis o ZSO – ku irytacji strony serbskiej – nadal nie doczekał się implementacji¹⁵⁸.

Niechęt władz Kosowa wobec ZSO warunkują w pierwszym rzędzie obawy, iż taka struktura administracyjna (obejmująca 10 gmin Kosowa) stanowić będzie formalnoprawną

¹⁵⁷ P. Kallaba, dz.cyt., s. 4, 21; A. Zejneli-Loxha, *Jačanje ruskog pritiska...*

¹⁵⁸ Đurić: *Insitirali smo da ZSO bude prva tema razgovora, Priština protiv*, Danas, 17.09.2020, <https://www.danas.rs/politika/djuric-insitirali-smo-da-zso-bude-prva-tema-razgovora-pristina-protiv/> [10.10.2020].

podstawę do zwiększenia wpływów Serbii i Rosji w Kosowie. Zdominowane przez polityków prorosyjskich ZSO stanowiłoby z pewnością dogodny grunt do: zwiększenia politycznej obecności Rosji na terytorium Kosowa, mieszania się Moskwy w sprawy wewnętrzne Republiki Kosowa na poziomie instytucji samorządowych i centralnych, wzmocnienia wpływów rosyjskich wśród społeczności serbskiej w Kosowie oraz promowania wśród ludności serbskiej postaw odśrodkowych i nacjonalistycznych (na wzór zaangażowania dyplomacji rosyjskiej w Republice Serbskiej w Bośni i Hercegowinie). Powstanie ZSO zachęcałoby również do napływu inwestycji rosyjskich na obszar gmin zamieszkałych przez ludność serbską, ustanowienia powiązań gospodarczych tych gmin z Rosją, a w perspektywie do powstania jakiejś formy zależności ekonomicznej od rosyjskiej gospodarki. Kosowscy Albańczycy widzą zatem w ZSO serbskiego i rosyjskiego konia trojańskiego, stanowiącego realne zagrożenie dla integralności terytorialnej, stabilności systemu politycznego i bezpieczeństwa wewnętrznego Republiki Kosowa¹⁵⁹.

Podobne obawy podnoszone są w kontekście pomysłu utworzenia „małego Schengen” w regionie Bałkanów Zachodnich, tj. zniesienia istniejących jeszcze barier prawnych i administracyjnych dla swobodnego przepływu osób, towarów, kapitału i usług. Wskazuje się zatem, że liberalizacja

¹⁵⁹ P. Kallaba, dz.cyt., s. 4, 27-29; Ю. Петровская, *Косово и Россия...*; N. Ahmeti, A. Zejneli-Loxha, *Rusije nema na Kosovu...*; D. Heler, dz.cyt.

ta może doprowadzić do zwiększenia *via* Serbia obecności gospodarczej i wpływów polityczno-ekonomicznych Rosji w regionie Bałkanów Zachodnich, który w dużym stopniu jest zintegrowany ekonomicznie z państwami UE.

We wrześniu 2020 r. w Waszyngtonie Serbia i Kosowo zawarły porozumienie o normalizacji relacji ekonomicznych, w ramach którego władze w Prisztinie zgodziły się na przystąpienie Kosowa do „małego Schengen”. W efekcie regionalna współpraca gospodarcza w tym formacie obejmie łącznie Albanię, Kosowo, Macedonię Północną i Serbię¹⁶⁰.

5. Podsumowanie

W przypadku Kosowa wpływy rosyjskie charakteryzują się wyraźną specyfiką. Bezpośredni wpływ Moskwy na rozwój sytuacji w Kosowie jest faktycznie niewielki, a szeroko definiowana obecność rosyjska sprowadza się jedynie do enklaw serbskich oraz obszaru północnego Kosowa. Jednocześnie jednak polityka Rosji przyczynia się do kontynuacji zamrożonego konfliktu politycznego w kwestii tego terytorium oraz stanowi realne wyzwanie dla państwowości Kosowa¹⁶¹.

¹⁶⁰ A. Demjaha, *Balkan Mini-Schengen: A Well Thought Regional Initiative or a Political Stunt?*, Tirana Observatory, 10.01.2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/01/10/balkan-mini-schengen-a-well-thought-regional-initiative-or-a-political-stunt/> [03.10.2020]; A. Domachowska, *Serbia i Kosowo: porozumienie o normalizacji relacji ekonomicznych*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 248, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-i-kosowo-porozumienie-o-normalizacji-relacji-ekonomicznych/> [08.09.2020].

¹⁶¹ P. Kallaba, dz.cyt., s. 3, 14-17, 29; Ю. Петровская, *Косово и Россия...*

Z punktu widzenia Kosowa największe zagrożenie dla stabilności i bezpieczeństwa zewnętrznego stanowią wpływy rosyjskie w Serbii, która w dalszym ciągu uznaje Kosowo za własne terytorium państwowe¹⁶².

Rosja nie jest faktycznie zainteresowana znalezieniem rozwiązania sporu w sprawie Kosowa. Co więcej, istnieje wiele powodów, by stwierdzić, że Rosja podsyca konflikt serbsko-kosowski i wykorzystuje ów antagonizm w ramach szerszej rozgrywki geopolitycznej z innymi mocarstwami, przede wszystkim w celu realizacji własnych interesów strategicznych, w dużym stopniu w oderwaniu od samego problemu Kosowa¹⁶³.

¹⁶² J. Georgievski, [EWB interview] *Osmani: The deal with Serbia should include mutual recognition*, European Western Balkans, 28.11.2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/11/28/ewb-interview-osmani-the-deal-with-serbia-has-to-include-mutual-recognition/> [09.10.2020].

¹⁶³ K. Pawłowski, *Państwowość Kosowa...*, s. 443; *Hoxhaj: Rusisë nuk i intereson kompromisi mes Kosovës dhe Serbisë, ja çfarë kërkon ajo*, Periskopi, 10.09.2018, <https://www.periskopi.com/hoxhaj-rusise-nuk-i-intereson-kompromisi-mes-kosoves-dhe-serbise-ja-çfare-kerkon-ajo/> [24.10.2020].

Tabela. Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich: cele, instrumenty i mechanizmy, uwarunkowania, skutki

Cele polityki FR w odniesieniu do WB6	Instrumenty i mechanizmy wpływów	Uwarunkowania wpływów	Skutki wpływów
Ograniczenie rosnących wpływów Stanów Zjednoczonych, państw członkowskich i instytucji UE w regionie	Akcentowanie historycznych, kulturowych i religijnych więzi Rosji z regionem Bałkanów	Ekspansywny charakter polityki zagranicznej Rosji	Wzmocnienie napięcia politycznego w regionie WB6
Przekształcenie Bałkanów w ważny węzeł transportowy i infrastrukturalny, który omijałby politycznie „niestabilną” Ukrainę i służył do tranzytu gazu i ropy z Rosji do Europy Zachodniej	Eksponowanie i podsycanie podziałów wewnątrzpaństwowych (etnicznych, politycznych, społecznych i religijnych) oraz sporów międzynarodowych w regionie	Bliskość historyczna i kulturowa łącząca Rosję z częścią narodów i państw regionu	Kształtowanie świadomości zbiorowej części mieszkańców regionu
Zagwarantowanie Rosji kluczowego miejsca w dyskusji na temat wyzwań i problemów Bałkanów Zachodnich na forum międzynarodowym	Wspieranie, propagowanie i utrwalanie narracji politycznych o charakterze konfliktowym, nacjonalistycznym i rewizjonistycznym	Mity polityczne na temat tradycyjnej przyjaźni i wsparcia ze strony Rosji dla słowiańskich państw bałkańskich	Poparcie części środowisk politycznych i obywateli dla postaw antyzachodnich, prorosyjskich, radykalnych i rewizjonistycznych
Powrót do klasycznej koncepcji koncertu mocarstw i podziału Europy na strefy wpływów	Budowa nieformalnych układów personalnych i relacji klientystycznych w świecie polityki i biznesu	„Niedokończona” demokracja i modernizacja państw i społeczeństw WB6	Penetracja instytucji publicznych i państwowych
Pozostawienie Bałkanów Zachodnich w „szarej strefie” wpływów, między Zachodem i Rosją (WB6 jako „pomost” między Wschodem i Zachodem oraz „strefa buforowa”, oddzielająca Rosję i obszar porażki od zachodnich demokracji)	Zakulisowa presja polityczna, przyjaźnielski szantaż i korupcja polityczna	Funkcjonowanie szeregu zasad i układów nieformalnych w świecie bałkańskiej polityki i biznesu	Mieszanie się w sprawy wewnętrzne
	Wspieranie oraz inspirowanie prorosyjskiego i antyzachodniego dyskursu w debacie publicznej	Podatność i wrażliwość części elit politycznych i biznesowych państw WB6 na sygnały i naciski płynące z Kremla	Komplikacja procesu akcesji państw WB6 do UE i NATO
	Utrzymywanie kontaktów z przedstawicielami konserwatywnej i radykalnej opozycji, środowiskami antyunijnymi i antynatowskimi	„Zanżone” spory i konflikty wewnątrzpaństwowe i międzynarodowe w regionie Bałkanów	Pogłębianie zależności energetycznej niektórych państw bałkańskich od Rosji

Kontynuacja sporów i konfliktów w regionie Bałkanów, opóźniająca integrację regionu i włączenie państw WB6 w ramy głównych europejskich procesów integracyjnych Podważenie perspektywy euroatlantycznej państw WB6 (zatrzymanie niekorzystnego z punktu widzenia interesów rosyjskich procesu rozszerzenia NATO na Bałkanach, spowolnienie akcesji państw WB6 do UE) Oslabienie poparcia elit i społeczeństw bałkańskich dla idei integracji europejskiej Rozwój stosunków politycznych i gospodarczych z poszczególnymi państwami WB6, będący w perspektywie Kremla alternatywą dla integracji euroatlantycznej Bałkanów Zachodnich Konsekwentne wznacianie <i>soft power</i> Rosji wśród mieszkańców regionu Urzeczywistnienie „specjalnych relacji” z Serbią oraz Republiką Serbską w Bośni i Hercegowinie Włączenie słowiańskiej i prawosławnej części Bałkanów w ramy polityczno-gospodarcze rozszerzonego „ruskiego świata”	Wsparanie (także finansowe) współpracy „bałkańsko-rosyjskiej” rozwijanej na poziomie partii, organizacji i ruchów politycznych, fundacji, organizacji i stowarzyszeń społecznych Wykorzystanie uprzywilejowanej pozycji Rosji w Radzie Bezpieczeństwa ONZ w celu ograniczenia działań innych członków społeczności międzynarodowej Inwestycje rosyjskie w strategicznych dla gospodarek państw WB6 sektorach: paliwowo-energetycznym, bankowym, nieruchomości, turystycznym Propagowanie wizerunku odrażającej się, asertywnej i mocarstwowej Rosji, zdolnej do przeciwstawienia się państwom Zachodu Wykorzystanie tradycyjnych i nowoczesnych mediów społecznościowych w celu popularyzacji korzystnego dla Rosji przekazu informacyjnego oraz szerzenia antyzachodniej dezinformacji i propagandy	Oslabienie idei integracji europejskiej i spójności wewnętrznej UE Rozczarowanie mieszkańców regionu przedłużającym się procesem akcesji państw WB6 do UE Niespójne i niekonsekwentne stanowisko państw członkowskich UE wobec Bałkanów Zachodnich
--	---	---

Źródło: Opracowanie własne.

Źródła

Prace zbiorowe i artykuły

- Aro J., *Trolle Putina. Prawdziwe historie z frontów rosyjskiej wojny informacyjnej*, Kraków 2020.
- Baehr P.R., *Power and Influence in International Politics*, „Netherlands International Law Review” 1977, vol. 24, nr 1-2.
- Bechev D., *Rival Power: Russia in Southeast Europe*, Padstow 2017.
- Chernishev A.S., *Balkans. A Mirror of the New International Order*, red. G.G. Özdogan, K. Saybasili, Istambul 1995.
- Domaradzki S., *Rosja na Bałkanach w nowej zimnej wojnie*, [w:] *Lepiej nie będzie? Europa w dobie przesilenia*, red. A. Supińska, Kraków 2018.
- Hast S., *Spheres of influence in international relations: History, theory and politics*, Abingdon–New York 2016.
- Judah T., *The Serbs*, New Haven 2009.

- Maj Cz., *Wpływ w stosunkach międzynarodowych*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 1.
- Marshall T., *Więźniowie geografii, czyli wszystko, co chciałbyś wiedzieć o globalnej polityce*, Poznań 2017.
- Milić J., *The Russification of Serbia*, „New Eastern Europe” 2014, nr 4.
- Pawłowski K., *Konflikt serbsko-albański w Kosowie w latach 1999-2014. Charakterystyka, uwarunkowania i formy konfliktu społecznego*, Lublin 2016.
- Pawłowski K., *Państwowość Kosowa. Geneza, uwarunkowania, współczesność*, Lublin 2018.
- Pietraś M., *Istota i ewolucja międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2006.

Ekspertyzy i analizy

- Breban D., *Serbia – Between the hammer and the anvil: an overview of the security of supply in South-Eastern Europe*, „Belgrade Centre for Security Policy” 2018, nr 2, <https://euagenda.eu/upload/publications/untitled-145096-ea.pdf> [22.05.2020].
- Centar za evroatlantske studije, *Širom zatvorenih očiju: Jačanje ruske meke moći u Srbiji – ciljevi, instrumenti i efekti*, Beograd 2016, https://www.ceas-serbia.org/images/publikacije/CEAS_Studija_-_Sirom_zatvorenih_ociju_-_Jacanje_ruske_meke_moci_u_Srbiji.pdf [13.08.2020].
- Center for Insights in Survey Research, *Western Balkans Region Poll, February 2, 2020 – March 6, 2020*, https://www.iri.org/sites/default/files/final_wb_poll_deck_for_publishing_1.pdf [25.06.2020].
- Center for the Study of Democracy, *Assessing Russia's Economic Footprint in Serbia*, „Policy Brief” 2018, nr 72, <https://csd.bg/publications/publication/policy-brief-no-72-assessing-russias-economic-footprint-in-serbia/> [30.04.2020].

- European Commission, Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA II) 2014-2020, *Serbia: EU Support to the Energy Sector*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2017-040500.06-eu_support_to_the_energy_sector.pdf [10.07.2020].
- Fazliu E., *Cedomir Jovanovic: If we only take care of Kosovo Serbs, we will only sacrifice them*, Kosovo 2.0, 16.11.2017, <https://kosovotwo-pointzero.com/en/cedomir-jovanovic-take-care-kosovo-serbs-will-sacrifice/> [15.09.2020].
- Kallaba P., *Russian Interference in Kosovo: How and Why?*, „Occasional Paper” 2017, nr 9, http://www.qkss.org/repository/docs/Russian_interference_in_Kosovo_finale_2_735070.pdf [10.01.2020].
- Metodieva A., *Russian Narrative Proxies in the Western Balkans*, Washington 2019, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/Russian%20Narrative%20Proxies%20in%20Balkans.pdf> [19.07.2020].
- NATO Strategic Communications Centre of Excellence, *Russia's Narratives Toward the Western Balkans: Analysis of Sputnik Srbija*, Riga 2020, <https://stratcomcoe.org/russias-narratives-toward-western-balkans-analysis-sputnik-srbija> [19.08.2020].
- Republic of Kosovo, Kosovo Agency of Statistics, *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2014*, Pristina 2014, <https://ask.rks-gov.net/media/2906/statistical-yearbook-2014.pdf> [04.09.2020].
- Republic of Kosovo, Ministry of Foreign Affairs, *Diplomatische Akademie, Wien, Conference on Multilateral Diplomacy: Opportunities and Challenges for Kosovo's Membership in International Organisations, 24-25 November 2014 at the Diplomatic Academy of Vienna*, in Vienna, Austria, http://www.mfaks.net/ad/repository/docs/20150112140905_20150112_Vienna_Conference_Publication_PDF_compressed.pdf [10.04.2018].

United States Senate, Committee on Foreign Relations, *Putin's Asymmetric Assault on Democracy in Russia and Europe: Implications for U.S. National Security*, Washington 2018, <https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/FinalRR.pdf> [08.03.2020].

Vladimirov M., Kovačević M., Mirjačić M., Novaković I., Todorović Štiplija N., Nuredinoska E., Dimiškova S., *Assessing Russia's Economic Footprint in the Western Balkans: Corruption and State Capture Risks*, Sofia 2018, <https://csd.bg/publications/publication/russian-economic-footprint-in-the-western-balkans-corruption-and-state-capture-risks/> [28.06.2020].

Žródła internetowe

Ahmeti N., *Prej cilave shtete importon naftë Kosova?*, Radio Evropa e Lirë, 20.10.2017, <https://www.evropaelire.org/a/prej-cilave-shtete-importon-nafte-kosova-/28806391.html> [24.09.2020].

Ahmeti N., Zejneli-Loxha A., *Rusije nema na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 03.05.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-kosovo-ruski-uticaj/29206470.html> [17.09.2020].

Амбасадор Срба у Србији Александар Конузин напушта дипломатију, СРБИН.инфо, 13.09.2012, <https://srbin.info/politika/ambasador-srba-u-srbiji-aleksandar-ko/> [24.09.2020].

"As Serbs say – God in Heaven, Russia on Earth", b92, 21.11.2017, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&m-m=11&dd=21&nav_id=102850 [04.06.2020].

Agjenti rus me plan për trazira në Prizren, Gazeta e Re, 13.01.2020, <https://www.gazetaere.com/agjenti-rus-me-plan-per-trazirane-prizren/> [11.10.2020].

Barlovac B., *Kosovo Serbs Urged to Emigrate to Russia*, Balkan Insight, 17.11.2011, <https://balkaninsight.com/2011/11/17/russia-reviews-kosovo-serbs-request-for-citizenship/> [20.01.2020].

- Bećirević E., *Russia's New Cold War in the Western Balkans*, Institute for War & Peace Reporting, 21.09.2020, <https://iwpr.net/global-voices/russias-new-cold-war-western-balkans> [27.03.2020].
- Belgrade hosts parade marking liberation anniversary*, N1, 20.10.2018, <http://rs.niinfo.com/English/NEWS/a429374/Belgrade-hosts-parade-marking-liberation-anniversary.html> [10.05.2020].
- Bego F., *Politics of Interests and Emotions: Serbia Between NATO and Russia*, Modern Diplomacy, 13.12.2019, <https://moderndiplomacy.eu/2019/12/13/politics-of-interests-and-emotions-serbia-between-nato-and-russia/> [30.12.2019].
- Bilbija B., *Šta krije „srpska fascikla” Jevgenija Primakova*, Политика, 30.07.2015, <http://www.politika.rs/sr/clanak/334394/Sta-krije-srpska-fascikla-Jevgenija-Primakova#!> [21.10.2020].
- Bjelotomić S., *Truth about Russian investments in Serbia*, Serbian Monitor, 26.06.2017, <https://www.serbiamonitor.com/en/truth-about-russian-investments-serbia/> [14.07.2020].
- Бочан-Харченко: Ревизија историје је опасна, РТС, 02.09.2019, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3646109/bocan-harcenko-revizija-istorije-je-opasna.html> [13.09.2019].
- Bocan-Harčenko: *Strateško partnerstvo Rusije i Srbije danas na najvišem usponu*, Danas, 25.02.2020, <https://www.danas.rs/politika/bocan-harcenko-stratesko-partnerstvo-rusije-i-srbije-danas-na-najvisem-usponu/> [28.02.2020].
- Бондарев Н., *Парламентские выборы в Сербию: факты и домыслы*, Российский институт стратегических исследований, 04.05.2016, <https://riss.ru/analytics/30081/> [27.08.2020].
- Bugajski J., *Moscow's Balkan Front: The Kosova offensive*, CEPA, 06.11.2017, <https://www.cepa.org/moscows-balkan-front> [04.02.2020].
- Bugayova N., Yanchuk A., *Russia in Review: The Kremlin's Block in the Balkans*, Institute for the Study of War, 17.12.2019, <http://>

- www.iswresearch.org/2019/12/russia-in-review-kremlins-block-in.html [05.01.2020].
- Burazer N., [EWB Interview] *Carpenter: Kosovo won't be Trump's foreign policy success in 2020*, *European Western Balkans*, 15.11.2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/11/15/ewb-interview-carpenter-kosovo-wont-be-trumps-foreign-policy-success-in-2020/> [06.03.2020].
- Церовина Ј., *Америка очекује од Русије да поштује српске стратешке циљеве*, *Политика*, 30.11.2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/443061/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%90%D0%BC%D0%B5-%D1%80%D0%B8-%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D1%87%D0%B5-%D0%BA%D1%83-%D1%98%D0%B5-%D0%BE%D0%B4-%D0%A0%D1%83-%D1%81%D0%B8-%D1%98%D0%B5-%D0%B4%D0%B0-%D0%BF%D0%BE-%D1%88%D1%82%D1%83-%D1%98%D0%B5-%D1%81%D1%80%D0%BF-%D1%81%D0%BA%D0%B5-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0-%D1%82%D0%B5-%D1%88%D0%BA%D0%B5-%D1%86%D0%B8-%D1%99%D0%B5-%D0%B2%D0%B5> [07.10.2020].
- Central European states urge EU to speed up enlargement in west Balkans*, Reuters, 10.07.2017, <https://www.reuters.com/article/us-europe-cee-integration-idUSKBN19V1FT> [08.07.2020].
- Coalson R., *Kosovo's New President Takes Office Amid Controversy*, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 24.02.2011, https://www.rferl.org/a/kosovo_president_takes_office_controversy/2319676.html [21.10.2020].
- Cvejić V., *Uticaj Moskve na balkanske prilike: Počelo otvoreno ispoljavanje ruske moći u političkom životu*, *Pobjeda*, 12.01.2020, <https://www.pobjeda.me/clanak/uticaj-moskve-na-balkanske-prilike-pocelo-otvoreno-ispaljavanje-ruske-moci-u-politickom-zivotu> [13.04.2020].

- Cvetković L., *Putin poželeo Vučiću uspeh na izborima*, Radio Slobodna Evropa, 27.03.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-u-moskvi/28391948.html> [15.08.2020].
- Cvetković L., *Sluša li Srpska lista Moskvu: 'Odgovoriću vam drugi dan'*, Radio Slobodna Evropa, 03.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-izbori-kosovo/28770764.html> [20.07.2020].
- Čongradin S., *DSS, Obraz i huligani gorući problem u Mitrovici*, Danas, 17.06.2011, <https://www.danas.rs/politika/dss-obraz-i-huligani-goruci-problem-u-mitrovici/> [07.09.2020].
- Дамјановић И., *Лидер српске патриотске странке „Заветници“: „Знам да Русија никада неће заборавити Србију*, Балканист, 03.04.2020, <https://balkanist.rs/lider-srpske-patriotske-stranke-zavetnici-znam-da-rusija-nikada-nece-zaboraviti-srbiju/> [04.05.2020].
- Danas pitamo: Zašto NIS i dalje plaća rudnu rentu manje nego što je zakonom propisano?*, Insajder, 08.08.2018, <https://insajder.net/sr/sajt/pitanjedana/11895/> [05.09.2020].
- Dedeić S., *Vučić tradicionalno u Moskvi pred izbore ili odmah posle njih*, Istinomer, 02.06.2020, <https://www.istinomer.rs/analize/vucic-tradicionalno-u-moskvi-pred-izbore-ili-odmah-posle-njih/> [04.06.2020].
- Deklaracija DSS, Dveri i SNP s Jedinstvenom Rusijom*, b92, 28.06.2016, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&m-m=06&dd=28&nav_category=11&nav_id=1148944 [14.07.2020].
- Demjaha A., *Balkan Mini-Schengen: A Well Thought Regional Initiative or a Political Stunt?*, Tirana Observatory, 10.01.2020, <https://tiranaobservatory.com/2020/01/10/balkan-mini-schengen-a-well-thought-regional-initiative-or-a-political-stunt/> [03.10.2020].
- Diković J., *Moskva ih podržava, i to besplatno*, Danas, 02.11.2011, <https://www.danas.rs/politika/moskva-ih-podrzava-i-to-besplatno/> [19.07.2020].

- Disappointment with the West is crucial for growth of pro-Russian narratives in the Balkans, says researcher*, Global Voices, 30.07.2019, <https://globalvoices.org/2019/07/30/disappointment-with-the-west-in-the-balkans-is-crucial-for-growth-of-pro-russian-narratives-says-researcher/> [26.08.2020].
- Djukanovic: Russia has returned to the region again*, CdM, 01.01.2018, <https://www.cdm.me/english/djukanovic-russia-returned-region/> [26.03.2020].
- Domachowska A., *Serbia i Kosovo: porozumienie o normalizacji relacji ekonomicznych*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 248, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-i-kosowo-porozumienie-o-normalizacji-relacji-ekonomicznych/> [08.09.2020].
- Драгана Трифковић: *Косово као централна тема српско-руских односа*, Стање ствари, 28.03.2018, <https://stanjestvari.com/2018/03/26/kosovo-kao-tema-srpsko-ruskih-odnosa/> [24.02.2020].
- Društvo srpsko-slovenske solidarnosti „Grigorije Stepanovič Ščerbina” Kosovska Mitrovica, *Grigorije Stepanovič Ščerbina, konzul srpsko-ruskog prijateljstva*, <http://www/dssss-scerbina.co.rs/scerbina01.htm> [23.07.2016].
- Đurđević M., Kravčenko: *‘Novorusija naoružala srpske dobrovoljce’*, 01.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/intervju-aleksandar-kravcenko/28829217.html> [17.03.2020].
- Đurić: *Insitirali smo da ZSO bude prva tema razgovora, Priština protiv*, Danas, 17.09.2020, <https://www.danas.rs/politika/djuric-insitirali-smo-da-zso-bude-prva-tema-razgovora-pristina-protiv/> [10.10.2020].
- EU's Failure to Make Kosovo Respect Duties Questions Bloc's Reputation – Lavrov*, Sputnik, 07.12.2018, <https://sputniknews.com/europe/201812071070471305-eu-kosovo-obligations-reputation/> [08.10.2020].

- Федотова Е., «Это вам не Венесуэла»: куда уходит Сербия, Газета.Ru, 07.07.2019, <https://www.gazeta.ru/business/2019/07/02/12471577.shtml> [20.04.2020].
- Fedyk I., Bosko Yakshich: "Russia is perceived in Serbia as a 'sacred defender' and receives everything for it", CACDS, 22.03.2019, <https://cacds.org.ua/en/?p=6327> [21.05.2020].
- Filimonova A., Rusija gubi podršku srpskog naroda, Koreni, 06.10.2019, <http://www.koreni.rs/rusija-gubi-podrsku-srpskog-naroda/> [24.08.2020].
- Fićović M., Zejneli-Loxha A., Ima li ruskog uticaja na Kosovu?, Radio Slobodna Evropa, 23.12.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-rusija-uticaj-srbija-nis/28193020.html> [15.09.2020].
- Fićović M., Zejneli-Loxha A., Nove pumpe NIS-a uprkos protivljenju Kosova, Radio Slobodna Evropa, 15.12.2016, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nis-kosovo-djuric-tahiri/28178518.html> [24.09.2020].
- Fićović M., Zejneli-Loxha A., Sever Kosova uzda se u Rusiju, Radio Slobodna Evropa, 29.09.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28764163.html> [10.09.2020].
- Foreign Minister Sergey Lavrov's interview with Serbian newspaper Srpski Telegraf, published on December 20, 2019, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 20.12.2019, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/international_safety/regprla/-/asset_publisher/YCxFJnKuDW/content/id/3965980 [27.04.2020].
- FR dostarczyła Serbii MiGi-29, Altair, 10.10.2017, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=23493&q=Serbia [10.03.2020].
- Gazprom and Serbia developing effective cooperation in gas industry, Energy Industry Review, 04.10.2018, <https://energyindustryreview.com/oil-gas/gazprom-and-serbia-developing-effective-cooperation-in-gas-industry/> [01.06.2020].

- General: Ne verujem da je Rusko-srpski centar humanitarni*, N1, 16.11.2017, <http://rs.n1info.com/Vesti/a342521/General-Ne-verujem-da-je-Rusko-srpski-centar-humanitarni.html> [02.10.2020].
- Georgievski J., [EWB interview] *Osmani: The deal with Serbia should include mutual recognition*, European Western Balkans, 28.11.2019, <https://europeanwesternbalkans.com/2019/11/28/ewb-interview-osmani-the-deal-with-serbia-has-to-include-mutual-recognition/> [09.10.2020].
- Георгиевски Й., *Косово как «сербский Крым». Россия ищет свой шанс на Балканах, Крым.Реалии*, 16.12.2019, <https://ru.krymr.com/a/kosovo-kak-serbskiy-krym-rossiya-na-balkanah/30326813.html> [29.08.2020].
- Heler D., *Russia, North Kosovo and Kosovo Serbs: What are the connections?*, European Western Balkans, 12.11.2018, <https://europeanwesternbalkans.com/2018/11/12/russia-north-kosovo-kosovo-serbs-connections/> [21.09.2020].
- Hoxhaj: *Rusisë nuk i intereson kompromisi mes Kosovës dhe Serbisë, ja çfarë kërkon ajo*, Periskopi, 10.09.2018, <https://www.periskopi.com/hoxhaj-rusise-nuk-i-intereson-kompromisi-mes-kosoves-dhe-serbise-ja-çfare-kerkon-ajo/> [24.10.2020].
- Hundley T., Bembic Z., *Why Does Everyone Know Behgjet Pacolli?*, Chicago Tribune, 19.09.1999, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1999-09-19-9909190284-story.html> [20.10.2020].
- Ikodinović O., „*Prisiljavaju nas...*“ *Patrijarh Irinej u Moskvi poslao istorijsku poruku (foto, video)*, Sputnik, 03.12.2017, <https://rs-lat.sputniknews.com/politika/201712031113664106-patrijarh-irinej-udaljavanje-od-rusije-udaljavanje-od-sebe/> [09.10.2020].
- Интервью посла России в Сербии А.В. Конузина журналу «Православие» 15 марта 2012 г.*, Посольство России в Республике Сербии, <http://www.ambasadarusije.rs/ru/novosti/intervju-posla-rossii-v-serbii-avkonuzina-zurnalu-pravoslavie-15-marta-2012-g> [14.09.2020].

- Ionita C., *Russia's Interest in Kosovo's Election*, Kosovo 2.0, 23.08.2017, <https://kosovotwopointzero.com/en/russias-interest-kosovos-elections/> [08.09.2020].
- Јачати сарадњу српских и руских политичких актера, РТПС, 16.12.2017, <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=282147> [10.06.2020].
- Jakšić i Ristić optužili Vučića, Radio Kontakt Plus, 08.02.2017, https://www.radiokontaktplus.org/vesti/jaksic_i_ristic_optuzili_vucica/9309 [17.09.2020].
- Јакшић М., Нису ни Руси безгрешни, Нова српска политичка мисао, 18.05.2016, <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/nisu-ni-rusi-bezgresni.html> [10.03.2020].
- Jovičević M., *Server za "Blic": SAD očekuje priznanje Kosova, Berlin potpunu normalizaciju, a Rusi žele DESTABILIZACIJU BALKANA*, Blic, 04.04.2018, <https://www.blic.rs/vesti/svet/server-za-blic-sad-ocekuje-priznanje-kosova-berlin-potpunu-normalizaciju-a-rusi-zele/9r7c1bg> [10.05.2020].
- Kirillova K., *Serbian nationalists on Moscow's service*, Euromaidan Press, 30.11.2016, <http://euromaidanpress.com/2016/11/30/serbian-nationalists-russia/> [14.08.2020].
- Кирил: Николаје жртвоввао круну, царство и живот за Србију, СРБИН.инфо, 16.11.2014, <https://srbin.info/drustvo/kiril-nikolaj-je-zrtvovao-krunu-carstvo-i-zivot-za-srbiju/> [23.10.2020].
- Kolbanovski: Tri koraka Rusije u sprečavanju međunarodnog priznanja Kosova, Naslovi.net, 11.03.2020, <https://naslovi.net/cir/2020-03-11/beta/kolbanovski-tri-koraka-rusije-u-sprecavanju-medjunarodnog-priznanja-kosova/25055665> [03.04.2020].
- Konuzin Ante Portas, the Book of Srbo, 14.12.2011, <https://srbo-blog.tumblr.com/post/14231052148/konuzinanteportas> [24.09.2020].
- Konuzin Srbima na Kosovu: Rusija će uvijek biti uz vas, Nezavisne novine, 16.12.2011, <https://www.nezavisne.com/novosti/>

- ex-yu/Konuzin-Srbima-na-Kosovu-Rusija-ce-uvijek-biti-uz-vas/119748 [24.09.2020].
- Kostreš: *Rusi nam nemilosrdno eksploatišu rezerve nafte i gasa*, Danas, 05.05.2017, <https://www.danas.rs/politika/kostres-rusi-nam-nemilosrdno-eksploatisu-rezerve-nafte-i-gasa/> [04.09.2020].
- Kovačević K., *Laž da Putin šalje vojsku na Kosovo*, Raskrinkavanje, 20.06.2019, <https://www.raskrinkavanje.me/analiza/laz-da-putin-salje-vojsku-na-kosovo> [04.10.2020].
- Kremlj odlučuje ko će biti lider opozicije, Pobjeda, 23.10.2019, <https://www.pobjeda.me/clanak/kremlj-odlucuje-ko-ce-bit-lider-opozicije> [09.05.2020].
- Lakić M., *Dodik to Warn Putin of West's Anti-Russian Actions*, Balkan Insight, 25.05.2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/25/bosnian-serb-leader-dodik-with-putin-05-24-2018/> [31.03.2020].
- Less T., *Bosnia's 'Second Collapse' is Starting to Look Inevitable*, Balkan Insight, 28.02.2020, <https://balkaninsight.com/2020/02/28/bosnias-second-collapse-is-starting-to-look-inevitable/> [31.08.2020].
- Mabetex Group, *Global engineering and construction corporation*, <http://www.mabetex.com/en/intro.html> [20.10.2020].
- Maloljetnici s puškama (Video): *Dječaci iz Srbije i RS obučavaju se u ruskim vojnim kampovima*, Žurnal, 25.01.2018, <https://zurnal.info/novost/20936/djecaci-iz-srbije-i-rs-obucavaju-se-u-ruskim-vojnim-kampovima> [24.08.2020].
- Marković R., *Ruske investicije u Srbiji: krediti, naoružanje i meka moć*, Nova ekonomija, 13.12.2019, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/ruske-investicije-u-srbiji-krediti-naoru%C5%BEanje-i-meka-mo%C4%87> [22.08.2020].
- Минаков С., «Закрывать "сербский вопрос" в Косово не удаётся», Столетие, 04.12.2018, http://www.stoletie.ru/slavyanskoe_pole/

- zakryt_serbskij_vopros_v_kosovo_ne_udajotsa_460.htm [24.09.2020].
- Misić M., *Why is the US Probing Serbian Loyalties?*, Balkan Insight, 27.10.2017, <https://balkaninsight.com/2017/10/27/why-is-the-us-probing-serbian-loyalties-10-27-2017/> [23.05.2020].
- Могерини о мирној кампањи у uzavрелом парламенту, РТС, 03.03.2017, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2657/izbori-2017/2651784/mogerini-o-mirnoj-kampanji-u-uzavreloom-parlamentu.html> [17.08.2020].
- Montenegro's accession to NATO a purely geopolitical project, won't boost security* – Lavrov, RT, 06.06.2017, <https://www.rt.com/news/391160-montenegro-nato-geopolitical-project-lavrov/> [28.03.2020].
- Morina D., *Serb Party Pushes Belgrade's Agenda in Kosovo*, Balkan Insight, 19.10.2016, <https://balkaninsight.com/2016/10/19/highs-and-downs-in-relations-between-listasrpska-and-kosovo-institutions-10-11-2016/> [05.09.2020].
- Muhaxheri A., *"Shtëpia e Putinit" në Prishtinë s'i bën hesap institucionet e Kosovës*, Indeksonline, 06.10.2018, <https://indeksonline.net/shtepia-e-putinit-ne-prishtine-si-ben-hesap-institucionet-e-kosoves/> [15.09.2020].
- Musliu V., *Pacolli Lobbies for Kosovo in Africa*, Balkan Insight, 13.05.2009, <https://balkaninsight.com/2009/05/13/pacolli-lobbies-for-kosovo-in-africa/> [21.10.2020].
- Muś J., *Integracja Serbii z Unią Euroazjatycką. Alternatywa i zagrożenie*, „Komentarze IES” 2019, nr 65, <https://ies.lublin.pl/komentarze/integracja-serbii-z-unia-euroazjatycka-alternatywa-i-zagrozenie/> [02.10.2019].
- Мы не собираемся вступать в НАТО, Российская газета, 16.01.2019, <https://rg.ru/2019/01/16/aleksandr-vuchich-my-ne-sobiraemsia-vstupat-v-nato.html> [28.02.2020].

- На протесте сербов в Косово заметили сотрудника ГРУ РФ*, Европейская правда, 13.01.2020, <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/01/13/7105044/> [19.10.2020].
- National Bank of Serbia, *Foreign direct investments, by country, 2010-2019 (BPM6)*, https://www.nbs.rs/en/drugi-nivo-navigacije/statistika/platni_bilans/ [20.09.2020].
- Никитинский Л., *Лицом к событию: Юрий Скуратов*, Радио Свобода, 30.01.2000, <https://www.svoboda.org/a/24197985.html> [20.10.2020].
- Николић открио споменик руском цару Николају, Политика, 16.11.2014, <http://www.politika.rs/scc/clanak/310913/Nikolic-otkrio-spomениk-ruskom-caru-Nikolaju> [23.10.2020].
- NIS najprofitabilnija kompanija u Srbiji u 2018. a EPS imao najveće prihode*, Danas, 22.11.2019, <https://www.danas.rs/ekonomija/nis-najprofitabilnija-kompanija-u-srbiji-u-2018-a-eps-imaonajvece-prihode/> [06.09.2020].
- Нови пројекат Руске хуманитарне мисије на Косову и Метохији*, Русская Гуманитарная Миссия, 05.06.2020, <https://rhmr.rs/novi-projekat-ruske-humanitarne-misije-na-kosovu-i-metohiji/> [09.10.2020].
- „Отаџбина”: Дачић лаже, ставови Русије и Србије о Косову нису идентични*, Србија данас, 25.09.2018, <https://www.srbijadanas.net/otadzbina-dacic-laze-stavovi-rusije-i-srbije-o-kosovu-nisu-identichni/> [23.06.2020].
- OTKRIVAMO Četiri Rusa utiču na izbore u Srbiji*, Blic, 23.03.2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/otkrivamo-cetiri-rusa-uticu-na-izbore-u-srbiji/vvs22ln> [10.06.2020].
- Otkriven spomenik ruskim i srpskim borcima na Kalemegdanu*, Vojska Srbije, 18.09.2014, http://www.vs.rs/sr_lat/vesti/35646B5C3F4711E4997200163E135009/otkriven-spomenik-ruskim-i-srpskim-borcima-na-kalemegdanu [25.08.2020].

- Pacolli: *Bogatstvo je i osećaj za javno dobro*, Radio Slobodna Evropa, 22.03.2014, <https://www.slobodnaevropa.org/a/pacolli-bogatstvo-je-i-osecaj-za-javno-dobro/25305949.html> [20.10.2020].
- Памятник Николаю Второму открыт в Белграде, РИА Новости, 16.11.2014, <https://ria.ru/20141116/1033565984.html> [23.10.2020].
- Pawłowski K., *Dialog Serbia-Kosowo: w poszukiwaniu formuły porozumienia*, „Komentarze IEŚ” 2019, nr 40, <https://ies.lublin.pl/komentarze/dialog-serbia-kosowo-w-poszukiwaniu-formuly-porozumienia/> [16.01.2020].
- Pawłowski K., *Partnerstwo strategiczne Serbii i Rosji: uwarunkowania międzynarodowe i wewnętrzne*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 102, <https://ies.lublin.pl/komentarze/partnerstwo-strategiczne-serbii-i-rosji-uwarunkowania-miedzynarodowe-i-wewnetrzne/> [20.01.2020].
- Pawłowski K., *Serbia: między „fałszywą rusofilią” a „nieskrywaną rusofobią”?*, „Komentarze IEŚ” 2020, nr 295, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbia-miedzy-falszywa-rusofilia-a-nieskrywana-rusofobia/> [10.12.2020].
- Петровская Ю., «Больше, чем игра». В Сербии закрыли военный лагерь с российскими инструкторами, Radio Svoboda, 24.08.2018, <https://ru.krymr.com/a/voennyj-lager-s-rossijskimi-instruktorami-v-serbii/29451682.html> [25.08.2020].
- Петровская Ю., *Косово и Россия: 10 лет независимости, которая не нравится Москве*, Радио Свобода, 17.02.2018, <https://www.svoboda.org/a/29045594.html> [05.09.2020].
- Петровская Ю., *Негуманитарные амбиции Москвы*, Radio Svoboda, 24.05.2016, <https://www.svoboda.org/a/27754148.html> [28.08.2020].
- Początek dostaw Pancir-S1 do Serbii, Altair, 26.02.2020, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=30000&q=Serbia [04.03.2020].
- Почему посольство России игнорирует косовских сербов?, EurAsia Daily, 08.10.2019, <https://eadaily.com/ru/news/2019/10/08/>

- pochemu-posolstvo-rossii-ignoriruet-kosovskih-serbov [22.03.2020].
- Poolos A., *Yugoslavia: Russia Plays Both Sides In Serbia*, Radio Free Europe/Radio Liberty, 05.05.2000, <https://www.rferl.org/a/1094044.html> [12.08.2020].
- Presić J., *How Russia influences Serbian media*, Global Voices, 07.02.2020, <https://globalvoices.org/2020/02/07/how-russia-influences-serbian-media/> [20.08.2020].
- Президент Србији заявил, что всегда советуется с Путиным, ТАСС, 16.01.2019, <https://tass.ru/obschestvo/6003797> [19.08.2020].
- Primakov E., *Про российскую гуманитарную политику (большой текст)*, Facebook, 03.04.2019, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=10216913537383015&id=1602777439 [19.10.2020].
- „Putin brani Kosovo od zlih sila” i ostale ruske bajke, Raskrikavanje, 28.06.2018, <https://www.raskrikavanje.rs/page.php?id=Putin-brani-Kosovo-od-zlih-sila-i-ostale-ruske-bajke-194> [23.09.2020].
- Путин поздравил Вучича с победой Сербской прогрессивной партии на парламентских выборах, ТАСС, 23.06.2020, <https://tass.ru/politika/8801095> [24.06.2020].
- Путин считает, что попытки США закрепить доминирование на Балканах дестабилизируют регион, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/politika/6003111> [24.03.2020].
- Putin warns West on Balkans as Serbia provides lavish welcome, BBC, 19.01.2019, <https://www.bbc.com/news/world-europe-46892363> [20.01.2019].
- Radić A., *Whom to rely on: Serbia between East and West*, European Western Balkans, 16.12.2017, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/12/06/rely-serbia-east-west/> [28.12.2019].
- Радић О., *Руски пријатељи посетили Косово и Метохију*, Православље.RU, 02.11.2013, <https://srpska.pravoslavie.ru/59370.html> [24.09.2020].

- Radosavljević Z., *EU must 'marry' Western Balkans quickly to avoid new risks – Albania PM*, EURACTIV, 05.12.2017, <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/eu-must-marry-western-balkans-quickly-to-avoid-new-risks-albania-pm/> [21.10.2020].
- Росич П., *Русский язык изучает каждый десятый школьник в Сербии*, Senica.ru, 10.02.2012, <http://www.senica.ru/serbia/news/russkiy-yazyk-izuchaet-kazhdyy-desyatyy-shkolnik-v-serbii> [24.09.2020].
- Rogozinovi darovi, DW, 13.01.2016, <https://www.dw.com/sr/rogozinovi-darovi/a-18975096> [19.05.2020].
- Rosyjskie uzbrojenie dla Serbii, Altair, 25.12.2016, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=21201&q=Serbia [10.05.2020].
- Rudić F., *Serbian Police Close Military-Style Children's Camp*, Balkan Insight, 17.08.2018, <https://balkaninsight.com/2018/08/17/serbia-police-closes-controversial-military-style-children-s-camp-08-17-2018/> [29.08.2020].
- Rusi protiv Vučićeve nezavisne spoljne politike i pristupanja EU?, Blic, 02.06.2020, <https://www.blic.rs/vesti/politika/rusi-protiv-vuciceve-nezavisne-spoljne-politike-i-pristupanja-eu/nm9vqjv> [08.10.2020].
- Руска хуманитарна мисија уручила уџбенике за руски језик деци са Косова (видео), Sputnik, 08.11.2018, <https://rs.sputniknews.com/videoclub/20181108117764241-Rusija-udzbenici-ruski-jezik/> [24.09.2020].
- Ruska stranka nije uspela da bude partija manjine u Srbiji, Radio Slobodna Evropa, 18.07.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruska-stranka-izborni-cenzus/30677878.html> [24.07.2020].
- “Руски утицај у Србији је већи проблем од кинеског”, b92, 22.07.2020, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=07&dd=22&nav_category=12&nav_id=1709841 [10.08.2020].

- Russia: Leader of Serbian delegation states "Crimea is a part of Russia"*, RT, Ruptly TV, 27.10.2015, <http://www.youtube.com/watch?v=1jsiK4Gvsw0> [10.05.2020].
- RUSSIA: MABETEX ALLEGED CORRUPTION INVESTIGATION LATEST*, AP Archive, 21.07.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=a5-R9C4taxg> [20.10.2020].
- Russian, Serb, Israeli leaders take part in Moscow ceremony*, b92, 09.05.2018, https://www.b92.net/eng/news/world.php?yyyy=2018&mm=05&dd=09&nav_id=104116 [10.05.2020].
- Russia's support for Vucic has strings attached – journalist*, b92, 27.02.2018, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=02&dd=27&nav_id=103584 [08.06.2020].
- Са Евроазијском унијом само слободна трговина*, Политика, 24.09.2019, <http://www.politika.rs/scc/clanak/438422/Sa-Evroazijskom-unijom-samo-slobodna-trgovina> [25.11.2019].
- Samorukov M., *A Spoiler in the Balkans? Russia and the Final Resolution of the Kosovo Conflict*, Carnegie Moscow Center, 26.11.2019, https://carnegie.ru/2019/11/26/spoiler-in-balkans-russia-and-final-resolution-of-kosovo-conflict-pub-80429#_edn25 [04.01.2020].
- Samorukov M., *Escaping the Kremlin's Embrace: Why Serbia Has Tired of Russian Support*, Carnegie Moscow Center, 22.01.2019, <https://carnegie.ru/commentary/78173> [15.01.2020].
- Samso J., *Russia hits back as US takes lead in Kosovo-Serbia peace talks*, Euronews, 18.06.2020, <https://www.euronews.com/2020/06/18/russia-hits-back-as-us-takes-lead-in-kosovo-serbia-peace-talks> [12.09.2020].
- Sankt Peterburg: Jedinstvena Rusija i SNS potpisali sporazum o saradnji*, Nova srpska politička misao, 27.10.2010, <http://www.nspm.rs/hronika/sankt-peterburg-jedinstvena-rusija-i-sns-potpisali-sporazum-o-saradnji.html?alphabet=l> [26.08.2020].

- Santora M., MacFarquhar N., *Putin Gets Red Carpet Treatment in Serbia, a Fulcrum Once More*, The New York Times, 17.01.2019, <https://www.nytimes.com/2019/01/17/world/europe/serbia-putin-russia-belgrade-vucic.html> [10.01.2020].
- Serbia balances between Russia and the West*, DW, 19.12.2017, <https://www.dw.com/en/serbia-balances-between-russia-and-the-west/a-41854351> [14.01.2020].
- Serbia can cash in on Russian gas transit via TurkStream pipeline*, RT, 03.05.2020, <https://www.rt.com/business/482170-serbia-turkstream-transit-revenues/> [04.06.2020].
- Serbia hopes to be through with MiG-29 modernization by Putin's visit in November*, TACC, 29.07.2018, <https://tass.com/world/1015283> [29.05.2020].
- Serbia odebrała 4 Mi-35M*, Altair, 03.12.2019, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=29454&q=Serbia [10.03.2020].
- Serbia: Putin-mania takes over Belgrade*, RT Ruptly, 15.10.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=kQnwqmtZg4g> [14.03.2020].
- Serbia: Putin, Vucic witness mosaic completion ceremony in Church of St. Sava*, RT Ruptly, 18.01.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=tgdF-4cSmFU> [10.01.2020].
- Serbia, Russia to further develop military-technical cooperation – top brass*, TACC, 09.06.2020, <https://tass.com/defense/1166005> [27.06.2020].
- Serbian Police Close Paramilitary Youth Camp Run By Ultrationalists, Russian Group*, Radio Free Europe/Radio Liberty, 17.08.2018, <https://www.rferl.org/a/serbian-police-close-paramilitary-youth-camp-run-by-ultranationalists-russian-group/29439294.html> [31.08.2020].
- Serbian War Veterans Operating in Crimea: Russian Roulette in Ukraine*, VICE News, 09.03.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=pFILN9E2kcY> [05.03.2020].

- Serbskie Panciry oficjalnie*, Altair, 06.05.2020, https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=30474&q=Serbia [09.05.2020].
- Serijal: ENERGETSKI (NE)SPORAZUM. Transkript prve epizode*, Insajder, 23.09.2013, <https://insajder.net/sr/sajt/energetski/213/Transkript-prve-epizode.htm> [29.04.2020].
- Severna Mitrovica: Podmetnut požar u blizini mosta na Ibru*, Radio Slobodna Evropa, 07.02.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28294225.html> [17.09.2020].
- Sharp Power Grip: Dimensions of Russian Influence in Southeast Europe Introductory Remarks*, U.S. Embassy in Serbia, 27.06.2019, <https://rs.usembassy.gov/sharp-power-grip-dimensions-of-russian-influence-in-southeast-europe-introductory-remarks/> [20.07.2020].
- Slavic Brotherhood 2019 Exercise Kicks Off*, The official website of the Serbian Armed Forces, 14.06.2019, <http://www.vs.rs/en/news/941501758EDF11E9AC980050568F5424/slavic-brotherhood-2019-exercise-kicks-off> [09.03.2020].
- Соловьев В., Чем сербство успокоится: Северное Косово готово стать Южной Осетией, Коммерсантъ, 28.11.2011, <https://www.kommersant.ru/doc/1825838> [25.05.2020].
- Sporazum o saradnji SNS-a i Jedinstvene Rusije*, RTS, 25.10.2018, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3301259/sporazum-o-saradnji-sns-a-i-jedinstvene-rusije.html> [26.08.2020].
- Србија, март 2017. – председнички избори*, Nova srpska politička misao, 22.03.2017, <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/srbija-mart-2017-predsednicki-izbori.html> [09.04.2020].
- Срби Путину верују колико и Руси*, Политика, 13.03.2018, <http://www.politika.rs/scc/clanak/400047/Srbi-Putinu-veruju-koliko-i-Rusi> [13.03.2020].
- SRBSKA ČAST: Zašto humanitarni radnici vježbaju gađanje u vojnom centru u Nišu?*, Žurnal, 15.01.2018, <https://zurnal.info/>

- novost/20919/zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu [20.07.2020].
- Srpski saveznici Putinove politike, Radio Slobodna Evropa, 03.12.2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/29634674.html> [15.07.2020].
- Српско национално веће позива Русију да врати војнике у састав Кфор-а, RTV, 27.02.2008, http://rtv.rs/sr_ci/politika/srpsko-nacionalno-vece-poziva-rusiju-da-vrati-vojnike-u-sastav-kfor-a_51041.html [06.09.2020].
- США вмешиваются во внутренние дела Сербии, заявил Лавров, РИА Новости, 31.10.2017, <https://ria.ru/20171031/1507895132.html> [19.10.2020].
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *EXTERNAL TRADE, final data, 2019*, 16.07.2020, <https://www.stat.gov.rs/en-us/> [20.09.2020].
- Stojanović M., *Serbia Signs Trade Deal With Russia's Eurasian Union*, Balkan Insight, 25.10.2019, <https://balkaninsight.com/2019/10/25/serbia-signs-trade-deal-with-russias-eurasian-union/> [27.10.2019].
- Stronski P., A. Himes A., *Russia's Game in the Balkans*, Carnegie Endowment for International Peace, 06.02.2019, <https://carnegieendowment.org/2019/02/06/russia-s-game-in-balkans-pub-78235> [24.03.2020].
- Sukhankin S., *Russian PMCs, War Veterans Running 'Patriotic' Youth Camps in the Balkans (Part One)*, The Jamestown Foundation, 24.10.2018, <https://jamestown.org/program/russian-pmc-s-war-veterans-running-patriotic-youth-camps-in-the-balkans-part-one/> [26.08.2020].
- Сысоев, Г., *Цугцванг для президента*, Коммерсантъ, 21.06.2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4389137> [25.08.2020].
- Шта год да Србија уради, Русија ће је подржати, Нова српска политичка мисао, 02.09.2010, <http://www.nspm.rs/prenosimo/sta-god-da-srbija-uradi-rusija-ce-je-podrzati.html> [16.03.2020].

„TAČNO JE DA NAM RUSI POMAŽU” DSS, Dveri, Zavetnici i Treća Srbija rade protiv Srbije u EU, Blic, 24.03.2016, <https://www.blic.rs/vesti/politika/tacno-je-da-nam-rusi-pomazu-dss-dveri-zavetnici-i-treca-srbija-rade-protiv-srbije-u/g9kq9vf> [10.06.2020].

Tanasić N., *Rusija u srpskim medijima – između srpskih mitova i zapadne propagande*, Nova srpska politička misao, 11.11.2016, <http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/rusija-u-srpskim-medijima-%E2%80%93-izmedju-srpskih-mitova-i-zapadne-propagande.html?alphabet=1> [21.08.2020].

Tašković M., *Ruska organizacija vodi Srbe u rat protiv Ukrajine, a njen naziv ima posebno značenje*, Blic, 25.10.2017, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ruska-organizacija-vodi-srbe-u-rat-protiv-ukrajine-a-njen-naziv-ima-posebno-znacenje/k9y0l2b> [16.03.2020].

Telephone conversation with the President of the Russian Federation, The President of the Republic of Serbia, 15.06.2020, <https://www.predsednik.rs/en/press-center/press-releases/telephone-conversation-with-the-president-of-the-russian-federation-28958> [10.08.2020].

Teodorović M., *RSE u kući desničarskog pokreta '1389' na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 22.12.2011, https://www.slobodnaevropa.org/a/rse_u_kuci_desnicarskog_pokreta_1389_na_severu_kosova/24430383.html [12.09.2020].

Торгово-промышленная палата Российской Федерации, *Российские организации и компании*, <http://www.tikrf.org/ru/category/ruske-institucije-i-kompanije/> [14.08.2020].

Trivić B., *Preko Putina do birača na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 14.09.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-izbori-srpska-lista-rusija-putin/28733700.html> [30.08.2020].

- У Косовској Митровици славе Путинову победу*, Српске новине, 05.03.2012, <http://www.srpskenovinecg.com/srbijairs/33-srbija-srs/13178-putin-kosovska-mitrovica> [26.04.2020].
- Uprkos zabrani, Đurić u Kosovskoj Mitrovici, počela sa radom NIS-ova pumpa*, KoSSev, 15.12.2016, <https://kossev.info/uprkos-zabrani-djuric-u-kosovskoj-mitrovici-pocela-sa-radom-nis-ova-pumpa/> [24.09.2020].
- US Senate Cmte. report: Attack on Serbia, Trump, or Putin?*, b92, 12.01.2018, https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2018&mm=01&dd=12&nav_id=103258 [30.03.2020].
- Uživo – Soči – Sastanak predsednika Srbije i Rusije Aleksandra Vučića i Vladimira Putina*, Tanjug, 04.12.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=llRv3Qpoq3I> [10.12.2019].
- (VIDEO) ANALIZA CIA: PUTIN BRANI KOSOVO KAO DA JE NJEGOVO: Amerikanci u problemu, više neće moći da rade šta hoće!*, Informer, 28.06.2018, <https://informer.rs/vesti/politika/387287/video-analiza-cia-putin-brani-kosovo-kaonjegovo-amerikanci-problemu-vise-nece-moci-rade-sta-hoce> [23.09.2020].
- (VIDEO) SRBIJA I RUSIJA ĆE OSLOBODITI KOSOVO I CRNU GORU! Američki vojni analitičar: RAT ĆE BITI VELIKIH RAZMERA!*, Informer, 16.08.2018, <http://informer.rs/vesti/politika/393547/video-srbija-rusija-osloboditi-kosovo-crnu-goru-americki-vojni-analiticar-rat-bitivelikih-razmera> [04.10.2020].
- Ведерников А., Владимир Путин стал почетным гражданином сербского Косово*, Российская газета, 16.03.2011, <https://rg.ru/2011/03/16/kosovo-site-anons.html> [26.04.2020].
- «Вы – наша единственная надежда»: косовские сербы написали письмо Путину*, EurAsia Daily, 28.06.2018, <https://eadaily.com/ru/news/2018/06/28/vy-nasha-edinstvennaya-nadezhda-kosovskie-serby-napisali-pismo-putinu> [10.03.2020].

- Volunteer Soldiers Fighting in Ukraine: Russian Roulette (Dispatch 102)*, VICE News, 18.03.2015, <https://www.youtube.com/watch?v=epz-eBXHKIQ> [05.03.2020].
- Vucic intensifies relations with Russia*, US Department of Defence says, N1, 27.11.2019, <http://rs.n1info.com/English/NEWS/a547454/Serbia-closest-to-Russia-in-Western-Balkans.html> [29.12.2019].
- Vučić: Imao sam odličan i vrlo srdačan sastanak sa Putinom*, Danas, 23.06.2020, <https://www.danas.rs/politika/rts-odrzan-sastanak-vucica-i-putina-u-moskvi/> [24.06.2020].
- Вучич рассказал об отношениях с Россией и Путиным*, ТАСС, 15.01.2019, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5998553> [15.08.2020].
- Vuksanović V., Russia Remains the Trump Card of Serbian Politics*, Carnegie Moscow Center, 17.06.2020, <https://carnegie.ru/commentary/82090> [25.08.2020].
- Vulin i Šojgu: Saradnja u oblasti odbrane u uzlaznom trendu*, N1, 17.02.2020, <http://rs.n1info.com/Vesti/a570140/Vulin-i-Sojgu-Saradnja-u-oblasti-odbrane-u-uzlaznom-trendu.html> [20.02.2020].
- Western Balkans backsliding on democracy, says Lords committee*, The Guardian, 10.01.2018, <https://www.theguardian.com/politics/2018/jan/10/western-balkans-backsliding-on-democracy-says-lords-committee> [30.05.2020].
- Khambazi V., The Illusion of Russian Influence in the Western Balkans*, The Globe Post, 01.23.2020, <https://theglobepost.com/2020/01/22/russian-influence-balkans/> [15.10.2020].
- Zajedno DSS, Dveri i Naši*, Danas, 05.04.2008, <https://www.danas.rs/drustvo/zajedno-dss-dveri-i-nasi/> [17.06.2020].
- Zarada od Turskog toga „pristojna”, ali „tajna”*, Danas, 01.07.2020, <https://www.danas.rs/ekonomija/zarada-od-turskog-toga-pristojna-ali-tajna/> [05.06.2020].

- ЗАВЕТНИЦИ у дипломатској офанзиви – у руској Думи говорили о КуМ!, СРБИИ.инфо, 15.12.2017, <https://srbin.info/politika/zavetnici-u-diplomatskoj-ofanzivi-u-ruskoj-dumi-govorili-o-kim/> [23.08.2020].
- Zejneli-Loxha A., *Jačanje ruskog pritiska na srpske sredine na Kosovu*, Radio Slobodna Evropa, 03.11.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-uticaj-kosovo/28833153.html> [10.04.2020].
- Zorić O., *Hiljade Srba sa Kosova zatražile rusko državljanstvo*, Radio Slobodna Evropa, 14.11.2011, https://www.slobodnaevropa.org/a/srbi_sa_kosova_zatrazili_rusko_drzavljanstvo/24390849.html [20.01.2020].
- Živanović M., *Serbia to Stop Buying Weapons, President Says*, Balkan Insight, 03.12.2019, <https://balkaninsight.com/2019/12/03/serbia-to-stop-buying-weapons-president-says/> [10.01.2020].
- Živanović M., *Serbian Teens Taught 'Military Patriotism' at Russian Camp*, Balkan Insight, 09.05.2017, <https://balkaninsight.com/2017/05/09/serbian-war-veterans-children-learned-patriotism-in-russian-camp-05-09-2017/> [23.08.2020].
8. годишњица Српско-руског хуманитарног центра, RSHC, <http://sr.ihc.rs/news/2020/04/25/8-srb> [01.10.2020].

Widoczna aktywizacja polityki Rosji w odniesieniu do Bałkanów Zachodnich prowadzi czasem do wniosku, że „Rosja wróciła na Bałkany”. Wskazuje się również, że polityka Rosji w odniesieniu do regionu uległa zmianie, a wzmocniona na arenie międzynarodowej wskutek wysokich cen ropy i gazu, coraz bardziej autorytarna i nieprzewidywalna Rosja dąży do odbudowy utraconej strefy wpływów – zarówno na obszarze poradzieckim, jak i na Bałkanach, będących z punktu widzenia decydentów w Moskwie regionem geograficznie, historycznie, kulturowo i politycznie bliskim Rosji.

Czy tak jest rzeczywiście? Czy alarmistyczne tony na temat celów, skali i charakteru rosyjskiego zaangażowania w regionie Bałkanów Zachodnich są uprawnione, czy może przesadzone? Czy działania Rosji stanowią zagrożenie dla stabilności regionu i integracji europejskiej Bałkanów Zachodnich? A może krytyczne opinie dotyczące roli „czynnika rosyjskiego” w odniesieniu do regionu bałkańskiego są skutkiem stereotypów oraz „antyrosyjskiej histerii”, na które wskazują sami Rosjanie i środowiska prorosyjskie na Bałkanach?

Tego rodzaju pytania badawcze, dotyczące uwarunkowań, obszarów, instrumentów, mechanizmów i skutków obecności rosyjskiej w regionie Bałkanów Zachodnich, stanowiły punkt wyjścia do przygotowania przez Zespół Bałkański Instytutu Europy Środkowej trzyczęściowej publikacji pt. *Wpływy rosyjskie w regionie Bałkanów Zachodnich*. Praca ta jest jakościowym studium przypadku – stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o obecność, skalę i konsekwencje współczesnych wpływów rosyjskich w odniesieniu do sześciu państw Bałkanów Zachodnich.

ISBN 978-83-66413-33-7

www.ies.lublin.pl